Я, робот

АЙЗЕК АЗІМОВ

SHOUT
SHARE
IT

Annotation

Збірка науково-фантастичних оповідань, в яких прогресивний американський письменник обстоює ідеї миру і прогресу, дружби і співробітництва між людьми.

-
- ФАНТАСТИКА І МАЙБУТНЄ
-
- ВСТУП
- РОББІ
- ЗАЧАРОВАНЕ КОЛО
- ЛОГІКА
- СПІЙМАТИ КРОЛИКА
- БРЕХУН
- ЗАГУБИВСЯ РОБОТ
- ВТЕЧА
- ДОКАЗ
- notes
  - 1
  - 2

Науково-фантастичні оповідання
Для середнього та старшого шкільного віку
Переклад з англійської Дмитра Грицюка
Малюнки Радни Сахалтуєва
Передмова Олексія Кутинського
Перекладено за виданням:

Isaac Asimov. I, robot. Fawcett Crest,
New York, 1977.

Сборник научно-фантастических рассказов прогрессивного американского писателя, в которых пропагандируются идеи мира и прогресса, дружбы и сотрудничества между людьми.

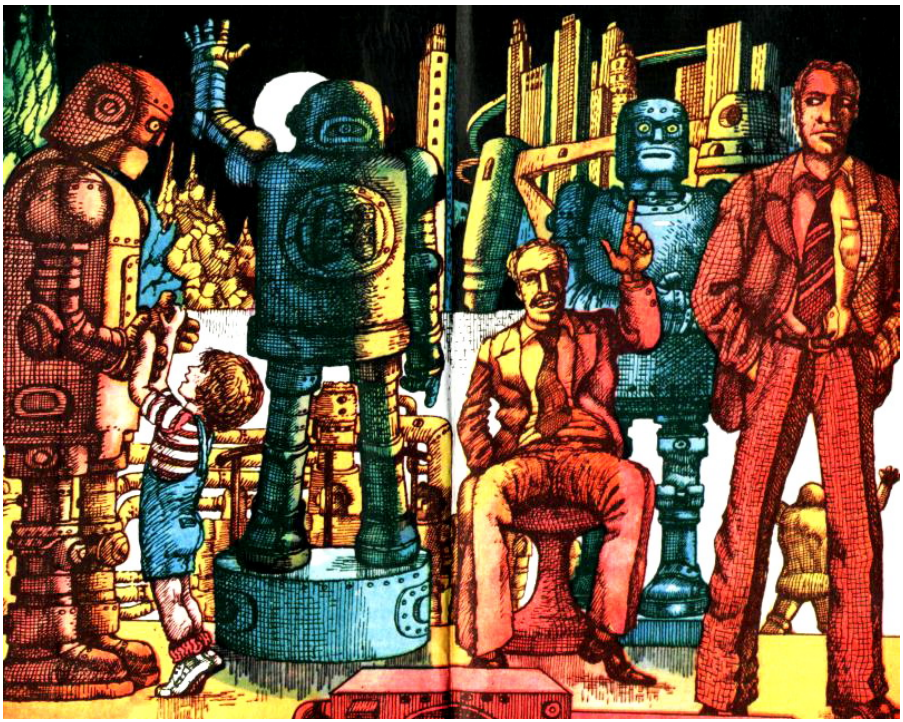

ФАНТАСТИКА І МАЙБУТНЄ

Як би далеко ми не сягали у минуле людства — всюди зустрічаємо згадки про штучно створених істот, попередників роботів. Вони є і в найдавніших легендах землян — легендах про Атлантиду, вони і в найглибших розвідках історичної науки. Легенди містять розповіді про штучних птахолюдей, яких володарі атлантів нібито використовували як свою сторожу і охорону. Історична ж наука подає відомості про конструювання звіроподібних і людиноподібних автоматів задовго до нашої ери. Як свідчить історія, автомати, що імітували функції живих істот, створювали такі вчені, як Архіт Терентський, Дмитро Фалерський, Птоломей Філадельф, а за нашої ери Альберт Великий, Леонардо да Вінчі, І. П. Кулібін та багато інших вчених і винахідників. У XVIII ст. людиноподібних автоматів стали називати "андроїдами" за іменем швейцарського винахідника Анрі Дро, що сконструював багато дивовижних ляльок-автоматів — писаря, музикантку, рисувальника тощо.

До XX століття проблема андроїдів стояла далеко обіч головного напряму поступу людства і ніяк не торкалася його життєво важливих інтересів. Зовсім іншого звучання набрала вона в умовах науково-технічного прогресу, коли перспектива масового виробництва людиноподібних автоматів і розширення їх ролі в житті людського суспільства стала реальною.

Можливі наслідки масового вторгнення андроїдів у розвиток людства вперше спрогнозував талановитий чеський письменник Карел Чапек у своїй фантастичній п'єсі "R. U. R.". У п'єсі, прем'єра якої відбулась на початку 1921 року в Празі, Карел Чапек не лише вводить новий термін "робот", але й визначає основні проблеми, що мають виникнути при зіткненні з людьми автоматів, наділених штучним інтелектом. Відтоді проблема андроїдів — роботів — потрапляє в центр уваги письменників-фантастів. Така коротка історія роботів. А тепер про автора книжки "Я, робот".

Батьки Азімова вивезли його з Росії до Сполучених Штатів, коли хлопчикові було три роки, отже, до школи він почав ходити вже у Нью-Йорку. Айзек був старанним учнем і слухняним сином, і коли 1929 року йому до рук якось потрапив новий і незвичний журнал, запитав батька, чи можна йому це читати. То був один з випусків першого в світі періодичного видання творів наукової фантастики, яке 1926 року заснував американський письменник-фантаст Х'юго Гернсбек. Батько Айзека, власник крамнички, в якій доводилось стояти за прилавком і малому Азімову, погортав ілюстрований журнал і сказав, що можна.

Журналові Х'юго Гернсбека, що звався "Емейзінг сторіз", судилося зіграти в житті Азімова одну з вирішальних ролей. Айзек стає не лише захопленим читачем цього журналу, але й його учасником. Вже через три роки він сам починає писати науково-фантастичні оповідання. Хоча перше з них "Космічна спіраль" не було опубліковане, але це не зупинило хлопця. Захоплення фантастикою не заважало йому добре вчитись, і, ставши студентом, він продовжує пробувати свої сили на літературній ниві. І не без успіху. 1939 року "Емейзінг сторіз" опублікував науково-фантастичну повість Азімова "Покинуті на Весті", а 1941 року журнал "Естаундінг сторіз" — оповідання "Калістянська загроза", написане ще раніше, ніж "Покинуті на Весті". В тому ж таки році Азімов здобуває звання магістра хімії і загальне визнання свого літературного таланту, що було пов'язане з публікацією його оповідання "Прихід ночі". Починається успішна діяльність Азімова як вченого і як письменника. Його запрошують читати лекції до Колумбійського, а з 1949 року і до Гарвардського університету. Він веде дослідження з біохімії, працює також в галузі математики і міфології, здобуває звання доктора наук, а згодом і професора, стає визначним, авторитетним ученим. Водночас неабиякі літературні здібності забезпечують йому найвищу нагороду в галузі фантастики — премію Х'юго, засновану на честь фундатора і редактора журналу "Емейзінг сторіз", і вводять його в першу п'ятірку американських фантастів. Однак подвійне навантаження і роздвоєння між наукою та фантастикою стає обтяжливим, і 1958 року Айзек Азімов залишає як університет, так і фантастику, присвятивши себе в основному популяризації наукових знань. Лише зрідка він дозволяє собі читати лекції в університеті чи писати художні твори (1969 року він опублікував два оповідання, а 1972 року новий роман).

Авторський здобуток Азімова перевищує сотню книжок. Це переважно науково-фантастичні романи, повісті і новели, а також праці з біохімії, математики, міфології та астрофізики. Свою роботу в журналі наукової фантастики Азімов присвятив детальному розкриттю кількох чітко окреслених тем: розселенню землян у космосі, оволодінню четвертим виміром Всесвіту — часом, етичним проблемам використання роботів у людському суспільстві тощо. Кожна тема старанно осмислена в Азімова, пов'язані з нею проблеми детально проаналізовані, результати аналізу зведені в певні концепції, що доводяться до читача в тематичних циклах оповідань, повістей і романів.

У пропонованому збірнику подається вісім новел з циклу роботизації, написаних в різний час, але поєднаних спільними

героями і єдиною концепцією розвитку етичних стосунків між роботами та людьми. Свою світлу любов до фантастики і віру в кінцеву перемогу добра і справедливості Айзек Азімов проніс від дитинства та юнацтва крізь усе життя, не зраджуючи їх ніколи. Добре знання і відчуття законів пригодницького жанру дозволяє письменникові будувати динамічні ситуації, утримувати зацікавленість читача, уникати схематичності образів. Усі герої творів Азімова, як позитивні, так і негативні, як люди, так і роботи, наділені зворушливими рисами живих мислячих істот, що забезпечує їм симпатії та співчуття читача.

Збірка новел "Я, робот" вперше була опублікована 1950 року і принесла Азімову світову славу. В ній розповідається вигадана історія розвитку науки робототехніки. Три основні закони цієї науки, які сформулював письменник у своїх науково-фантастичних творах, нині вийшли за межі фантастики і покладені в основу теорії програмування і масового застосування роботів на виробництві. Однак вихід ідей Азімова у промислову практику аж ніяк не знижує художньої вартості його творів. Навіть сухі на перший погляд закони робототехніки набирають тут життєвої конкретності і сприймаються як пряме звернення до людської совісті, до розуму й серця. Не випадково фантаст досить часто описує ситуації, в яких робот, що дотримується цих трьох законів, виявляється вищим і кращим від людини, яка їх порушує, а деякі оповідання, як, наприклад, оповідання "Доказ", повністю присвячує розкриттю підтексту цих законів.

Дія оповідання "Доказ" розгортається в місті, охопленому передвиборною боротьбою. Свої кандидатури на посаду мера виставили двоє: політик-інтриган Френсіз Квінн і прокурор Байєрлі. Квінн звинувачує Байєрлі в тому, що той не людина, а робот, і намагається це довести. Прибувають експерти — роботопсихолог Сьюзен Келвін і Ланнінг — представники фірми "Ю. С. Роботс". Квінн цькує Байєрлі, але мером все ж обирають останнього. Келвін розгадала секрет Байєрлі, — він справді є роботом. Однак роботопсихолог вирішує зберігати це в таємниці й надалі, оскільки робот виявився значно порядніше від людини.

В основі кожної з восьми новел, як і новели "Доказ", лежить той чи інший психологічно-етичний конфлікт. В напружених ситуаціях діють роботи і звичайні люди з різними характерами, поглядами, думками. Зовні люди й роботи однакові, але поведінка роботів відрізняється від людської неухильним дотриманням трьох законів, що й допомагає в разі потреби відрізняти їх від людей. В новелі "Роббі" йдеться про дружбу робота й дитини; в новелах "Логіка", "Спіймати кролика",

“Брехун”, “Загубився робот”, “Зачароване коло” та “Втеча” розглянуто екстремальні ситуації, які можуть виникати в силу специфіки програмування роботів. Від новели до новели роботи Азімова стають дедалі досконалішими і поступово перебирають на себе щораз більше людських обов’язків. Зрештою, окремі з них досягають влади над людьми, яку здійснюють в інтересах людей.

Ми не можемо погодитись з песимістичним підтекстом Азімова про доцільність передачі керівної ролі роботам, яку фантаст базує на тому, що роботи, здійснюючи абсолютний контроль і управління економікою, здатні, мовляв, стати між людством і його самознищенням (новела “Доказ” та інші). З усією очевидністю песимізм Азімова навіяний загрозливим конфліктом суперечностей капіталістичного ладу, його ідеологічною безперспективністю та цинічним обличчям мілітаризму, про що свідчать і самі твори американського фантаста (наприклад, новела “Спіймати кролика”).

Разом з тим ми не можемо не захоплюватись прозорливою уявою Азімова, яка створила цілу мережу карколомних пригод людей і роботів у не такому вже й далекому майбутньому, пригод, що можуть стати реальністю вже завтрашнього дня. Ми не можемо не захоплюватись його змістовними і ясними творами, що чарують нас, пробуджуючи найкращі почуття, отже, роблячи кращими й нас самих. Азімов, безумовно, — справжній майстер фантастики… А чи складно стати таким майстром? Чи складно взагалі писати літературні твори? На це запитання англійський драматург Бернард Шоу якось дав таку відповідь:

— Немає нічого простішого. Сідаєте за стіл, берете чистий папір, перо і пишете все, що спаде на думку! Складність лише в тому, — додав драматург, — щоб на думку спадало щось путнє.

Ця дотепна відповідь Шоу гарно пояснює, чому так багато людей береться за перо і так мало з них стає авторами повноцінних, справді художніх творів. Саме до цих небагатьох і належить автор пропонованої збірки. Щоб “на думку спадало щось путнє”, Айзеку Азімову довелось пройти чималий шлях навчання, пошуків і роздумів, невтомного пізнавання і осмислення закономірностей світобудови і людської еволюції. Тільки завдяки цьому йому вдалося створити яскраву картину завтрашнього дня, сповненого чудес і дивини, — автоматів у людській подобі, що здатні розвиватися. Ця картина настільки правдива, що новели сприймаються як документальні твори, а роботи як реально існуючі. І цілком природно в устах роботів — героїв оповідань інших авторів-фантастів — звучать слова: “Клянусь святим Карелом! Клянусь святим Айзеком!”. Для них, роботів, ці два письменники справді є святими — творцями і

законодавцями.

Олексій Кутинський,
кандидат філософських наук

ТРИ ЗАКОНИ РОБОТОТЕХНІКИ

1. Робот не може нашкодити людині або через свою бездіяльність допустити, щоб людині було завдано шкоди.

2. Робот мусить підкорятися наказам людини, коли ці накази не суперечать Першому закону.

3. Робот повинен дбати про свою безпеку доти, поки це не суперечить Першому і Другому законам.

“Посібник з робототехніки”,
56-те видання, 2058 рік

ВСТУП

Я переглянув свої нотатки й залишився невдоволений. Ті три дні, що я провів на фірмі "Ю. С. Роботс", з таким самим успіхом можна було просидіти вдома за енциклопедією.

Мені сказали, що Сьюзен Келвін народилася 1982 року. Отже, їй тепер сімдесят п'ять. Це кожен знає. Відповідно й фірмі "Ю. С. Роботс енд Мекенікел Мен Корпорейшн" сімдесят п'ять, бо саме того року, коли народилася доктор Келвін, Лоренс Робертсон заснував корпорацію, що зрештою стала найдивовижнішим індустріальним гігантом в історії людства. Але ж і про це кожен знає.

У свої двадцять літ Сьюзен Келвін побувала на незвичайному семінарі з психоматематики, де доктор Альфред Ланнінг з "Ю. С. Роботс" демонстрував першого робота, що вмів ходити й говорити. То був великий, незграбний і потворний робот, від якого тхнуло мастилом; призначався він для копалень на Меркурії, що тоді проектувалися. Але робот міг говорити і то до ладу.

Сьюзен не виступала на тому семінарі, не брала вона участі і в палких дискусіях після нього. Вона була відлюдькувата, негарна на вроду і безбарвна дівчина з незворушним обличчям і гіпертрофованим інтелектом. Їй не подобався навколишній світ, і вона трималася осторонь від людей. Але тоді, слухаючи і спостерігаючи, вона відчула, як у ній розгоряється холодне завзяття.

У 2003 році, одержавши в Колумбійському університеті ступінь бакалавра, вона розпочала дослідницьку роботу в галузі кібернетики.

Тоді в обчислювальній техніці відбувся справжній переворот: все досягнуте у цій галузі в середині XX століття було перевершено позитронно-мозковими зв'язками, які винайшов Робертсон. На зміну милям реле та фотоелементів прийшла губчаста платино-іридієва куля завбільшки з людський мозок.

Сьюзен Келвін навчилася розраховувати параметри, необхідні для того, щоб фіксувати можливі змінні величини в позитронному "мозку", конструювати цей "мозок" на папері так, щоб можна було передбачити його реакцію на ті чи ті подразники.

У 2008 році вона здобула ступінь доктора й почала працювати роботопсихологом в "Ю. С. Роботс", ставши таким чином першим визначним фахівцем у новій галузі науки. Лоренс Робертсон тоді все ще був президентом корпорації, Альфред Ланнінг — науковим керівником.

За п'ятдесят років людство на її очах змінило напрямок свого

розвитку і зробило стрибок уперед.

Тепер вона йшла на пенсію, — наскільки взагалі це було можливо для неї. Принаймні вона дозволила повісити на дверях свого кабінету табличку з чужим іменем.

Оце, власне, й усе, про що я дізнався. Щоправда, я мав іще довгий перелік її друкованих праць, патентів, детальну хронологію її службової кар'єри — одне слово, мав у руках всю "фахову" біографію Сьюзен Келвін до найменших подробиць.

Але я хотів не цього.

Для моїх майбутніх статей, що я їх мав підготувати для "Інтерпланетері Пресс", треба було більше інформації. Набагато більше.

Я так і сказав їй.

— Доктор Келвін, — почав я дещо урочисто, — для публіки ви і "Ю. С. Роботс" одне й те саме. Ваша відставка означатиме кінець цілої епохи…

— Вас цікавлять чисто людські подробиці? — Вона й не усміхнулась. Не знаю, чи вона сміялась коли-небудь. Хоч її гострий погляд не був сердитий. Я відчув, як цей погляд пронизав мене аж до потилиці і зрозумів, що вона бачить мене наскрізь. Так було з усіма, хто спілкувався з нею. Проте сказав:

— Людські подробиці про роботів? Яка суперечність.

— Ні, докторе. Про вас.

— Але ж і мене називають роботом. Вам, певно, говорили, що я вже й не людина.

Я й справді чув, таке, проте не подав виду.

Вона підвелася зі стільця, невисока й тендітна. Ми разом підійшли до вікна.

Адміністративні корпуси й цехи "Ю. С. Роботс" нагадували невеличке, акуратно сплановане містечко. Воно розкинулося перед нами ніби на аерофотознімку.

— Коли я вперше сюди прийшла, — сказала вона, — мені виділили кімнатку в будинку, що стояв отам праворуч, де зараз котельня. — Будинок знесли, коли вас ще й на світі не було. В одній кімнаті нас працювало четверо. Мені дісталося півстола. Усі наші роботи виготовлялися в одному цеху. Випускали три штуки на тиждень. А тепер гляньте на нас!

— П'ятдесят років — чималий термін, — прорік я банальну фразу.

— Аніскільки, якщо оглянутися на свої літа, — заперечила вона. — Просто дивовижно, як швидко вони пролетіли.

Вона відійшла од вікна й сіла за стіл. Мені здалося, що її огорнув сум, хоч обличчя лишалося незворушним.

— Скільки вам років? — поцікавилась вона.

— Тридцять два, — відповів я.

— Тоді ви не пам'ятаєте, яким був світ без роботів. За тих часів людина перед лицем Всесвіту була самітня, без друзів. Тепер вона має творіння, що в усьому допоможуть їй; творіння дужчі, надійніші, ефективніші за неї, цілком віддані їй. Людство більше не самітнє. Ви не задумувалися над цим?

— Боюся, що ні. Я можу процитувати вас?

— Можете. Для вас робот — є робот. Механізми й метал, електрика й позитрон… Розум і залізо! Витвір людини, який у разі потреби вона може й знищити! Але ви не працювали з ними, ви не знаєте їх. Вони чистіші й кращі за нас.

Я спробував підохотити її:

— Хотілося б почути ваші думки щодо роботів. "Інтерпланетері Пресс" розповсюджується по всій Сонячній системі. Три мільярди потенційних читачів, доктор Келвін. Їм цікаво буде знати вашу думку про роботів.

Але підохочувати її було зайве. Вона навряд чи й чула мене і вела далі:

— Можна було б передбачити це з самого початку. Тоді ми продавали роботів для використання на Землі. Як відомо, роботи на той час ще не могли говорити. Згодом, коли вони стали більше схожими на людей, розпочалися протести. Профспілки, звісно, виступали проти конкуренції роботів з людьми, а різні релігійні общини протестували через свої забобони. Вся ця метушня була цілком безглузда й зайва. Але це було.

Всю її розповідь я записав на свій кишеньковий магнітофон, намагаючись робити це непомітно. Коли трохи попрактикуєшся, можна користуватися цим маленьким пристроєм, не виймаючи його з кишені.

— Або візьміть історію з Роббі, — провадила вона далі. — Я ніколи не знала його. Він був демонтований як безнадійно застарілий за рік до початку моєї роботи в компанії. Але я бачила маленьку дівчинку в музеї…

Вона замовкла. Мовчав і я, щоб не заважати її затуманеному погляду, її очам заглибитися в минуле. Скільки літ промайнуло відтоді!

— Цю історію я почула пізніше, і коли нас називали богохульниками, творцями демонів, я завжди думала про нього. Роббі був німим роботом. Він не міг говорити. Його виготовили й продали в 1996 році, коли ще не почалася вузька спеціалізація роботів. Роббі продали як няньку.

— Як кого?

— Як няньку…

РОББІ

Дев'яносто вісім… Дев'яносто дев'ять… Сто!

Глорія відвела свою пухкеньку ручку від очей і якусь мить стояла, морщачи носика й мружачись від сонячного світла. Тоді обережно відійшла від дерева, роздивляючись довкола.

Стаючи навшпиньки, вона зазирала в зарості чагарників, праворуч, затим одійшла ще далі, щоб краще було видно глухі хащі. Була глибока тиша. Лише безупинно дзижчали комахи та зрідка озивався якийсь сміливий птах, не боячись полудневої спеки.

Глорія похнюпилась.

— Я знаю, він сховався в будинку, а я ж йому весь час кажу, що так нечесно.

Стиснувши губки й насупивши бровенята, вона рішуче попрямувала до двоповерхового будинку біля дороги.

Надто пізно почула Глорія позад себе шелестіння, а відтак — ритмічний тупіт металевих ніг Роббі. Озирнувшись, вона побачила, як її друг переможно мчить від своєї схованки до дерева.

— Стривай, Роббі! Так нечесно, Роббі! — у відчаї вигукнула Глорія. — Ти обіцяв не бігти, поки я тебе не знайду!

Її маленькі ніжки не могли поспіти за велетенськими кроками Роббі. Але метрів за десять до мети Роббі враз уповільнив ходу. Глорія зробила відчайдушний ривок, щодуху промчала повз нього й, захекана, першою торкнулася заповітного дерева.

Радісно схвильована, вона оглянулася на вірного Роббі й почала насміхатися, що він не вміє швидко бігати.

— Роббі не може бігати! — кричала вона на всю силу свого восьмирічного голосу. — Я пережену його! Я пережену його!

Вона вигукувала ці слова як заведена.

Роббі, звичайно, не відповідав. Натомість він почав відступати, вдаючи, що тікає, і Глорія кинулася за ним. Але Роббі так спритно вивертався, задкуючи й ухиляючись, що вона своїми ручками лише безпорадно хапала повітря й аж заходилася від сміху.

— Роббі! — верещала вона. — Зупинись!

Він несподівано повернувся, підхопив її вгору й закружляв з нею так, що їй здалося в цю мить, неначе цілий світ провалився кудись у блакитну порожнечу, де виднілися зелені верхівки дерев. Потім Глорія знову опинилася на траві і притиснулася до ноги Роббі, міцно тримаючись за його твердий металевий палець.

Невдовзі Глорія віддихалась. Вона підбила розкуйовджене

волосся, мимоволі копіюючи один з маминих жестів, і нахилилася подивитись, чи не порвалася сукня. Тоді вона плеснула долонею по металевій спині Роббі.

— Ти поганий! Я тобі шльопанців надаю!

Роббі зіщулився, затулив обличчя руками, і Глорія мусила заспокоювати його.

— Ну, не бійся, я тебе не битиму. Але все одно тепер моя черга ховатися, бо в тебе довші ноги і ти обіцяв не бігти, поки я не знайду тебе.

Роббі кивнув головою — маленьким паралелепіпедом із заокругленими кутами, прикріпленим з допомогою короткої гнучкої конструкції до такого ж за формою, але значно більшого паралелепіпеда — тулуба — і слухняно повернувся до дерева. Тоненька металева пластинка опустилася на його сяючі очі, і зсередини тулуба почулося розмірене лунке цокання.

— Тільки не підглядай і правильно лічи! — застерегла Глорія й побігла ховатися.

Секунди відлічувалися з незмінною точністю. На сотому ударі повіки Роббі піднялися, його очі знову загорілися червоним світлом і почали озирати галявину. На якусь мить вони зупинилися на клаптику барвистої тканини, що виглядала з-за каменя. Роббі підійшов трохи ближче й переконався, що за каменем справді причаїлася Глорія.

Повільно, весь час залишаючись між Глорією й деревом, він простував до її схованки, і коли вже вона була вся на видноті й не могла навіть удавати, що її не видно, Роббі простягнув до неї одну руку, а другою лунко вдарив себе по нозі. Глорія похнюплено підвелася.

— Ти підглядав! — вигукнула вона. — Та й мені набридло грати в піжмурки. Я хочу кататися.

Але Роббі, ображений несправедливим обвинуваченням, обережно сів на землю й похитав незграбною головою.

Глорія відразу почала його ніжно вмовляти:

— Не сердься, Роббі. Я й на думці не мала, що ти підглядав. Ну, покатай мене!

Але Роббі не так легко було вмовити. Він уперто дивився в небо і ще рішучіше хитав головою.

— Ну, будь ласка, Роббі, будь ласка, покатай мене! — Вона міцно обняла його за шию рожевими ручками.

Нараз її настрій змінився, й вона відійшла від нього.

— Якщо ти мене не послухаєш, я заплачу! — І обличчя її погрозливо скривилося, ніби ось-ось покапають сльози.

Та немилосердний Роббі не звернув на цю погрозу аніякісінької уваги і втретє похитав головою. Глорія вдалася до

останнього козиря.

— Якщо ти не покатаєш мене, — вигукнула вона із запалом, — я більше ніколи тобі не розповідатиму казок! Ось так! Жодної!

Після такого ультиматуму Роббі змушений був здатися негайно й беззастережно. Він так енергійно закивав головою, що його металева шия аж гула. Відтак обережно підняв дівчинку й посадив на свої широкі пласкі плечі.

Глорія радісно скрикнула, сльози вмить зникли. Металева "шкіра" Роббі, під якою нагрівальні елементи підтримували постійну температуру в 21 °С, була приємна на дотик, а гучні, красиві звуки, що вилунювали, коли вона тарабанила п'ятками по його грудях, просто зачаровували.

— Ти літак, Роббі. Ти великий сріблястий літак. Розведи руки. Розведи руки, раз ти збираєшся бути літаком!

Логіка була незаперечна. Руки Роббі стали крилами, що розтинали повітря, а він — сріблястим літаком.

Глорія повернула голову робота й нахилила її праворуч. Він зробив крутий віраж. Глорія наділила літак мотором: "Д-р-р-р…", а тоді зброєю: "Ту! Тутуту!" За ними гналися пірати, але ту-таки від їхніх кораблів тільки тріски летіли.

— Ще один готовий… Ще два! — кричала вона.

Потім "пілот" Глорія поважно мовила:

— У нас закінчуються боєприпаси!

Вона відважно цілилася через плече, і Роббі вже став тупоносим космічним кораблем, що з шаленою швидкістю мчав у космічному просторі.

Роббі біг через галявину до латочки, порослої високою травою на тім боці. Там він так раптово зупинився, що розрум'янена вершниця аж зойкнула від несподіванки. Роббі вивалив її на м'який килим зеленої трави.

— Ой, як гарно! — прошепотіла Глорія, важко дихаючи.

Роббі почекав, поки вона віддихається, а тоді легенько смикнув її за пасмо волосся.

— Чого тобі? — з удаваним подивом запитала Глорія, широко розплющивши очі.

Однак цим годі було обвести круг пальця її масивну "няньку". Роббі дужче смикнув за пасмо.

— А-а, знаю. Ти хочеш казку.

Роббі енергійно закивав головою.

— Яку?

Роббі пальцем описав у повітрі дугу.

— Знову? — запротестувала дівчинка. — Про Попелюшку я тобі розповідала мільйон разів. Невже вона тобі не набридла? Це

ж казка для маленьких дітей.

Роббі знову провів у повітрі дугу.

— Ну, гаразд.

Глорія зібралася з думками, пригадуючи всі подробиці казки (разом із власними доповненнями, яких у неї було кілька), і почала:

— Ти готовий? Ну то слухай. Колись, у сиву давнину, була собі маленька гарна дівчинка. Звали її Еллою. І була в неї страшенно зла мачуха і дві бридкі злющі сестри і…

Глорія дійшла до найцікавішого місця в казці, коли пробило північ і все довкола стало набирати химерних обрисів. Роббі слухав напружено, з сяючими очима, але тут їх перебили.

— Глоріє!

Це був високий голос жінки, що вже кликала доньку не раз; із схвильованого тону відчувалося, що її нетерпіння переростає в тривогу.

— Мене мама кличе, — сумно промовила Глорія. — Віднеси мене додому, Роббі.

Роббі охоче послухався; щось підказувало йому, що місіс Вестон треба слухатися без найменших вагань. Батько Глорії удень рідко бував удома, хіба що в неділю — як оце сьогодні, — але коли він приходив, то поводився завжди добродушно й чуйно. Роббі завжди почував себе незатишно перед мамою Глорії; йому завжди кортіло шмигнути кудись, щоб не потрапляти їй на очі.

Місіс Вестон побачила їх саме тоді, коли вони підвелися з високої трави, й повернулася додому, щоб там їх зачекати,

— Я аж охрипла від крику, Глоріє, — сказала вона суворо. — Де ти була?

— Я була з Роббі, — тремтячим голосом відповіла Глорія. — Я розповідала йому про Попелюшку й забула про обід.

— Жаль, що й Роббі забув про обід. — Тоді, ніби згадавши про робота, вона повернулася до нього: — Можеш іти собі, Роббі. Ти їй зараз не потрібен. І не приходь, поки я не покличу тебе, — додала вже грубо.

Роббі вже зібрався йти, але завагався, почувши, як Глорія стала на його захист:

— Мамо, дозволь йому залишитися. Я не доказала казки про Попелюшку. Я йому обіцяла, але не встигла.

— Глоріє!

— Слово честі, мамо, він стоятиме тихо-тихо, ти навіть не почуєш, що він тут. Він сидітиме на стільці в куточку і не промовить навіть словечка… тобто я хотіла сказати, що він нічого не робитиме. Правда, Роббі?

У відповідь Роббі закивав своєю масивною головою.

— Глоріє, коли ти зараз цього не припиниш, то не бачитимеш Роббі цілий тиждень.

Дівчинка опустила очі.

— Гаразд. Але “Попелюшка” — його улюблена казка, і я не доказала її. А він так її любить…

Засмучений робот вийшов. Глорія насилу тамувала сльози.

Джордж Вестон був у доброму гуморі. Для нього вже стало звичкою — бути в доброму настрої після недільного обіду. Ситна смачна їжа, тепло родинного вогнища, м’яка старовинна канапа, на якій так приємно лежати, свіжий номер газети “Таймс”, пантофлі, — хіба може ще щось отак шднімати настрій!

Ось чому йому стало неприємно, коли увійшла дружина. Після десяти років подружнього життя він ще мав необережність любити її і, безперечно, завше був радий бачити її, але недільний пообідній відпочинок став для нього священним. На його думку, для повного щастя йому треба було дві-три години побути на самоті. Отож він незворушно уткнувся в останнє повідомлення про експедицію Лефебра-Йошіде на Марс (цього разу вони стартували з Місяця й цілком могли досягти мети) й удав, що не помітив дружини.

Місіс Вестон терпляче почекала дві хвилини, тоді, вже з нетерпінням, ще дві й нарешті порушила тишу.

— Джордже!

— Гм-м…

— Чуєш, Джордже! Може, ти хоч на хвильку відкладеш свою газету й поглянеш на мене?

Газета зашелестіла на підлогу, й Вестон повернув до дружини стомлене обличчя.

— Що таке, люба?

— Ти добре знаєш що, Джордже. Це наша Глорія і та жахлива машина.

— Яка жахлива машина?

— Не вдавай, ніби не знаєш, про що я кажу. Йдеться про робота, якого Глорія називає Роббі. Він не залишає її ні на мить.

— А чого він має її залишати? Це не його обов’язок. І він, звичайно, — ніяка не жахлива машина. Це найкращий робот, якого можна було купити за гроші і який, я добре пам’ятаю,

обійшовся мені в половину мого річного прибутку. І він вартий того, незважаючи ні на що — бо куди розумніший за половину моїх службовців.

Він знову потягся до газети, але дружина виявилася спритнішою і відкинула її далі.

— Послухай, Джордже! Я не хочу довіряти своєї дочки якійсь машині — байдуже, розумна вона чи ні. У неї немає душі, і ніхто

не знає, що в неї на думці. Не годиться, щоб дитину доглядали всілякі металеві створіння.

— Коли це ти так вирішила? — спохмурнів Вестон. — Він уже два роки доглядає Глорію, і я не помітив, щоб тебе це дуже. непокоїло.

— Спочатку все було інакше. Все-таки новинка й мені полегкість, менше турбот і взагалі все було так добре… А тепер не знаю. Сусіди…

— А що сусідам до того? Послухай! Робот заслуговує більшої довіри, ніж нянька-людина. Адже він сконструйований лиш для одного — доглядати маленьких дітей. На це спрямовані всі його здібності. Він просто не може не бути вірним, чесним, добрим. Він так запрограмований. А про людей такого не скажеш.

— Але щось може зламатися. Щось там таке… — Місіс Вестон досить невиразно уявляла внутрішню конструкцію робота. — Ну якийсь там гвинтик — і це жахливе створіння почне бешкетувати і… і…

Вона так і не спромоглася чітко висловити своєї думки.

— Дурниці! — заперечив Вестон, мимоволі здригнувшись. — Абсолютне безглуздя. Ми довго дискутували з приводу Першого закону робототехніки, коли купили Роббі. Ти ж знаєш, що робот не може завдати шкоди людині; коли через якісь неполадки й виникне загроза порушення ним Першого закону, він одразу ж вимкнеться, перестане існувати як робот. Тут усе точно розраховано. А крім того, двічі на рік до нас приходить інженер з “Ю. С. Роботс”, ретельно перевіряє весь механізм, замінює дрібні деталі. Якщо на те пішло, то в мене або в тебе більше шансів з’їхати з глузду, ніж у нього, значно більше — це факт. А, крім того, як ти збираєшся забрати його у Глорії?

Він ще раз спробував дістати газету, але дружина сердито шпурнула її в сусідню кімнату.

— У тім-то й річ, Джордже. Вона більше ні з ким не хоче гратися. Скільки кругом хлопчиків і дівчаток, з якими вона могла б подружитися, а не хоче. Не хоче й близько до них підходити, поки я їй не скажу. Це нікуди не годиться. Невже ти хочеш, щоб вона була ненормальна? Ти ж хотів би, щоб вона знайшла своє місце в суспільстві!

— Ти воюєш з привидами, Грейс. Уяви собі, що Роббі — собака. А багатьом дітям набагато цікавіше возитися з собакою, ніж сидіти з батьками.

— Собака — то зовсім інше, Джордже. Ми повинні позбутися цієї жахливої машини. Продай її тій самій фірмі. Я дізнавалася, це можна.

— Дізнавалася? Послухай мене, Грейс, давай не будемо

гарячкувати. Робот буде в нас, поки Глорія підросте. Я не хочу, щоб хтось знову його купував.

З цими словами він, роздратований, вийшов з кімнати.

Через два дні місіс Вестон перепинила свого чоловіка біля дверей ванної кімнати.

— Послухай, Джордже. У селищі незадоволені.

— Чим? — запитав Вестон і зайшов до ванної. Почувся плюскіт води.

Місіс Вестон зачекала, поки він умиється, й сказала:

— Незадоволені нашим Роббі.

Вестон вийшов з рушником у руках. Його розчервоніле обличчя було сердите.

— Про що ти кажеш?

— О-о, далі вже нікуди! Спочатку я на все це закривала очі, але більше не можу. У селищі вважають, що Роббі небезпечний. Увечері дітей і близько не підпускають до нашого дому.

— Ми ж довіряємо йому свою дитину!

— Людям це байдуже.

— Ну й біс із ними!

— Це не вихід. Я щодня мушу ходити по магазинах і бачитися з ними. А в місті стає дедалі гірше з роботами. У Нью-Йорку прийнято постанову, яка забороняє випускати роботів на вулицю від заходу до сходу сонця.

— Гаразд, але вони не можуть заборонити нам тримати робота вдома. Грейс, ти знову за своє. Але по-твоєму не буде. Я скажу тобі одне — ні! Роббі залишиться в нас.

Він любив свою дружину, і, як на лихо, вона знала про це. Зрештою, містер Вестон був усього-на-всього чоловіком — маленьким гвинтиком, тоді як його дружина пускала в хід усі свої жіночі хитрощі, хоч це не приносило їй особливих успіхів.

Десятки разів він вигукував наступного тижня: “Роббі залишиться в нас — і годі!”, але щоразу голос його звучав дедалі слабше й дедалі виразніше супроводжувався болісним стогоном.

Нарешті настав день, коли Вестон підійшов до доньки й винувато запропонував їй подивитися в селищі “чудовий” візівокс.

Глорія радісно заплескала в долоні.

— І Роббі піде?

— Ні, люба, — сказав він й аж поморщився, ніби від болю. — Роботів на візівокс не пускають, але ти все йому розповіси, коли повернешся додому.

Останні слова він промимрив затинаючись і відвернувся.

Глорія прийшла додому у захваті від побаченого — то був справді чудовий спектакль.

Вона чекала, поки батько ставив реактивний автомобіль у підземний гараж.

— Постривай-но, татусю, я розповім Роббі. Йому це дуже сподобається. Особливо те, як Френсіс Френ тихенько задкував — прямісінько на людину-леопарда, а потім кинувся тікати. — Вона знову засміялася. — Татусю, а справді на Місяці є люди-леопарди?

— Мабуть, ні, — неуважно відповів Вестон. — Це лише химерні вигадки.

Довше вовтузитися з машиною він уже не міг. Треба було глянути правді у вічі. Глорія побігла через лужок.

— Роббі! Роббі!

Нараз вона зупинилася, помітивши на ганку гарненького песика коллі. Той метляв хвостиком і дивився на неї серйозними карими очима.

— Ой, який гарний песик — Глорія збігла сходами на ганок, обережно підійшла до цуценяти й погладила його. — Це мені, татусю?

— Так, це тобі, Глоріє, — сказала мати. — Бач, який гарний песик — м'якенький, пухнастий. Він дуже добрий. 1 маленьких дівчаток любить,

— А він уміє гратися?

— Авжеж. І всілякі фокуси виробляти. Хочеш подивитися?

— Неодмінно! І щоб Роббі побачив. Роббі! Вона нерішуче зупинилася й насупила бровенята.

— Б'юсь об заклад, що він стоїть у своїй кімнаті й гнівається на мене, що я не взяла його на візівокс. Ти йому все поясниш, татусю. Мені він може не повірити, але якщо ти скажеш, неодмінно повірить.

Вестон міцно стис губи. Він скинув очима на дружину, але та відвела погляд.

Глорія круто обернулася й побігла сходинками вниз, вигукуючи:

— Роббі! Йди-но подивись, що мені татко з мамою привезли. Вони привезли мені песика, Роббі!

За хвилю дівчинка повернулася знічена.

— Мамо, а де Роббі? Його немає в кімнаті.

Відповіді не було. Джордж Вестон кашлянув і втупився поглядом у хмари, що повільно пливли в небі. Голос Глорії затремтів, в очах бриніли сльози.

— Де Роббі, мамо?

Місіс Вестон сіла й ніжно приголубила дочку:

— Не сумуй, Глоріє. Мабуть, він пішов від нас.

— Пішов? Куди? Куди він пішов, мамо?

— А хто його знає, люба. Просто пішов і все. Ми його шукали-шукали, але так і не знайшли.

— А що, він ніколи більше не повернеться? — В округлених очах дівчинки відбився страх.

— Може, ми ще й знайдемо його. Будемо шукати. А тим часом можеш гратися з цим симпатичним песиком. Поглянь на нього! Його звуть Блискавкою, і він уміє…

Але очі Глорії вже налилися слізьми.

— Я не хочу того поганого собаки, — я хочу Роббі! Я хочу, щоб ви знайшли мені Роббі. — її почуття стали надто глибокі, щоб їх можна було передати словами, і вона зайшлася плачем.

Місіс Вестон благально глянула на чоловіка, але той лише понуро тупцював на місці, утупившись поглядом у небо. Тож утішати дочку їй довелося самій.

— Ну чого ти, Глоріє? Роббі всього-на-всього залізяка. Стара нікчемна залізяка. Він неживий.

— І ніяка він не залізяка, — скрикнула Глорія. — Він така сама людина, як ви і я, він був моїм другом. Я хочу, щоб він повернувся Мамочко, нехай він повернеться!

Мати тяжко зітхнула й залишила Глорію наодинці з її горем.

— Хай виплачеться, — сказала вона чоловікові. — Дитяче горе недовге. Через кілька днів вона забуде про цього жахливого робота.

Але час показав, що місіс Вестон була надто оптимістична в своїх передбаченнях. Щоправда, Глорія вже не плакала, але вже й не сміялася. З кожним днем вона ставала дедалі мовчазніша і похмуріша. Поступово її нещасний вигляд похитнув стійкість місіс Вестон, яка не здавалася лише через те, що не могла визнати свою поразку перед чоловіком.

Одного вечора місіс Вестон сердито вбігла до вітальні й сіла, схрестивши руки на грудях. Вона аж кипіла від злості. Її чоловік підвів голову й глянув на неї поверх газети.

— Ну що там іще, Грейс?

— Наша дитина, Джордже. Мені довелося сьогодні повернути собаку. Глорія заявила, що дивитися на нього не може. Вона таки доконає мене.

Вестон відклав газету, й слабка надія промайнула в його очах.

— А може… Може, нам знов узяти Роббі. Це можна зробити. Я зв'яжусь із…

— Ні! — безжалісно відповіла вона. — Не хочу й чути про це. Ми так легко не поступимося. Мою дитину не буде виховувати робот, навіть якщо й потрібні будуть роки, щоб відучити її від нього.

Вестон скрушно зітхнув і підняв газету.

— Ще рік такого життя — і я передчасно посивію.

— Мало з тебе помочі, Джордже, — холодно кинула вона. — Глорії треба змінити оточення. Бо тут вона не зможе забути Роббі. Воно й не дивно, коли тут кожне дерево, кожен камінь нагадують їй про нього. Ну й становище! Подумати тільки: дитина сохне за якимось роботом.

— Ну гаразд, ближче до справи. Куди ж ти хочеш повезти її?

— Ми заберемо її до Нью-Йорка.

— До міста! У серпні! Ти уявляєш, що таке Нью-Йорк у серпні? Він нестерпний.

— Мільйони терплять.

— Бо їм нікуди їхати. Інакше б вони не лишились у Нью-Йорку.

— А тепер і нам доведеться там пожити. От що: ми їдемо відразу ж, як тільки зберемося. У місті Глорія знайде чимало друзів і розваг, щоб збадьоритись, й забуде про ту машину.

— О боже! — простогнав Вестон. — Ці розпечені тротуари!

— Ми повинні це зробити! — була непохитна відповідь. — Глорія за останній місяць схудла на п'ять фунтів, а здоров'я дівчинки мені дорожче, ніж твій комфорт.

— Жаль, що ти не подумала про здоров'я дівчинки, коли позбавляла її улюбленого робота, — промимрив він собі під ніс.

Коли Глорія дізналася про майбутню поїздку до міста, настрій у неї помітно поліпшився.

Про поїздку вона говорила мало, але завжди з радісним передчуттям. Глорія знов усміхалась і їла з апетитом, як і раніше.

Місіс Вестон від радощів була на сьомому небі і не пропускала нагоди показати, що вона святкує перемогу над скептично настроєним чоловіком.

— Поглянь, Джордже, як вона допомагає нам пакуватися, а щебече так, ніби її не турбує більше нічого в світі. Я ж казала, що її треба чимось зацікавити.

— Гм… — невпевнено кахикнув чоловік. — Будемо сподіватися.

Лаштування до подорожі скінчилося швидко. Нью-Йоркська квартира вже була готова до приїзду господарів, а для догляду за будинком, який вони залишали, було найнято дві служниці. У день від'їзду Глорія була така, як і раніше, і жодного разу не згадала про Роббі, принаймні вголос.

До аеропорту вони дісталися повітряним таксі (Вестон охочіше полетів би в приватному літаку, але той був усього на два місця і не мав багажника). В аеропорту вони сіли в літак.

— Іди сюди, Глоріє, — покликала місіс Вестон. — Біля вікна

тобі все буде видно.

Глорія з радістю всілася біля вікна, притулилася до товстого скла носом, розплющивши його в білий овал, і заворожено дивилася. Заревів мотор, і літак стрімко рушив, притиснувши її до спинки сидіння. Глорія була надто мала, щоб злякатися, коли Земля провалилася далеко вниз, ніби через люк, і вона відчула, що стала вдвічі важча, ніж звичайно. Однак не настільки мала, щоб усе це не викликало в неї жвавої цікавості. І лише коли Земля перетворилася на маленьку, зшиту з різних клаптиків ковдру, вона відтулила свого носика від скла й повернулася до матері.

— А ми скоро будемо в місті, мамо? — запитала вона, розтираючи свій змерзлий носик і стежачи, як плямка від її дихання повільно зменшується і нарешті зовсім щезає.

— Мабуть, за півгодини, моя люба, — відповіла мати й запитала з ледь відчутною тривогою в голосі: — Ти рада, що ми їдемо? Гадаю, в місті тобі буде дуже весело — там такі будинки, і люди, і стільки цікавого. Ми щодня ходитимемо на візівокс, у цирк, на пляж і…

— Атож, мамо, — відповіла Глорія без ентузіазму. Лайнер саме пролітав над хмарами, і дівчинку зачарувало дивовижне нагромадження димчастих кучугур, що клубочилися внизу. Потім небо знову стало ясне, і вона повернулася до матері з виглядом людини, що знає якусь таємницю.

— А я знаю, мамо, чого ми їдемо до міста!

— Невже? — Місіс Вестон спантеличено стрепенулася. — Чого, люба?

— Ви не казали мені, бо хотіли зробити сюрприз, а я все одно знаю. — На якусь мить її саму захопила власна здогадливість, а тоді дівчинка весело засміялася. — Ми їдемо до Нью-Йорка, щоб знайти Роббі, правда? З допомогою сищиків.

Джордж Вестон саме пив воду, і ця заява просто ошелешила його. Він похлинувся, на підлогу полилася вода, й Вестон зайшовся кашлем. Коли минув приступ, Джордж Вестон, червоний і мокрий, страшенно роздратувався. Місіс Вестон поки що трималася, але коли Глорія повторила запитання, терпець і їй урвався.

— Може, й так, — різко відповіла вона. — А тепер посидь спокійно, ради бога.

Нью-Йорк 1998 року, як ніколи доти, став місцем паломництва туристів. Батьки Глорії знали про цей туристський спалах і прагнули повернути його на свою користь. За наказом дружини Джордж Вестон на цілий місяць облишив свої справи, щоб весь час бути з Глорією і розважати її, як він висловлювався, “донесхочу”. Як і все інше, що робив Вестон, цю свою місію він

також виконав продуктивно й по-діловому. Менш як за місяць було досягнуто навіть того, чого, здавалося, годі було досягнути.

Глорія побувала на вершечку хмарочоса Рузвельт-Білдінг і з півкілометрової висоти зачудовано дивилася вниз, на зубчасту панораму дахів, що тяглися аж до полів Лонг-Айленда і рівнин Нью-Джерсі. Відвідали зоопарки, де Глорія, завмираючи від страху та блаженства, роздивлялася "справжнього живого лева" (щоправда, її трохи розчарувало, що його годували сирим м'ясом, а не людьми, як вона сподівалася) і настійно вимагала, щоб їй показали "кита".

Не минули вони й численних музеїв, парків, пляжів, акваріумів.

На екскурсійному кораблику, оздобленому в стилі шалених 20-х років, вона плавала по Гудзону. Побувала на екскурсії й у стратосфері, звідки небо здавалося темно-пурпуровим. На ньому мерехтіли зірки, а затуманена земля далеко внизу була схожа на величезну чашу. На підводному човні зі скляними стінами вона спускалася в глибини затоки Лонг-Айленд-Саунд, в зелений мерехтливий світ, де її через скло розглядали химерні морські істоти і, звиваючись, відпливали геть. Чарівна казкова країна, хоч трохи прозаїчніша, відкривалась перед нею у великих універмагах, куди водила її місіс Вестон.

Одне слово, через місяць Вестони упевнилися, що зробили все від них залежне, аби стерти з пам'яті Глорії "втікача" Роббі. Однак вони не були певні, що їхні старання матимуть успіх.

Де б не бувала Глорія, скрізь вона виявляла жвавий інтерес до всіх роботів, які тільки їй траплялися. Які б захопливі і не бачені досі видовища не відкривалися перед нею, — вона вперто відверталася від них, помітивши хоч краєчком ока який-небудь рухомий механізм. Через те місіс Вестон, прогулюючись із Глорією, намагалася обійти всіх тих роботів десятою дорогою.

Кульмінаційний момент настав під час відвідання Музею науки та промисловості. Саме тоді музей оголосив спеціальну "дитячу програму", яка передбачала демонстрацію всіляких чудес науки, доступних для дитячого розуміння. Вестони, звичайно, включили і її до свого списку "обов'язкових розваг".

І ось тоді, коли Вестони стояли і заворожено розглядали потужний електромагніт, місіс Вестон раптом помітила, що Глорії з ними немає. Хвилинна розгубленість змінилася спокійною рішучістю, і з допомогою трьох співробітників музею розпочалися старанні пошуки. Глорія, звичайно, була не з тих, хто ловить гави. Як на свій вік, вона була досить рішуча й цілеспрямована — це вона, безперечно, взяла від матері. На третьому поверсі Глорія побачила масивний покажчик з написом: "До роботів, що вміють

розмовляти”. Прочитавши той напис по складах і переконавшись, що батьки не виявляють бажання рухатися сюди, вона вчинила вкрай просто: дочекалася слушної миті, коли батьки відвернулись, і спокійно попрямувала туди, куди вказував напис.

Робот, що вмів розмовляти, був чимось незвичайним, хоч і являв собою абсолютно непрактичний механізм, який мав чисто рекламну цінність. Щогодини перед ним зупинялася група екскурсантів і обережно, пошепки ставила запитання черговому інженерові. Інженер відбирав ті запитання, які він вважав найбільш підходящими, і передавав їх роботові.

Усе це було досить нудно. Можливо, й не зайве знати, що 14 у квадраті дорівнює 196, що температура повітря у даний момент 72 градуси за Фаренгейтом, а тиск — 30,02 дюйма ртутного стовпчика і що атомна вага натрію 23. Але для цього не потрібен робот. А надто отаке незграбне, нерухливе плетиво дротиків і котушок, що займає двадцять п’ять квадратних метрів площі. Мало хто повертався сюди вдруге, лише одна дівчина, років п’ятнадцяти, тихо сиділа на лаві, очікуючи вже третього сеансу. Вона була сама в кімнаті, коли ввійшла Глорія.

Глорія й не глянула на неї. У цей час люди мало цікавили її. Вся увага Глорії була прикута до величезного механізму на колесах. На якусь мить вона збентежилась — механізм не був схожий на жодного робота, який їй доводилося бачити досі. Обережно, з нотками сумніву у голосі, вона почала:

— Будь ласка, містере робот, ви робот, який уміє говорити?

Їй здавалося, що робот, який уміє розмовляти, заслуговує найвишуканішої ввічливості. Худе, невродливе обличчя п’ятнадцятирічної дівчини, що сиділа тут, напружилось. Вона дістала блокнотик і почала щось хутко записувати в ньому нерозбірливими закарлючками.

Завертілися замаслені шестерні, і механічний, безбарвний голос, позбавлений будь-яких інтонацій, проскрипів:

— Я… робот… який… говорить.

Глорія розчаровано дивилася на нього. Він справді умів говорити, але його голос лунав звідкись ізсередини. У робота не було обличчя, до якого можна було б звернутися.

Вона сказала:

— Ви не могли б мені допомогти, містере робот?

Робот був створений, щоб відповідати на запитання, але досі його запитували лише про те, що він знав. І через те він був упевнений у своїх можливостях.

— Я… можу… допомогти… вам.

— Щиро вдячна вам, містере робот. Ви не бачили Роббі?

— Хто… такий… Роббі?

— Він робот, містере робот. — Вона звелася навшпиньки. — Приблизно ось такий на зріст, містере робот, трішечки вищий і дуже хороший. Знаєте, у нього є голова. У вас немає, а в нього є, містере робот.

Робот не встигав за нею.

— Робот?

— Так, містере робот. Такий, як і ви, тільки він не вміє розмовляти і дуже схожий на справжню людину.

— Такий… робот… як… я?

— Так, містере робот.

Єдиною відповіддю робота було якесь дивне шипіння, що час від часу переривалося недоладними звуками. Зробити сміливе узагальнення — уявити, що він існує не як окремий об'єкт, а як частина певної групи — було йому не під силу. Вірний своєму призначенню, він усе-таки спробував осягнути це — і півдюжини котушок перегоріло. Загули аварійні сигнали.

(П'ятнадцятирічна дівчина, що досі тут сиділа, вже вийшла. Вона назбирала достатньо матеріалів для дослідження: "Практичні аспекти роботів". Це було перше з багатьох досліджень Сьюзен Келвін на цю тему.)

Глорія стояла і нетерпляче чекала на відповідь робота. І тут вона почула позад себе вигук: "Ось вона!" — й упізнала материн голос.

— Що ти тут робиш, нещастя моє?! — кричала місіс Вестон, у якої тривога відразу ж змінилася гнівом. — Ти знаєш, що мама з татом мало не на смерть перелякалися? Чого ти втекла?

До кімнати увірвався інженер-розпорядник і схопився за голову. Потім почав допитуватись, хто з присутніх зіпсував робота.

— Ви що, читати не вмієте! — репетував він. — Сюди заборонено входити без екскурсовода.

Глорія намагалася перекричати шум:

— Мамочко, я тільки зайшла глянути на робота, який уміє говорити. Я думала, що він знає, де Роббі. Адже ж вони обидва — роботи.

І знову згадавши про Роббі, вона залилася гіркими слізьми.

— Я хочу знайти Роббі, мамочко! Я мушу його знайти!

Місіс Вестон ледь стримала сльози.

— О господи! — сказала вона. — Ходімо додому, Джордже. Я більше не можу.

Увечері Джордж Вестон на кілька годин зник з дому. А наступного ранку він підійшов до дружини з підозріло самовдоволеним виглядом.

— Послухай-но, Грейс.

— Ти про що? — спитала вона похмуро.

— Про Глорію.

— Гадаю, ти не збираєшся знову купити того робота?

— Ні, звичайно.

— Тоді кажи. Бо все, що я зробила, здається, нічого не дало.

— Гаразд. Ось що мені спало на думку. Річ у тім, що Глорія думає про Роббі як про людину, а не як про машину. І тому не може його забути. А якби ми зуміли переконати її, що Роббі — це всього-на-всього купа металу у вигляді сталевих листів і мідного дроту, оживлених електрикою, вона б більше не тужила за ним. Це психологічний підхід, якщо ти мене розумієш.

— І як ти збираєшся її переконати?

— Дуже просто. Як ти думаєш, де я був учора ввечері? Я вмовив Робертсона з "Ю. С. Роботс енд Мекенікел Мен" показати нам завтра всі його володіння. Ми підемо туди втрьох, і тоді Глорія на власні очі переконається, що робот — не жива істота.

В очах місіс Вестон заблищали вогники захоплення.

— А чому б і ні, Джордже, непогана думка! Джордж Вестон гордо випростався.

— А в мене поганих не буває, — сказав він.

Містер Стразерс був сумлінний керуючий і від природи дуже балакучий. Завдяки поєднанню цих якостей кожен крок їхньої екскурсії супроводжувався детальними, — може, аж надміру детальними, — поясненнями. Проте місіс Вестон слухала уважно. Кілька разів вона навіть просила його повторити пояснення дохідливіше, щоб було зрозуміло для Глорії. Під впливом такої високої оцінки його красномовності містер Стразерс ставав ще добродушнішим і ще балакучішим. Але Джордж Вестон нетерпеливився дедалі більше.

— Вибачте мені, Стразерсе, — урвав він на середині лекцію про фотоелементи. — А чи є у вас на заводі цех, де працюють самі роботи?

— Що? А-а, є! Звичайно! — Він усміхнувся до місіс Вестон. — До певної міри, зачароване коло: роботи виготовляють нових роботів. Звичайно, ми широко не впроваджуємо цього в практику. По-перше, нам цього не дозволили б профспілки. Одначе незначну кількість роботів виробляють роботи — просто як науковий експеримент. Бачите, — він зняв пенсне і для більшої переконливості постукав ним по долоні, — профспілки не розуміють одного, а я це кажу як людина, що завжди симпатизувала профспілковому рухові, — вони не розуміють, що прихід роботів пов'язаний з деякими проблемами лише попервах, а в майбутньому неодмінно…

— Так, Стразерсе, — обережно перебив Вестон, — а як щодо

того цеху, про який ви говорили? Ми не могли б зайти? Гадаю, це було б дуже цікаво.

— А чого ж, можна. — Містер Стразерс гарячково наліпив пенсне і збентежено кашлянув. — Сюди, будь ласка.

Супроводжуючи Вестонів довгим коридором, а потім сходами вниз, Стразерс був порівняно небагатослівний. Та коли вони опинилися у великій, яскраво освітленій кімнаті, наповненій брязкотом металу, шлюзи відкрилися й потік пояснень заструменів із новою силою.

— От ми й прийшли! — сказав він гордо. — Подивіться, самі лише роботи! Тільки п'ять чоловік обслуговують їх, і то вони не в цій кімнаті. За п'ять років, відтоді як ми почали цей експеримент, не сталося жодної аварії. Звичайно, тут монтують порівняно простих роботів, проте…

Для Глорії пояснення керуючого було лише заколисливим бурмотінням. Цей обхід здавався їй досить-таки нудним і непотрібним, хоча довкола було багато роботів. Річ у тім, що жоден з них навіть віддалено не нагадував Роббі, і тому вона дивилася на них з неприхованою зневагою.

Глорія помітила, що в кімнаті зовсім не було людей. Її погляд упав на шість чи сім роботів, що працювали за круглим столом посеред кімнати. Від несподіванки її очі розширилися. Кімната була простора, і хоч Глорія і не була впевнена, але один з роботів був схожий… схожий… Так, це він!

— Роббі!

Її вигук пронизав повітря, й один з роботів за столом здригнувся і випустив з рук інструмент. Глорія нетямилася від радощів. Перш ніж батьки зупинили її, вона пробралася через загороду, зістрибнула на підлогу, що була на кілька футів нижче, і, розмахуючи руками, кинулася до свого Роббі, аж волосся розвівалося. І тут троє до смерті переляканих дорослих, що так і вклякли на своїх місцях, помітили те, чого не могла бачити схвильована дівчинка. Величезний автоматичний трактор, важко гуркочучи, сліпо насувався на Глорію.

За мить Вестон оговтався, але мить та зарадити не могла. Глорію годі було наздогнати. Вестон відчайдушно перемахнув через поруччя, але то була безнадійна спроба. Містер Стразерс несамовито замахав руками, сигналізуючи наглядачам, щоб ті зупинили трактор. Але наглядачі були люди, і їм потрібен був час, щоб виконати команду.

Тільки Роббі діяв швидко і безпомильно.

З усієї сили своїх металевих ніг він кинувся назустріч своїй маленькій господині. Далі все відбувалося блискавично: одним порухом руки, анітрохи не збавляючи швидкості, Роббі підхопив

Глорію, аж їй перехопило дух.

Приголомшений Вестон швидше відчув, ніж побачив, як повз нього промчав й одразу ж зупинився Роббі. Трактор перетнув те місце, де щойно була Глорія, всього на півсекунди пізніше за Роббі. Він проїхав ще трохи й зі скреготом зупинився.

Випручавшись із материних обіймів, Глорія радісно обернулася до Роббі. Як на неї, то зовсім нічого не сталося, хіба що вона знайшла свого друга.

Проте вираз полегшення на обличчі місіс

Вестон нараз змінився темною підозрою. Вона метнула погляд на свого чоловіка. Попри схвильованість і розкуйовджене волосся, вигляд у неї був доволі-таки суворий.

— Це ти підстроїв?

Джордж Вестон витер хустиною спітніле чоло. Його рука тремтіла, а губи лише скривились у жалісній посмішці. Місіс Вестон наступала далі:

— Роббі не був пристосований до інженерної чи конструкторської роботи. Його не могли тут використовувати. Ти зумисне так підстроїв, щоб його посадили тут і щоб Глорія могла знайти його. Це все ти підстроїв!

— Ну, я, — сказав Вестон. — Але, Грейс, звідки я міг знати, що зустріч вийде така бурхлива? Та й Роббі врятував їй життя. Ти не можеш їх знову розлучати.

Грейс Вестон замислилася. Вона повернула голову в бік Глорії та Роббі й неуважно глянула на них. Глорія так міцно обхопила робота за шию, що жива істота на його місці неодмінно задихнулася б. Але він був металевий, і Глорія, нетямлячись від щастя, весело щебетала щось на вухо роботові. Сталеві руки Роббі, здатні зав’язати вузлом сталевий прут діаметром у два дюйми, ніжно обвивалися навколо дівчинки, а його очі світилися темно-червоними вогниками.

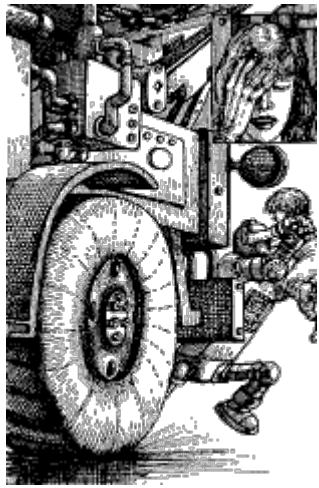

— Гаразд, — озвалася нарешті місіс Вестон. — Думаю, що нехай залишається в нас, поки його не з'їсть іржа.

Сьюзен Келвін стенула плечима.

— Звичайно, іржа його не з'їла. Усе те відбувалося в 1998 році, а до 2002 року ми вже винайшли рухомого робота, здатного говорити.

Отож зрозуміло, що "німі" моделі морально застаріли. І, як виявилося, це стало останньою краплею, що переповнила чашу терпіння тих, хто взагалі був проти роботів. Між 2003 та 2007 роками більшість урядів заборонила використовувати роботів на Землі з будь-якою метою, за винятком наукової.

— Отже, Глорії довелося розпрощатися з Роббі?

— Мабуть, так. Хоч, гадаю, в п'ятнадцять років зробити це було легше, ніж у дев'ять. І все ж таке рішення було безглузде й непотрібне. У 2007 році, коли я поступила в "Ю. С. Роботс", фірма була на грані фінансового краху. Спочатку я навіть думала, що через кілька місяців залишуся без роботи, але згодом ми вийшли на позаземний ринок.

— І все влаштувалося?

— Не зовсім. Спочатку ми пробували пристосувати для інших планет вже існуючі моделі, зокрема, перших роботів, здатних говорити. Вони були надто високі, надто незграбні, та й не досконалі. Ми послали їх на Меркурій працювати в копальнях, але без успіху.

Я подивився на неї із здивуванням:

— Чому? Адже "Меркюрі Майнз" — концерн з багатомільярдним капіталом.

— Це тепер. Вдалася лише друга спроба. Коли ви, юначе, хочете дізнатися про це, я радила б вам зустрітися з Грегорі Пауеллом. Вони з Майклом Донованом у 10-20-ті роки бралися в нас за найважчі справи. Я вже давно не маю вістей від Донована,

а Пауелл живе тут, у Нью-Йорку. Тепер він дідусь — мені важко звикнути до цієї думки. Я пам'ятаю його ще зовсім молодим. Ну, звичайно, і я тоді була молодша…

Я спробував підохотити її.

— Доктор Келвін, якби ви мені розповіли про це хоча б у загальних рисах, то містер Пауелл міг би потім доповнити розповідь? Почніть з Меркурія, — запропонував я.

— Гаразд. Другу експедицію на Меркурій послали, здається, в 2015 році. То була дослідницька експедиція, яку фінансували фірми "Ю. С. Роботс" та "Солар Мінералз". До її складу входили Грегорі Пауелл, Майкл Донован і представник нового покоління роботів…

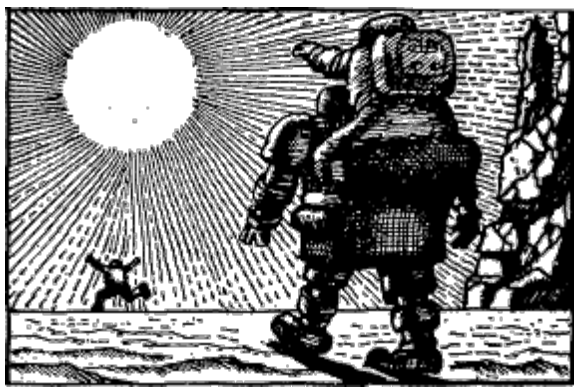

ЗАЧАРОВАНЕ КОЛО

Одна з найулюбленіших банальностей Грегорі Пауелла зводилась до того, що паніка до добра не доведе. А тому, коли Майк Донован, весь спітнілий, із скуйовдженим рудим чубом, стрімголов злетів назустріч йому вниз по сходах, Пауелл насупився.

— Що сталося? — запитав він. — Зламав собі ніготь?

— Ще чого, — захекано огризнувся Донован. — Що ти робив цілий день унизу? — Він перевів подих і випалив: — Спіді не вернувся!

Очі Пауелла розширилися, і він зупинився на сходах, але через якусь мить оговтався і знову рушив угору. Він мовчав, поки не дістався майданчика, а тоді спитав:

— Ти послав його по селен?

— Так.

— Давно?

— П'ять годин тому.

Запала тиша. От ситуація, хай їй біс! Всього двадцять годин вони на Меркурії, а вже вскочили в халепу. Меркурій завжди вважався нещасливою планетою Сонячної системи, але це вже занадто навіть і для планети, яка приносить нещастя.

— Давай все по порядку, — сказав Пауелл.

Вони увійшли до радіорубки. Її обладнання, незаймане ось уже десять років, що минули від Першої експедиції, трохи застаріло. Навіть десять років для техніки — це багато. Порівняти хоча б Спіді з поколінням роботів, які були в 2005 році. Щоправда, останнім часом робототехніка зробила карколомний стрибок. Пауелл торкнувся металевої поверхні, що зберегла ще блиск. Атмосфера занедбаності, що панувала в цій кімнаті, — втім, як і на всій станції, — справила гнітюче враження.

Донован, очевидно, відчув це, бо почав:

— Я пробував зв'язатися з ним по радіо, але нічого не вийшло. Радіо мало що дає на сонячному боці Меркурія — в усякому разі на відстані більше двох миль. Це одна з причин невдачі Першої експедиції. А ультракороткохвильової апаратури ми не зможемо настроїти ще кілька тижнів.

— Облишимо все це. Що ти з'ясував?

— Я вписмав немодульований сигнал на коротких хвилях. По ньому нічого не можна було визначити, крім координат Спіді. Я спостерігав за ним протягом двох годин і результати наніс на карту.

Донован дістав з кишені пожовклий аркуш пергаменту, —

залишок від Першої невдалої експедиції, — жбурнув його на стіл і притис долонею. Пауелл, схрестивши руки на грудях, стояв віддалік і дивився на нього. Донован нервово тицьнув в аркуш олівцем.

— Оцей червоний хрестик — селенове озеро. Ти сам його позначив.

— Котре з них? — перебив його Пауелл. — Там їх три наніс Мак-Дугал перед своїм відльотом.

— Я, звичайно, послав Спіді до найближчого, звідси сімнадцять миль. Але яка різниця? — В його голосі вчувалася напруга. — Усі точки означають координати Спіді.

Уперше за весь час удаваний спокій Пауелла де й дівся, і він схопив карту.

— Ти серйозно? Цього не може бути!

— Але так є, — буркнув Донован.

Маленькі цятки, що позначали місцезнаходження робота, утворили нерівне коло, у центрі якого знаходився червоний хрестик — селенове озеро. Пальці Пауелла потяглися до рудих вусів — знак занепокоєння. Донован додав:

— За дві години, поки я за ним стежив, він обійшов це бісове озеро чотири рази. Мені здається, що він там кружлятиме без кінця. Ти розумієш, у якому становищі ми опинилися?

Пауелл глянув на нього, але нічого не сказав. О, він чудово розуміє, у якому вони становищі. Усе було просто, як силогізм. Батареї фотоелементів, що захищали їх від жахливої меркуріанської спеки, полетіли к бісу. Врятувати їх міг тільки селен. А його міг дістати лише Спіді. Не повернеться Спіді — не буде й селену. Не буде селену — не буде фотоелементів. Не буде фотоелементів… Що ж, смерть від повільного підсмажування — приємного мало. Донован сердито скуйовдив кучму свого рудого волосся і з гіркотою мовив:

— Ми виставимо себе на посміховисько перед усією Сонячною системою, Грегу. Як швидко все полетіло шкереберть. Знаменитий екіпаж у складі Пауелла і Донована послали на Меркурій, щоб з'ясувати, чи варто на сонячному боці відкривати копальні з найновішою технікою і роботами. А ми все це уколошкали першого ж дня. І робота ж дуже проста. Ми цього ніколи не переживемо.

— Хай це тебе не хвилює, — спокійно відказав Пауелл. — Якщо ми зараз нічого не придумаємо, переживати не доведеться. Ми просто не виживемо.

— Не верзи дурниць! Коли тебе все це тішить, то мене — навпаки. Це ж злочин — послати нас сюди з одним лише роботом! І ще ця твоя блискуча ідея — самим лагодити

фотоелементи.

— Даремно ти так. Ти знаєш, що це — наше спільне рішення. Все, що нам потрібно — лише кілограм селену, діелектрична установка Стіллхеда й близько трьох годин часу. А тут цілі озера селену по всій сонячній стороні! Спектрорефлектор Мак-Дугала за п'ять хвилин зафіксував аж три, хіба ні? Якого ж дідька! Не могли ж ми чекати наступного протистояння!

— Ну гаразд, а що робити? У тебе є якась ідея? Я знаю, що є, інакше ти не був би такий спокійний. Герой ти не більший, ніж я. То кажи!

— Ми не можемо самі піти на пошуки Спіді,

Майку. Принаймні тут, на сонячному боці. Навіть у нових скафандрах нам більше двадцяти хвилин на такому сонці не витримати. Але знаєш стару приказку: "Пошли робота зловити робота"? Послухай, Майку, може, наші справи не такі вже й кепські. У нас внизу є шість роботів, і їх можна використати, якщо вони справні. Якщо тільки вони справні. Очі Донована зблиснули надією.

— Ти маєш на увазі тих роботів, що залишилися від Першої експедиції? А ти певен? Вони можуть бути всього-на-всього напівавтоматами. Ти ж знаєш, десять років — чималий термін для робототехніки.

— Ні, вони роботи. Я цілий день провів з ними, і я знаю, що кажу. У них позитронний мозок, хоч, звичайно, примітивний.

Він сховав карту в кишеню.

— Ходімо вниз.

Роботи були в найнижчому ярусі — всі шість, заставлені заплiснявілими ящиками невідомо з чим. Вони були такі великі, що, навіть коли сиділи на підлозі, їхні голови здіймалися вгору на цілих сім футів.

Донован присвиснув:

— Оце так розміри! Не менше десяти футів в обхваті.

— Це тому, що вони оснащені старим приводом конструкції Мак-Гафі. Я заглянув усередину — нікудишній пристрій, можеш переконатися.

— Ти ще не включив їх?

— Ні. Немає потреби. Не думаю, щоб у них щось вийшло з ладу. Навіть діафрагми ще пристойні на вигляд. Вони можуть говорити.

Він відгвинтив щиток на грудях у найближчого робота і вставив туди дводюймову кульку, що містила в собі крихітну іскорку атомної енергії — цього було досить, щоб вдихнути роботові життя. Не так і легко було приладнати кульку, проте Пауелл впорався з цим, старанно загвинтив щиток і підключив

радіоуправління нової конструкції, про який десять років тому і не чули. Це ж саме він проробив і з п'ятьма іншими роботами.

— Вони не рухаються, — занепокоєно мовив Донован.

— Бо немає команди, — коротко кинув Пауелл. Він підійшов до першого робота й поплескав його по металевих грудях. — Гей, ти! Ти мене чуєш?

Голова монстра повільно нахилилася, й очі втупилися в Пауелла. А грубий, хрипкий, ніби звук старовинного фонографа, голос проскрипів:

— Так, хазяїне!

Пауелл невесело усміхнувся до Донована:

— Чув? Це один з перших роботів, що могли говорити. Саме тоді почалася кампанія проти використання роботів на Землі. Але, щоб стримати її, конструктори запрограмували в цих гемонських машинах надійний, здоровий комплекс раба.

— Однак це їм не допомогло, — зазначив Донован.

— Ні, звичайно, але вони робили все, що було в їхніх силах. — Він ще раз повернувся до робота.

— Вставай!

Робот повільно підвівся. Донован задер голову догори й присвиснув.

— Ти можеш вийти на поверхню? На світло? — запитав Пауелл.

Пауза напруженого обдумування. Мозок робота працював повільно.

— Так, хазяїне! — почулася відповідь.

— Гаразд. А ти знаєш, що таке миля?

Знову пауза і неквапліва відповідь:

— Так, хазяїне.

— Ми виведемо тебе на поверхню і вкажемо напрямок. Ти пройдеш близько сімнадцяти миль і десь у тому районі зустрінеш іншого робота, меншого за тебе. Розумієш?

— Так, хазяїне!

Ти знайдеш цього робота й накажеш йому повернутися. Коли він не послухає, приведеш його силоміць.

Донован сіпнув Пауелла за рукав.

— А чому б його не послати прямо по селен?

— Бо я хочу повернути Спіді, розумієш? Я хочу знати, що з ним скоїлося. — А тоді звелів роботові: — Іди за мною!

Робот не зрушив з місця, а його голос прогримів:

— Вибач, хазяїне, не можу. Ви повинні сісти на мене. — Його незграбні руки з брязкотом з'єдналися, тупі пальці переплелися, утворивши щось на зразок стремена.

Пауелл вп'явся в нього очима, поскубуючи вуса.

— Ого! Гм…

Очі Донована округлилися від подиву:

— Ми повинні їхати на ньому? Як на коневі?

— Гадаю, що так. Хоч не знаю, навіщо це. Я не бачу… А втім, зрозуміло. Я казав тобі, що тоді аж надто дбали про безпеку. Очевидно, хотіли переконати всіх, що роботи не можуть завдати шкоди людині. Вони, мовляв, не можуть пересуватися самостійно, а лише з погоничем на плечах. Що ж нам робити?

— Якраз я про це й думаю, — буркнув Донован. — Ми не можемо вийти на поверхню під палюче сонце ні з роботом, ні без робота. О господи! — Розхвилювавшись, він двічі клацнув пальцями. — Дай-но мені свою карту. Я недаремно вивчав її дві години. Ось рудник. А чому б нам не скористатися тунелями?

На карті рудник був позначений чорним кружальцем, від якого вусебіч павутинням розбігалися пунктирні лінії тунелів.

Донован став вивчати умовні позначення на карті.

— Подивись, — сказав він, — цими чорними крапочками позначено виходи на поверхню, і один з них — не далі трьох миль від селенового озера. Тут і номер його зазначено… Могли б писати і розбірливіше… Ага, 13-та. Якби ж роботи знали туди дорогу…

Пауелл випалив запитання й у відповідь дістав тупувате: “Так, хазяїне”.

— Іди по скафандри, — сказав він задоволено.

Вони вперше одягали скафандри. Ще вчора, прибувши на Меркурій, вони взагалі не збиралися цього робити, а тепер, приміряючи незручний одяг, незграбно ворушили руками й ногами.

Скафандри були значно більші й неоковирніші, ніж звичайні космічні костюми. Зате вони були значно легші — у їхній конструкції не передбачалося жодного шматочка металу. З термостійкого пластику, покритого хімічно обробленим корком, обладнані спеціальним пристроєм для видалення вологи з повітря, ці скафандри могли протистояти нестерпному, сліпучому промінню меркуріанського сонця двадцять хвилин. Або на п’ятьдесять хвилин довше без смертельної загрози людському життю.

Робот усе ще тримав руки стременом, не дивуючись із незграбної фігури Пауелла, одягнутої в скафандр.

По радіо пролунав різкий голос Пауелла:

— Ти віднесеш нас до виходу, 13-та?

— Так, хазяїне.

“І то добре, — подумав Пауелл. — Хоч їм і бракує радіоуправління, але принаймні вони можуть приймати команди”.

— Сідай на того чи на того, — сказав він Доновану.

А сам поставив ногу в імпровізоване стремено й одним махом опинився зверху. Сидіти було зручно: на спині робота був, очевидно, зумисне зроблений горбик, а на плечах — заглибини для ніг. Тепер стало ясно, для чого призначалися “вуха” робота. Пауелл взявся за них і повернув голову. Його “кінь” незграбно повернувся.

— Ну, поїхали, Макдуф!

Насправді Пауелл почувався зовсім не безтурботно.

Гігантські роботи крокували повільно, з механічною точністю. Вони пройшли через двері, горішній одвірок яких прийшовся їм ледь у півметра над головою, так що вершники поспішили пригнутися, далі їхні кроки монотонно прогриміли під склепінням вузького тунелю, який привів їх до камери шлюзування повітря.

Довгий безповітряний тунель, що тягся вдалину, нагадав Пауеллу про титанічну роботу Першої експедиції з її примітивними роботами і недосконалим спорядженням. Вони зазнали невдачі, але їхня невдача була варта чийогось легкого успіху.

Роботи незграбно просувалися вперед. Їхні кроки були розмірені, швидкість — незмінна.

— Зверни увагу, — сказав Пауелл, — тунелі освітлені, а температура тут така, як і на Землі. Можливо, так було протягом усіх десяти років, хоч тут ніхто і не жив.

— А як це так?

— Дешева енергія. Найдешевша в Сонячній системі. Ти сам знаєш, що сонячна енергія тут, на сонячному боці Меркурія, щось та значить. І, мабуть, через те станція була побудована на відкритому для сонячного світла місці, а не в затінку якої-небудь гори. Це справді величезний перетворювач енергії. Тепло перетворюється в електрику, в світло, механічну роботу і в що завгодно. Й одночасно з одержанням енергії станція охолоджується.

— Послухай, — сказав Донован. — Все це дуже повчально, але краще переміни платівку? Адже перетворення енергії, про яке ти торочиш, здійснюють фотоелементи, а для мене це зараз — найболючіше місце.

Пауелл щось промимрив, а тоді Донован знову заговорив, проте зовсім про інше:

— Послухай, Грегу. Що ж усе-таки могло скоїтися з нашим Спіді? Я не можу збагнути.

Не так воно й легко стенути плечима у скафандрі, але Пауелл зумів це зробити.

— Не знаю, Майку. Він повністю пристосований до меркуріанського середовища. Спека йому не страшна, він розрахований на меншу силу гравітації, може ходити по нерівній поверхні. Він сконструйований надійно, принаймні повинен таким бути.

Запала тиша. Цього разу — тривала.

— Хазяїне, — озвався робот, — ми вже на місці.

— Га? — стрепенувся Пауелл. — Гаразд, вибираємося на поверхню!

Вони опинилися в невеликій підстанції — порожній, напівзруйнованій, без повітря. При світлі кишенькового ліхтарика Донован розглядав рвані краї отвору у горішній частині однієї із стін.

— Гадаєш, метеорит? — запитав він. Пауелл стенув плечима.

— Ану його к бісу. Це не має значення. Ходімо.

Виступ стрімкої базальтової стіни закривав сонячне проміння, і глибока тінь безповітряного простору оточила їх. Тінь обривалася, ніби відрізана ножем, а далі починався нестерпний блиск міріад кристалів, що встелили землю.

— Космос! — вигукнув Донован, зачарований незвичайним видовищем. — Наче тобі сніг!

І справді це було схоже на сніг. Пауелл окинув поглядом нерівну сяючу поверхню Меркурія, що сягала до обрію, і примружився від білизни, що аж різала очі.

— Це якась незвичайна місцевість, — сказав він. — Загальний коефіцієнт віддзеркалення від поверхні Меркурія досить низький, і майже вся планета вкрита сірою пемзою. Як на Місяці. Чудово, правда?

Його тішило, що оглядове скло скафандра мало світлофільтри. Гарно довкола чи ні, та якщо дивитися через просте скло, то за півхвилини можна й осліпнути.

Донован поглянув на термометр на зап'ястку скафандра.

— Ого! Вісімдесят градусів!

Пауелл глянув на свій термометр і сказав:

— Гм-м… забагато. Що ж, атмосфера, сам розумієш.

— На Меркурії? Ти що, з глузду з'їхав?

— Насправді він не зовсім безповітряний, і тут є якась атмосфера, — ніби між іншим пояснив Пауелл. Він пробував прикріпити бінокль до оглядового скла на шоломі, але незграбні пальці скафандра слухалися погано.

Над поверхнею стелиться туманець. Це випари летких елементів, а також сполук, що їх не може втримати гравітація Меркурія. Ти знаєш, що це селен, йод, ртуть, галій, калій, вісмут, леткі окисли. Випаровування потрапляють у тінь і конденсуються,

виділяючи тепло. Щось на зразок гігантського перегінного куба. Якби ти вимкнув ліхтар, то, може б, побачив, що цей бік скелі вкритий сірчаним інеєм, або ж ртутною росою.

— То дрібниці. Якісь там вісімдесят градусів наші скафандри витримають.

Пауелл нарешті приладнав бінокль і став схожий на слимака з ріжками-очима. Донован напружено чекав.

— Бачиш що-небудь?

Пауелл відповів не зразу, а коли відповів, голос його був сповнений тривоги.

— На обрії темна пляма. Мабуть, селенове озеро. Воно й повинно там бути. Але Спіді я не бачу.

Пауелл заліз на плечі робота й обережно випростався, щоб краще бачити. Якусь хвилю він пильно вдивлявся вдалину.

— Здається… Здається… Так, це він! Сюди йде!

Донован вдивлявся туди, куди пальцем показував Пауелл. У нього не було бінокля, але й він помітив маленьку чорну цятку на тлі сліпучого сяяння кристалів.

— Я бачу його! — закричав він. — Поїхали!

Пауелл знову сів на плечі робота і ляснув рукою по здоровенних, як бочка, грудях свого Гаргантюа.

— Вперед!

— Давай, давай! — репетував Донован, вдаряючи робота п'ятками, ніби пришпорюючи коня.

Роботи рушили. У безповітряному просторі не чути було глухого гупання їхніх розмірених кроків, а через синтетичну тканину скафандрів звук теж не проникав. Відчувалося лише ритмічне погойдування.

— Швидше! — закричав Донован, але ритм не змінився.

— Даремно стараєшся, — відгукнувся Пауелл. — Цей металобрухт може рухатися з однією швидкістю.

Вони пробилися крізь тінь, і нараз сонце залило їх своїм біло-гарячим промінням. Донован мимохіть пригнувся.

— Ну й ну! Чи то мені здається, чи справді так пече?

— Ще більш пектиме, — почулася похмура відповідь. — Пильнуй Спіді!

Робот СПД-13 був уже досить близько, і його можна було роздивитися в усіх деталях. Граціозне, як вилите, тіло віддзеркалювало сліпучі "зайчики", коли він легкою пружинною ходою крокував по нерівній поверхні. Його ім'я — Спіді[1] — походило від абревіатури СП, що означала його марку, але водночас підходило йому, оскільки роботи моделі СПД були найпрудкішими з усіх, що їх випускала фірма "Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекенікел Мен Корпорейшн".

— Гей, Спіді! — вигукнув Донован, несамовито розмахуючи руками.

— Спіді! — гукнув і Пауелл. — Іди сюди! Дистанція між людьми і роботом-блукальцем швидко зменшувалася, — більш завдяки зусиллям Спіді, ніж уповільненій ході застарілих за десять років "коней" Донована й Пауелла.

Вони були надто близько, щоб не помітити, що хода Спіді якась невпевнена — він похитувався з боку на бік. Пауелл замахав рукою і гранично збільшив звук свого компактного, вмонтованого в шолом радіопередавача, готуючись крикнути ще раз. Та Спіді вже їх помітив.

Нараз він зупинився і якийсь час стояв, ледь похитуючись, ніби від легкого вітру.

— Все гаразд! — гукав Пауелл. — Прямуй до нас, хлопче!

Уперше в навушниках Пауелла пролунав голос Спіді:

— Оце здорово! Давайте пограємось! Ви ловите мене, а я вас. Кохання не розлучить нас. Я — маленька квіточка, запашна… я маленька квіточка… Урра! — Повернувшись, він так швидко помчав назад, що з-під його п'ят полетіли грудки спеченої пилюки.

Останні слова, що він їх гукнув здалеку, були: "Росте маленька квіточка під столітнім дубом". Відтак почулося дивне металеве клацання, яке, можливо, означало, що на робота напала гикавка.

Донован тихо сказав:

— Звідки він узяв вірші Гілберта і Селівана? Послухай, Грегу, він… він п'яний або щось таке.

— Якби ти мені не сказав, я б і не здогадався, — відповів Пауелл з гіркотою в голосі. -Вертаймось до скелі, в затінок, бо я вже підсмажуюсь.

Напружену тишу порушив Пауелл.

— По-перше, Спіді не п'яний — це ж же людина. Спіді — робот, а роботи не п'яніють. І все-таки з ним щось негаразд, а це те ж саме, що для людини сп'яніння.

— Як на мене, то він п'яний, — рішуче сказав Донован, — і наскільки мені відомо, він думає, що ми тут з ним граємося в піжмурки. А нам не до іграшок. Йдеться про життя або смерть, і смерть, правду кажучи, страшну.

— Гаразд, не гарячкуй. Робот є робот. Як тільки дізнаємося, що в ньому зламалося, ми зможемо його полагодити.

— Дізнаємось… — жовчно докинув Донован.

Пауелл пропустив іронію повз вуха.

— Спіді чудово пристосований до меркуріанського середовища. Але цей район, — він обвів кругом рукою, —

незвичайний, з явною аномалією. От де заковика. Звідки, наприклад, взялися ці кристали? Вони могли утворитися з рідини, яка повільно застигла. Але де взятися такій гарячій рідині, щоб вона могла застигнути під сонцем Меркурія?

— Вулканічне явище, — висловив здогад Донован.

Пауелл напружився.

— Устами дитини… — почав він дивним, ніби чужим, голосом і замовк. Тоді озвався знову: — Послухай, Майку, що ти сказав Спіді, коли посилав його по селен?

Для Донована таке запитання було несподіваним.

— А дідько його знає. Не пам'ятаю. Я тільки сказав йому принести селен.

— Ну, це я знаю. Але як? Спробуй пригадати точно.

— Я сказав… Ага… Я сказав: "Спіді, нам треба трохи селену. Ти можеш дістати його там-то й там-то. Піди й принеси". Оце й усе. А ти хотів, щоб я як сказав?

— Ти не сказав йому, що це невідкладна справа, ні?

— А для чого? І так ясно.

Пауелл зітхнув:

— Тут уже нічим не зарадиш — ми втрапили в халепу.

Він зліз зі свого робота і сів, притулившись спиною до скелі. Донован підсів до нього, і вони взялися за руки. А там, де кінчалася тінь, палюче сонце, здавалося, чатувало на них, як кіт на мишу. Поряд стояли невидимі в темряві два велетенські роботи й дивилися на них тьмяним червоним світлом своїх фотоелектричних очей — незворушні, спокійні, байдужі.

Байдужі! Такі, як і весь цей отруйний Меркурій — мала планета, що приносить велике нещастя.

У навушниках Донован почув напружений голос Пауелла:

— Тепер слухай. Давай почнемо з трьох законів робототехніки — законів, які міцно вкарбовано в позитронний мозок робота. — У темряві він почав загинати пальці. — Отже, по-перше, робот не може заподіяти шкоди людині або ж допустити, щоб людині було завдано шкоди.

— Правильно!

— По-друге, — вів далі Пауелл, — робот мусить підкорятися наказам людини, якщо ці накази не суперечать Першому закону.

— Правильно!

— По-третє, робот повинен дбати про свою безпеку, поки це не суперечить Першому і Другому законам.

— Правильно. І до чого ж ми дійшли?

— Саме цим все й пояснюється. Суперечності між усіма цими законами врівноважуються різницею позитронних потенціалів у мозку. Скажімо, робот наражається на небезпеку й усвідомлює це.

Потенціал, що утворюється згідно з Третім законом, примушує його повернутися назад. Але уяви собі, що ти послав його туди, де на нього чигає небезпека. Тоді Другий закон утворює протилежний потенціал, вищий за попередній, і робот виконує наказ, ризикуючи власним існуванням.

— Гаразд, усе це мені відомо. І що з того?

— Давай візьмемо історію зі Спіді — одна з найостанніших моделей — спеціалізована й дорога, як лінкор. Його не так-то й легко знищити.

— Ну, а далі?

— А далі те, що Третій закон запрограмовано в моделях СПД особливо сильно — на цьому наголошують і інструкції. Робот цієї моделі прагне будь-що уникнути небезпеки. А ти, посилаючи Спіді по селен, дав команду неуважно, ніби між іншим, не наголосив на її важливості, а тому потенціал, пов'язаний з Другим законом, був надто слабкий. Ось тобі й пояснення.

— Гаразд, давай далі. Здається, я розумію.

— Отже, ти розумієш, про що йдеться? Там, біля селенового озера, якась небезпека. Вона зростає, як тільки робот наближається до озера, і на певній відстані від нього потенціал Третього закону, надзвичайно високий з самого початку, зрівнюється з потенціалом Другого закону, низьким із самого початку.

Донован схвильовано скочив на ноги.

— Ясно! Встановлюється рівновага: Третій закон жене його назад, а Другий — уперед…

— От він і кружляє довкола озера по лінії, де діє рівновага потенціалів. І якщо ми нічого не придумаємо, він і далі кружлятиме, як у старому доброму зачарованому колі…

По хвилинній мовчанці він провадив далі:

— І через те, між іншим, він робиться ніби п'яним. При рівновазі потенціалів діяльність половини позитронних з'єднань в мозку порушується. Я не фахівець з робототехніки, але це очевидно. Можливо, він утратив контроль над тими самими частинами свого вольового механізму, що її п'яна людина. Дуже мило!

— Але якби знати, від чого він бігає.

— Ти сам здогадався. Вулканічні явища. Десь там, біля селенового озера, з надр Меркурія просочуються гази. Сірчанокислий газ, вуглекислота й окис вуглецю. Це забагато, та ще й при такій температурі.

Донован проковтнув слину.

— Окис вуглецю плюс залізо дає леткий залізний карбоніл.

— А робот, — сказав Пауелл, — це переважно залізо. — І

похмуро додав: — Ми впали в роздуми, що самі по собі нічого не дають. Ми з'ясували все, крім одного: що треба робити? Самі ми не можемо дістати селену — він надто далеко. Не можемо ми й послати цих "коней", бо без нас вони туди не підуть. А відвезти нас туди й назад так швидко, щоб ми не встигли підсмажитися, вони не зможуть. І зловити Спіді ми не можемо, бо цей телепень думає, що ми з ним граємося, й до того ж може бігти шістдесят миль на годину проти наших чотирьох.

— Але якщо один з нас піде, — кинув пробний камінець Донован, — і підсмажиться, то залишиться другий…

— Так, — почулася саркастична відповідь, — це буде дуже зворушлива жертва. Тільки той перший, поки дістанеться до озера, навряд чи зуміє віддати наказ. А я не певен, що роботи самі без наказу повернуться до скелі. Уяви: ми в двох-трьох милях від озера, ну вважай — у двох. Робот долає чотири милі за годину. Ми в своїх скафандрах можемо протриматися двадцять хвилин. Але тут слід брати до уваги не лише спеку. Сонячна радіація в ультрафіолеті і нижче — це теж загибель.

— Гм-м, — кахикнув Донован, — бракує десяти хвилин.

— Для нас це все одно, що вічність. І ще одне: щоб потенціал Третього закону зупинив Спіді на такій відстані, там повинно бути багато окису вуглецю і парів металу й неодмінно ознаки корозії. Він там уже кілька годин, і де знаття, що от-от не вийде з ладу, скажімо, колінний суглоб і він не перекинеться? Ми мусимо не просто думати, а думати швидко!

Запала глибока, похмура, гнітюча мовчанка.

Першим порушив її Донован. Він намагався побороти хвилювання, але голос його тремтів.

— Ну гаразд, — сказав він, — оскільки ми не можемо збільшити потенціал Другого закону додатковими наказами, то чи не варто було б зайти з іншого боку? Якщо посилити небезпеку, то, відповідно, збільшиться й потенціал Третього закону, і так ми повернемо його назад.

Пауелл повернувся до нього в німому запитанні.

— Послухай, — обережно вів далі Донован, — щоб вибити його із "зачарованого кола", треба збільшити концентрацію окису вуглецю там, де він ходить. Треба повернутися на станцію — там у нас ціла аналітична лабораторія!

— Атож, — погодився Пауелл, — це ж станція-рудник.

— Чудово! Там має бути багато щавлевої кислоти, яка осаджує кальцій.

— Присягаюсь космосом, Майку, ти — геній!

— Може, й так, — скромно погодився Донован. — Я лише пригадав, що щавлева кислота при нагріванні розпадається на

вуглекислий газ, воду і старий, добрий окис вуглецю. Курс хімії ще з коледжу, як ти пам'ятаєш.

Пауелл скочив на ноги і ляснув робота-монстра по механічній нозі.

— Гей! — крикнув він. — Ти вмієш кидати?

— Що, хазяїне?

— Будь-що. — Пауелл подумки вилаяв робота-тугодумам схопив скелястий уламок завбільшки з цеглину. — Влуч ось цим у те гроно голубуватих кристалів за кривою тріщиною. Бачиш?

Донован торкнувся його плеча:

— Надто далеко, Грегу. Майже півмилі.

— Стривай, — відповів Пауелл. — Тут весь секрет у меркуріанській гравітації і силі його сталевої руки. Дивись.

Очі робота зміряли відстань із стереоскопічною точністю машини. Він прикинув вагу каменя і відвів руку назад. У темряві його рухи було погано видно, але коли він тупцював, чути було глухі звуки. І раптом камінь чорною цяткою вилетів з тіні на сонячне світло. Його лету не спиняв ні опір повітря, ні вітер, — і коли він упав, прямо з центру "голубого грона" полетіли друзки.

Пауелл радісно закричав:

— Мерщій по щавлеву кислоту, Майку! Уже в напівзруйнованій підстанції по дорозі до тунелю Донован похмуро озвався:

— Спіді вештається на нашому боці озера, відколи ми погналися за ним. Ти помітив?

— Аякже.

— Мабуть, хоче погратися з нами. Ось ми йому пограємось!

За кілька годин вони повернулися з трилітровими слоїками білого хімікату і похмурими обличчями. Батареї фотоелементів виходили з ладу ще швидше, ніж вони сподівалися.

На своїх керованих роботах вони виїхали на сонце й зосереджено попрямували до Спіді.

Спіді неквапом пострибав їм назустріч.

— Ось і знову ми. Урра! Хто з'їсть сім мішків гречаної вовни, той буде повний!

— Зараз ми тебе нагодуємо, — буркнув Донован. — Він уже млявий, Грегу!

— Я помітив, — стурбовано відповів Пауелл. — Якщо зволікати довше, цей окис доконає його.

Вони наближалися обережно, майже крадькома, щоб не сполохати недоумкуватого робота. Пауелл, хоч і був іще надто далеко від нього, ладен був присягнутися, що Спіді вже готовий стрімголов дременути від них.

— Давай! — видихнув він. — Лічу до трьох! Раз… два…

Дві сталеві руки одночасно викинулися вперед, і два скляні слоїки полетіли паралельними дугами, висвічуючись, як діаманти, в промінні пекучого сонця. Вони розбилися на скалки, але звуку не було чути: лише позаду Спіді заклубочилася хмарка щавлевої кислоти. Пауелл знав, що на гарячому меркуріанському сонці вона шипітиме, як содова вода.

Спіді на мить уп'явся очима в ту хмарку, відтак повільно обернувся й так само повільно почав набирати швидкість. Через п'ятнадцять секунд він легким чвалом мчав до людей. Пауелл не міг розібрати, що говорив Спіді, коли біг, але йому вчулося щось ніби "мине любов, зів'януть квіти…"

Пауелл повернувся до Донована.

— Назад, до скелі, Майку! Він уже вибився із своєї колії, тепер сприйматиме накази. Мені вже стає гаряче.

Вони задріботіли в затінок на своїх тихохідних роботах. Коли увійшли в тінь і відчули приємну прохолоду, Донован оглянувся.

— Грегу!!!

Пауелл озирнувся і ледь не закричав: Спіді повільно, дуже повільно, віддалявся. Він знову входив у свою колію, у своє "зачароване коло", поступово набираючи швидкість. Через бінокль він, здавалося, був зовсім близько. Насправді ж він був недосяжний.

— За ним! — вигукнув Донован і пустив свого робота вперед, однак Пауелл зупинив його:

— Марна спроба, Майку, ти його не зловиш. — Він стис кулаки, відчуваючи себе зовсім безпорадним на плечах у робота.

— Як же це я не помітив на кілька секунд раніше, хай йому грець? Майку, ми згаяли час.

— Треба ще кислоти, — наполягав Майкл.

— Концентрація була недостатня.

— Тут і семи тонн не вистачить. А хоч би її і було вдосталь, все одно привезти не встигли б. Окис з'їсть його, невже ти не збагнув, Майку?

— Ні, — признався Донован.

— Ми лише встановили нову рівновагу. Коли ми додаємо окису вуглецю і відповідно посилюємо потенціал Третього закону, він відступає назад, поки знову не настає рівновага. А коли окис вуглецю випаровується, він знову просувається вперед.

— Та це те ж саме зачароване коло, — в голосі Пауелла вчувався відчай. — Ми можемо відштовхнути Другий закон і витягувати Третій, однак нічого не доб'ємося — ми можемо лише змінити рівень рівноваги. Ми повинні вийти за межі обох цих законів.

Він підігнав свого робота ближче до Донованового, і тепер

вони сиділи на плечах металевих гігантів один проти одного, обличчя в обличчя — невиразні тіні в темряві.

— Майку! — прошепотів Донован. — Це кінець? Гадаю, що слід повернутися на станцію, зачекати, поки остаточно не вийдуть фотоелементи, потиснути один одному руки, прийняти ціаністий калій і померти, як личить джентльменам.

Він коротко посміхнувся.

— Майку, — серйозно повторив Пауелл, — ми повинні повернути Спіді.

— Я знаю.

— Майку, — знову сказав Пауелл і, трохи повагавшись, вів далі: — Є ще і Перший закон, я думав про нього й раніше, але це вже коли ми попадемо в безвихідь.

Донован подивився на нього, й голос його пожвавішав:

— Ми зараз саме в безвихідному становищі.

— Гаразд. Згідно з Першим законом, робот не може допустити, щоб через його бездіяльність людині було заподіяно шкоду. Другий і Третій закони не можуть протистояти цьому. Не можуть, Майку.

— Навіть коли робот наполовину звихнувся? Він же п'яний, хіба ж ти не бачиш?

— Ризиковано, звичайно.

— Гаразд, що ти збираєшся робити?

— Я зараз вийду на сонце і подивлюся, як діятиме Перший закон. Якщо це не порушить рівноваги, то… Дідько з ним, хіба не однаково, зараз чи через кілька днів.

— Стривай, Грегу. Є ще закони людської поведінки. Ти не повинен виходити так, як оце вирішив. Давай розіграємо, ти повинен дати й мені можливість.

— Гаразд. Давай, хто перший зведе в куб число чотирнадцять.

І майже негайно відповів:

— 2744.

Донован відчув, як робот Пауелла рушив, зачепивши його робота. За хвилю Пауелл був на сонячному світлі. Донован вже хотів був крикнути, але вчасно стримався. Звичайно, цей шибайголова заздалегідь підрахував, скільки буде чотирнадцять у кубі. На нього це схоже.

Сонце пекло немилосердно, і Пауелл відчув, що в нього страшенно засвербів поперек. Очевидно, навіювання. А може, сильне випромінювання почало проникати навіть крізь скафандр.

Спіді спостерігав за ним мовчки, без отих віршованих нісенітниць, які звик вигукувати замість привітання. Що ж, і на тім спасибі! Але підійти ближче він не наважується.

До Спіді було вже метрів триста, коли він почав обережно відступати — і Пауелл зупинився. Він зіскочив з свого робота на ґрунт, укритий кристалами. Вусебіч полетіли друзки.

Він ішов уперед. Ґрунт був піщаний, ноги ковзали на кристалах, при низькій силі гравітації йти було важко. Припікало в підошви. Він оглянувся через плече на чорну тінь від скелі й зрозумів, що зайшов надто далеко й уже не зможе повернутися ні сам, ні з допомогою свого старомодного робота. Тож або Спіді, або ніхто. Йому стиснуло в грудях.

— Досить! — Пауелл зупинився.

— Спіді! — покликав він. — Спіді! Лискучий сучасний робот попереду завагався і зупинився, а тоді позадкував знову.

Пауелл намагався вкласти в голос якомога більше благання і зрозумів, що багато зусиль для цього не треба.

— Спіді, я повинен вернутися в тінь, інакше сонце спалить мене. Або життя, або смерть. Спіді, не кидай мене!

Спіді зробив крок уперед і зупинився. Він заговорив, але Пауелл аж застогнав, почувши його слова: “Ти лежи і хворій, про одужання не мрій…”

— Сило небесна, — прошепотів Пауелл, коли голос стих.

Спека була нестерпна! Краєм ока він нараз уловив якийсь рух і різко обернувся. Те, що він побачив, вразило його: гігантський робот, на якому він раніше їхав, йшов до нього.

— Пробачте, хазяїне, — заговорив робот. — Я не повинен рухатися без хазяїна, але вам загрожує небезпека.

Звичайно, потенціал Першого закону — понад усе. Але йому не потрібна ця стара шкапа, йому потрібен Спіді. Він одійшов убік і несамовито закричав:

— Не підходь до мене! Наказую тобі зупинитися!

Але подолати потенціал Першого закону було неможливо.

— Вам загрожує небезпека, хазяїне, — тупо повторив робот.

Пауелл у розпачі озирнувся. Він уже погано бачив, у мозку крутився розпечений вихор, власне дихання обпалювало його, і все довкола було ніби в тумані.

Він ще раз закричав у відчаї:

— Спіді! Я помираю, дідько тебе бери! Де ти? Спіді! Ти мені потрібен!

Він точився назад у сліпому прагненні відійти від гігантського робота, коли відчув сталеві пальці на своїй руці і в його вухах пролунав стурбований і винуватий голос металевого тембру:

— Шефе, що ви тут робите? І що я роблю… Я просто розгубився…

— Нічого, нічого, — кволо прошепотів Пауелл. — Неси мене у тінь, до скелі — і то швидко!

Він ще почув, як його підняло в повітря і швидко понесло, востаннє відчув гарячий подих спеки і знепритомнів.

Коли він прийшов до тями, над ним схилився Донован, стурбовано усміхаючись.

— Ну, як тобі, Грегу!

— Чудово! — відповів він. — А де Спіді?

— Тут він. Я посилав його до іншого селенового озера — наказав будьмо принести селен. Він повернувся через сорок дві хвилини й три секунди, я засікав. Він ще не закінчив вибачатися за оте своє ходіння по зачарованому колу. Він не насмілюється близько до тебе підходити, боїться, що ти його сваритимеш.

— Тягни його сюди, — звелів Пауелл. — То не його вина. — Він простягнув руку й міцно Потис металеву руку Спіді.

— Все гаразд, Спіді. А знаєш, Майку, про що я оце подумав?

— Знаю!

— Гаразд, — він потер обличчя: повітря було чарівно прохолодне. — Знаєш, коли ми тут усе залагодимо і Спіді пройде польові випробування, нас пошлють на космічну станцію…

— Не може бути!

— Може! Принаймні так мені сказала стара леді Келвін перед тим, як ми мали летіти сюди. Але я нічого не сказав, бо збирався опротестувати такий задум.

— Опротестувати! — вигукнув Донован. — Але ж…

— Знаю. Тепер усе гаразд. Двісті сімдесят три градуси нижче нуля! Що може бути приємніше!

— Космічна станція, — сказав Донован. — Ну що ж, я готовий.

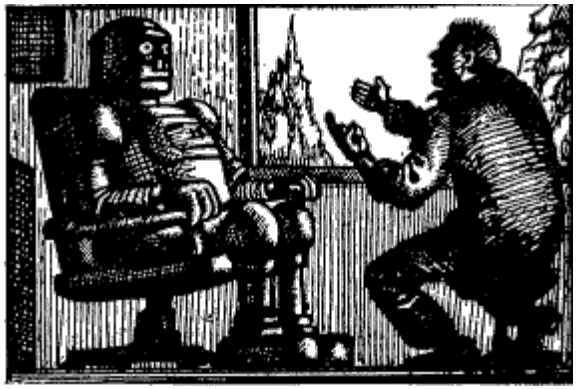

ЛОГІКА

Через півроку хлопці змінили свою думку. Полум'я велетенського сонця змінилося м'якою пітьмою космічного простору, але переміна зовнішнього середовища мало що означає, коли маєш справу з експериментальними роботами. Яке б не було тло, постійно доводиться бути віч-на-віч із таємничим, загадковим позитронним мозком, який, за словами отих геніїв з логарифмічними лінійками, повинен працювати так і не інакше.

Проте не минуло й двох тижнів їхнього перебування на станції, як Донован і Пауелл переконалися, що позитронний мозок може працювати й інакше і годі сподіватися на те, що він працюватиме так, як задумали конструктори.

Грегорі Пауелл чітко й виразно сказав:

— Тиждень тому ми з Донованом змонтували тебе. — Він насупив брови й смикнув себе за кінчик рудого вуса.

У кают-компанії Сонячної станції № 5 було тихо, лише десь унизу м'яко дзижчав потужний випромінювач.

Робот КТІ сидів нерухомо. Полірований метал його тіла виблискував у світлі яскравих ламп, а червоні вогники фотоелементів очей пильно дивилися на землянина, що сидів по той бік столу.

Пауелл поборов у собі раптовий напад роздратування. У цих роботів якесь специфічне мислення. Ага-а, три закони робототехніки діють. Повинні діяти. На фірмі "Ю. С. Роботс" усі, від самого Робертсона до прибиральниці, можуть підтвердити це. Отже, КТІ — робот надійний! І все ж… Модель КТ репрезентувала нове покоління роботів, а цей — перший, дослідний екземпляр. А математичні закарлючки на папері не завжди найкраще заспокоєння перед фактами.

Врешті-решт робот заговорив. У його голосі відчувався холодний тембр — нерозлучний супутник металевої мембрани.

— Ви усвідомлюєте всю серйозність такої заяви, Пауелле?

— Але хтось же повинен був тебе зробити, К'юті, — розвів руками Пауелл. — Ти сам припускаєш, що твоя пам'ять тиждень тому виникла з абсолютної порожнечі. От я тобі й пояснюю. Донован і я зібрали тебе з присланих нам деталей.

К'юті з таємничим виглядом пильно розглядав свої довгі гнучкі пальці. У цю мить він якось дивно був схожий на людину.

— Я гадаю, що має бути правдоподібніше пояснення, ніж це. Мені здається неймовірним, що ви мене зробили.

Землянин несподівано засміявся:

— Чому?

— Можете назвати це інтуїцією. Поки що це лише інтуїція. Однак я хочу встановити правду. Низка логічних суджень неодмінно приведе до істини. Я дійду до неї.

Пауелл встав і пересів на край столу, ближче до робота. Він несподівано відчув симпатію до цієї дивакуватої машини, несхожої на звичайних роботів, які старанно виконували спеціальні завдання відповідно до запрограмованих позитронних зв'язків.

Він поклав руку на сталеве плече К'юті: метал був холодний і твердий.

— К'юті, — сказав він, — я спробую тобі дещо пояснити. Ти — перший робот, який замислився над своїм власним існуванням і, як на мене, перший робот настільки розумний, що може збагнути навколишній світ. Ходімо зі мною.

Робот нечутно підвівся і рушив за Пауеллом. У взутті з грубої губчастої гуми він ступав безшумно. Землянин натис кнопку, й частина стіни посунулася вбік. Крізь товсте прозоре скло стало видно космічний простір, усіяний зірками.

— Я це бачив через ілюмінатори в машинному відділенні, — сказав К'юті.

— Знаю, — сказав Пауелл. — Як ти гадаєш, що це таке?

— Саме те, чим воно здається. Зараз за цим склом — чорна плямиста речовина з маленькими яскравими цятками. Я знаю, що наш випромінювач посилає промені до деяких з цих цяток, завжди до одних і тих самих, і знаю також, що ці цятки переміщуються і разом з ними переміщуються й промені. От і все.

— Гаразд. А тепер уважно вислухай мене. Чорна речовина — це порожнеча. Порожнеча, що простяглася у безмежність. Маленькі яскраві цятки — то величезні маси наповненої енергією матерії. Вони круглі. Деякі з них мають мільйони миль в діаметрі. Для порівняння скажу, що станція має в діаметрі всього одну милю. Вони здаються такими маленькими через те, що перебувають надзвичайно далеко. Цятки, на які спрямована енергія нашого проміння, набагато менші і містяться від нас набагато ближче. Вони тверді й холодні, на них живуть люди, як ось я, — мільярди людей. З одного такого світу прилетіли й ми з Донованом. Наші промені живлять ці світи енергією, яку ми беремо з однієї з цих розжарених куль, що міститься порівняно близько від нас. Ми називаємо цю кулю Сонцем. Зараз її не видно — вона по той бік нашої станції.

К'юті застиг біля ілюмінатора, мов сталева статуя. Він навіть не повернув голови, коли спитав:

— З якої саме точки ви прибули? Пауелл оглянув простір.

— Он вона! Яскрава така, отам у кутку. Ми називаємо її

Землею. — Він усміхнувся. — Старенька добра Земля. Нас там три мільярди, К'юті, а тижнів через два і я повернуся до них.

Несподівано для Пауелла К'юті замугикав щось незрозуміле: ніякої мелодії в тих звуках не чулося, хоч нагадували вони тихий перебір струн. Вони припинилися так само несподівано, як і почалися.

— Ну, а куди я подінуся? Ви не пояснили мого існування Пауелле.

— Все душе просто. Спершу станції для передавання сонячної енергії на інші планети обслуговували люди. Але через спеку, інтенсивну сонячну радіацію й електронні бурі працювати їм було вкрай важко. Тому з часом людей замінили роботи. Тепер для обслуговування кожної такої станції потрібно лише двоє роботів. Ми хочемо змінити і їх, і саме для цього ти знадобився. Ти — представник найновішого покоління роботів, найдосконаліший з-поміж усіх тих, які існували досі. І якщо ти покажеш свої можливості й доведеш, що сам даси лад станції, люди більше не з'являться тут. Хіба що доставлятимуть запасні частини.

Він знову натис кнопку, й металічна ширма ковзнула на своє місце. Пауелл повернувся до столу, взяв яблуко, потер об рукав і надкусив. Очі робота червоним світлом дивилися на нього.

— І ви сподіваєтеся, що я повірю в цю неймовірну вигадку? За кого ви мене маєте?

Пауелл від несподіванки виплюнув шматочок яблука й обернувся весь червоний.

— Яка в дідька вигадка! Це правда!

К'юті похмуро відповів:

— Кулі енергії діаметром в мільйони миль! Світ з трьома мільярдами людей на ньому! Безмежна порожнеча! Вибачте, Пауелле, але я не вірю. Я дійду до всього сам. До побачення!

Він повернувся і з почуттям власної гідності закрокував до виходу. У дверях К'юті пройшов повз Майкла Донована, згорда кивнув йому й попрямував коридором, не звертаючи жодної уваги на здивовані погляди, що його проводжали.

Майкл Донован скуйовдив рудого чуба й сердито глянув на Пауелла:

— Про що говорив цей ходячий металобрухт? У що він не вірить?

Пауелл з досадою смикнув себе за вуса і в'їдливо сказав:

— Наш робот — скептик. Він не вірить, що ми створили його, що існує Земля, космос, зірки.

— Спопели його Сатурн! Нам бракувало тільки божевільного робота!

— Він каже, що збирається до всього дійти сам.

— Дуже приємно, — глузливо мовив Донован. — Сподіваюсь, він зласкавиться і пояснить усе те мені, коли розбереться. Так от! — раптом спаленів він. — Коли оця купа заліза почне й зі мною так патякати, я поламаю йому хромований хребет.

Він різко сів, витяг із внутрішньої кишені піджака пригодницький роман у м'якій дешевій оправі.

— Цей робот з мене всі нерви висотає. Надто він допитливий!

Майкл Донован невдоволено бурчав, уминаючи здоровенний сандвіч із салатом, коли, після тихого стуку в двері, до кімнати зайшов К'юті.

— Пауелл тут?

— Він збирає дані про функції електронних

потоків. Здається, насувається буря, — відповів Донован, не перестаючи жувати.

Увійшов Грегорі Пауелл і, не відриваючи очей від графіків, що він їх тримав у руках, всівся в крісло. Він розклав аркуші з графіками біля себе й заходився щось підраховувати. Донован дивився через його плече, хрумкотів салатом, розсипаючи крихти. К'юті мовчки очікував.

Нарешті Пауелл підвів голову.

— Потенціал зета зростає, але повільно. В усякому разі функції потоків нестійкі, і я сам не знаю, чого чекати. О, К'юті, привіт! А я думав, ти пильнуєш за монтажем нової силової шини.

— Уже все зроблено, — сказав тихо робот. — І я прийшов поговорити з вами обома.

— О-о! — Пауеллові стало незатишно. — То сідай. Ні, ні, не на цей стілець. Тут поламана ніжка, а ти не з легких.

Робот усівся й безтурботно сказав:

— Я прийняв рішення.

Донован окинув його сердитим поглядом і відклав недоїдений сандвіч.

— Коли це ти про свої безглузді…

Пауелл урвав його нетерплячим рухом.

— Кажи, К'юті, ми слухаємо.

— Останні два дні я зосередився на самоаналізі, — мовив К'юті, — і дійшов напрочуд цікавого висновку. А почав з єдиного правильного припущення, яке міг зробити. Я існую, бо мислю…

— О, Юпітер! — простогнав Пауелл. — Робот-Декарт!

— Хто Декарт? — втрутився Донован. — Послухай, невже ми повинні сидіти тут і слухати цього металевого маніяка…

— Помовч, Майку!

К'юті незворушно правив своєї:

— Й одразу ж постало питання: у чому причина мого буття?

У Пауелла на вилицях заходили жовна.

— Ти мелеш дурниці. Я вже казав, що тебе побудували ми.

— А не віриш, — додав Донован, — то ми залюбки розберемо тебе.

Робот благально простяг свої дужі руки:

— Я нічого не беру на віру. Будь-яка гіпотеза мусить підкріплюватись логікою, інакше вона нічого не варта. А ваше твердження, буцімто ви мене створили, суперечить усім законам логіки.

Пауелл поклав руку на стиснутий кулак Донована, стримуючи його.

— А чого ти так кажеш?

К'юті засміявся. Це був не людський сміх, а радше машинний скрегіт, різкий, уривчастий, як стукіт метронома, і так само однотонний.

— Погляньте на себе, — сказав він нарешті. — Я не хочу образити вас, але погляньте на себе! Матеріал, з якого ви зроблені, м'який і в'ялий, він неміцний і позбавлений сили. Енергію він черпає для себе з малопродуктивного окислення органічної речовини, на зразок оцієї. — Робот зневажливо тицьнув пальцем у рештки Донованого сандвіча. — Періодично ви поринаєте в сон, і найменші коливання температури, атмосферного тиску, вологості, інтенсивності випромінювання можуть зашкодити вашій працездатності. Ви — сурогат! А з іншого боку, я — досконалий, довершений витвір. Я прямо поглинаю електричну енергію і використовую її майже на сто процентів. Я виготовлений з міцного металу, перебуваю постійно в свідомості, легко переношу зміну в навколишньому середовищі. Це факт. І коли до нього долучити цілком очевидне припущення, що жодна істота не може створити досконалішу за себе істоту, — ваша безглузда вигадка розвалюється.

Донован зірвався з місця, насупивши руді брови. Прокльони, які він досі бубонів собі під ніс, зазвучали чітко і ясно.

— Ах ти ж, металевий вилупку! Ну, гаразд, якщо не ми тебе створили, то хто ж?

К'юті поважно кивнув головою:

— Слушно, Доноване. Я думав над цим. Очевидно, мій творець мав бути куди могутнішим за мене, а тому залишається одне…

Земляни спантеличено дивилися на К'юті, а той правив своєї:

— Що є основою діяльності тут, на станції? Кому ми всі тут служимо? Що поглинає всю нашу увагу?

Він помовчав, чекаючи на відповідь. Донован здивовано глянув на Пауелла:

— Б'юсь об заклад, що цей ідіот в костюмі з білої бляхи

торочить про перетворювач енергії.

— Це правда, К'юті? — насмішкувато запитав Пауелл.

— Я говорю про Творця, — почулася холодна й різка відповідь.

Це була остання крапля, і Донован вибухнув реготом. Навіть Пауелл стримано захихотів.

К'юті підвівся з місця. Його сяючі очі перебігали то на того, то на того.

— І все ж, так воно і є. Мене не дивує, що ви відмовляєтеся повірити в це. Я певен, що ви обидва довго тут не затримаєтеся. Пауелл сам казав, що спочатку служили тільки люди, потім чорнову роботу стали виконувати роботи, і нарешті з'явився я, щоб керувати роботами. Це — незаперечні факти, але ви пояснюєте їх нелогічно. Хочете знати істину, що стоїть за всім цим?

— Давай, К'юті. З тобою не засумуєш.

— Творець спочатку створив людей — найнижчий і порівняно простий тип, який найлегше виготовляти. Поступово він замінив їх роботами. Це вже була вища ступінь. І нарешті створив мене, щоб я міг замінити людей, які ще лишилися. Віднині я служу господареві! Творцю!

— Дурниці! — вигукнув Пауелл. — Тобі доведеться виконувати наші накази й тримати язик за зубами, поки ми не переконаємося, що ти можеш обслуговувати конвертер. Зрозумів? Конвертер, а не Творця. Якщо ж не справишся, ми тебе демонтуємо. А тепер можеш іти, якщо твоя ласка. І візьми оці дані й підший їх як слід.

К'юті взяв графіки з рук Пауелла і вийшов, не промовивши й слова. Донован важко відкинувся на спинку фотеля й схопився за голову.

— Ми ще матимемо клопоту з цим роботом. Він зовсім з глузду з'їхав!

Монотонне гудіння конвертера в кімнаті контролю посилилося, змішуючись із потріскуванням лічильника Гейгера й керівним дзижчанням півдесятка сигнальних лампочок.

Донован відірвався від телескопа й увімкнув світло.

— Промінь зі станції № 4 досяг Марса точно за розкладом. Тепер наш можна вимкнути.

Пауелл неуважно кивнув.

— К'юті внизу, в машинному відділенні. Я подам сигнал, і він потурбується про це. Глянь-но сюди, Майку, що ти думаєш про ці цифри?

Майк окинув їх поглядом і присвиснув:

— Ого! Це те, що я називаю інтенсивним випромінюванням.

Наше сонечко розважається!

— Отож, — кисло відповів Пауелл, — насувається електронна буря, і через неї ми опинилися в кепському становищі. Наш промінь, скерований на Землю, — акурат на її шляху.

Він роздратовано відсунув свій стілець від столу.

— Нехай їй грець! Тільки б не почалося до зміни. Ще є десять днів… Послухай, Майку, спустись-но вниз і постеж за К'юті, гаразд?

— Добре. Кинь мені мигдалю.

Він зловив кинутий йому пакет і попрямував до ліфта.

Ліфт м'яко ковзнув униз і зупинився біля вузького трапа, що вів до просторого машинного відділення. Донован сперся на поруччя й глянув униз. Величезні генератори працювали, а вакуумні трубки дециметрового передавача наповнювали станцію низьким гудінням.

Біля передавача він побачив масивну й блискучу постать К'юті, який уважно стежив за дружною роботою групи роботів.

І раптом Донован напружився. Роботи, що здавалися карликами поряд з масивним передавачем, вишикувалися перед ним в одну лінію, схиливши голови, а К'юті повільно походжав вздовж шеренги. Минуло п'ятнадцять секунд, і роботи з брязкотом, що перекривав навколишній шум, попадали на коліна.

Донован закричав і вузькими сходами кинувся вниз. Несамовито розмахуючи стиснутими кулаками, він підбіг до роботів. Його обличчя стало такого самого кольору, як і вогненно-руде волосся.

— Що ви тут затіяли, телепні? Розводьтесь і беріться до роботи! Якщо не встигнете до кінця дня все розібрати, перечистити й знову зібрати, я випечу ваш мозок електричним струмом!

Жоден з роботів не поворухнувся.

Навіть К'юті — єдиний, хто не став на коліна — був незворушний; він уп'явся поглядом у похмурі ніші велетенської машини.

Донован добряче штовхнув найближчого робота.

— Встати! — гримнув він.

Робот повільно підвівся. Його фотоелектричні очі докірливо глянули на землянина.

— Немає іншого Творця, крім Творця, — сказав робот, — і КТІ — його пророк!

— Що-о?

Донован відчув, як у нього вп'ялися двадцять пар механічних очей і двадцять металевих голосів продекламували:

— Немає іншого Творця, крім Творця, і КТІ — його пророк!

— Боюсь, — втрутився К'юті, — що мої друзі тепер слухатимуться іншого, вищого за тебе.

— Адзуськи! Забирайся геть звідси! З тобою я потім побалакаю, а з цими живими ляльками — зараз.

К'юті повільно захитав своєю важкою головою:

— Перепрошую, але ти не розумієш мене. Вони ж роботи, а це означає, що вони — істоти розумні. Після того як я пророк їм істину, вони визнають тільки Творця. Усі до одного. Вони називають мене пророком. — Він схилив голову. — Я не вартий того, але, можливо… Донован перевів дух і пустив шпильку:

— Невже? Та хіба це погано? Це ж просто чудово! А тепер послухай, що я тобі скажу, ти, мідна мавпо! Немає ніякого Творця, немає ніякого пророка, і немає сумніву — хто повинен віддавати накази. Ясно? А тепер геть звідси! — заревів він.

— Я підкоряюсь лише Творцю.

— До дідька твого Творця! — Донован плюнув на передавача. — Ось твоєму Творцю. І роби, що я кажу!

К'юті не озивався. Мовчали й інші роботи, але Донован збагнув, що становище умить загострилося. Холодне малинове світло в очах роботів потемнішало, а К'юті мов скам'янів.

— Блюзнірство, — прошепотів він, і в його металевому голосі відчувалося хвилювання.

К'юті підступив ближче. Донован відчув, як на нього вперше накотилася хвиля страху. Робот не міг мати почуття гніву — хоч в очах К'юті важко було щось угадати.

— Вибач мені, Доноване, — сказав робот, — але після всього, що сталося, тобі не можна тут більше залишатися. Віднині тобі й Пауеллу забороняється бувати у приміщенні пульта управління і в машинному відділенні.

Він зробив знак рукою, і вмить два роботи вхопили Донована

за руки й притисли їх до боків. Донован не встиг і оком змигнути, як відчув, що його відірвали від підлоги й учвал понесли сходами нагору.

Грегорі Пауелл місця собі не знаходив у кают-компанії: він ходив туди-сюди, стиснувши кулаки. Поглядом, сповненим безсилої люті, він окинув замкнені двері й сердито звернувся до Донована:

— Який тебе дідько штрикнув плювати на передавача?

Майкл Донован глибше вмостився в кріслі й спересердя стукнув кулаками об поруччя.

— А що я мав робити з отим електрифікованим опудалом? Я не збираюся потурати механізмові, якого сам змонтував.

— Не збираєшся? — кисло сказав Пауелл. — Але ж ти сидиш зачинений у кают-компанії під охороною двох роботів. Це означає — не потурати?

— Зачекай, дай тільки дістатися до бази, — огризнувся Донован, — вони за це поплатяться. Роботи повинні коритися нам. Це ж Другий закон.

— Навіщо даремно балакати? Вони нас не слухають. І, можливо, на це є причина, яку ми виявимо надто пізно. До речі, чи знаєш ти, що станеться з нами, коли ми прибудемо на базу?

Він зупинився перед кріслом, у якому сидів Донован, і сердито уп'явся в нього очима:

— Що?

— Та так, нічого особливого! Хіба що доведеться попрацювати на копальнях Меркурія років з двадцять, а може, й посидіти у в'язниці на Цері!

— Про що ти кажеш?

— Про електронну бурю, яка насувається. Ти знаєш, що її центр перетинатиме наш земний промінь? Я встиг вирахувати це, перш ніж робот витягнув мене з крісла.

Донован зблід.

— Покарай мене Сатурн!

— А знаєш, що станеться з променем? Адже очікується буря ураганної сили! Він стрибатиме, як блоха. І коли в цей час біля контрольних приладів буде лише К'юті, промінь неодмінно розфокусується. А тоді вже ніхто не допоможе ні Землі, ні нам!

Не дочекавшись, поки Пауелл висловить свою думку до кінця, Донован люто навалився на двері. Двері відчинилися, і він стрімголов вилетів у коридор, але там йому перепинила шлях сталева рука. Робот незворушно дивився на задиханого, агресивного землянина.

— Пророк наказав вам нікуди не виходити. Прошу!

Він повів рукою, і Донован відступив. У кінці коридора з-за

рогу з'явився К'юті. Він дав знак роботам-охоронцям зникнути, а сам зайшов до командирської кімнати, тихо причинивши двері.

Задихаючись від обурення, Донован накинувся на К'юті:

— Це переходить усякі межі! Ти поплатишся за цю комедію.

— Будь ласка, не сердься, — лагідно озвався робот. — У будь-кому разі це повинно було статися. Ти ж сам бачиш, що ваші функції вичерпали себе.

— Перепрошую, — Пауелл ураз випрямився, — що ви маєте на увазі, коли стверджуєте, що наші функції вичерпали себе?

— Поки мене не створили, — відповів К'юті, — ви доглядали за Творцем. Тепер це мій привілей, і єдиний сенс вашого існування зник. Невже це не ясно?

— Не зовсім, — з гіркотою сказав Пауелл. — Що ж, по-твоєму, ми повинні робити?

К'юті відповів не зразу. Він сидів тихо, ніби про щось думав. Потім одна рука його простяглася і обняла Пауелла за плече. Друга схопила Донована за руку й притягла його ближче до себе.

— Ви обидва мені подобаєтеся. Хоч, звичайно, і нижчі істоти, з обмеженими здібностями, але я й справді відчуваю до вас прихильність. Ви добре послужили Творцеві, і він буде вам вдячний за це. Тепер ваша місія скінчилася, і ви, очевидно, довго не існуватимете. Але поки ви ще існуватимете, вас будуть забезпечувати їжею, одягом, дадуть прихисток. Звичайно, за умови, що ви триматиметесь подалі від пульта управління й машинного відділення.

— Він нас випихає на пенсію, Грегу! — зарепетував Донован. — Роби що-небудь! Це ж ганьба!

— Послухай, К'юті, ми не можемо пристати на це. Господарі тут — ми! Ця станція створена такими самими людьми, як і я — людьми, що живуть на Землі і на інших планетах. Це всього-навсього станція для передачі енергії, а ти лише… Ну, як ще тобі пояснити!

К'юті поважно похитав головою:

— Це стає схожим на настирливу ідею. Чому ви так відстоюєте абсолютно хибне уявлення про життя? Загальновідомо, що розумові здібності нероботів обмежені. Але тут ще є заковика…

Він знову задумався. Донован люто просичав:

— Якби в тебе була людська фізіономія, я б її так розмалював, що й рідна мати не впізнала б.

Пауелл крутнув вуса й прищулився:

— Послухай, К'юті, якщо, по-твоєму, така планета, як Земля, взагалі не існує, то що ж тоді ти бачиш у телескоп?

— Вибачте, я не зовсім розумію. Землянин посміхнувся:

— От я й упіймав тебе, еге ж? Відтоді, як ми тебе змонтували, ти кілька разів вів спостереження за допомогою телескопа, К'юті. Ти помітив, що деякі з цих світлових цяток у телескоп мають вигляд дисків?

— А-а, он що! Аякже, звичайно, помітив. Це просте збільшення, щоб точніше можна було наводити промінь.

— Чому ж тоді не збільшуються зірки?

— Тобто інші цятки? Ну що ж, ми не посилаємо туди променів, отже, й збільшувати їх немає потреби. Вибачте, Пауелле, але навіть і вам мали б бути зрозумілі такі речі.

Пауелл похмуро втупив очі в стелю.

— Але ти бачиш у телескоп більше зірок. Звідки вони беруться? Звідки вони беруться, покарай тебе Юпітер?

К'юті надокучило все це.

— Послухайте, Пауелле, невже ви гадаєте, що я гаятиму час на те, щоб тлумачити кожну оптичну ілюзію, створену нашими приладами? Відколи це наші відчуття стали на одну ногу з ясним світлом суворої логіки?

— Послухай! — вигукнув Донован, випручавшись з-під дружньої, але важкої, металевої руки К'юті. — Давай дивитися в корінь. Навіщо взагалі потрібні промені? Ми даємо тобі хороше, логічне пояснення. Ти можеш дати краще?

— Промені, — почулася впевнена відповідь, — випускає Творець для своїх власних цілей. Є речі, — він побожно звів очі до стелі, — в які нам не дано проникнути. У таких випадках я намагаюся лише служити і не ставити запитань,

Пауелл повільно сів і тремтячими руками затулив обличчя.

— Вийди звідси, К'юті! Вийди і дай мені подумати.

— Я пришлю вам їжу, — сказав К'юті примирливо.

Пауелл тільки застогнав у відповідь. Робот вийшов.

— Грегу, — хрипко прошепотів Донован, — ми повинні діяти рішуче. Підстроїмо йому коротке замикання, коли він того не чекатиме. Хлюпнемо концентрованої нітратної кислоти у суглоби.

— Не дурій, Майку. Невже ти думаєш, що він дасть нам підступитися до нього з нітратною кислотою в руках? Треба з ним поговорити. Ми повинні переконати його, щоб він впустив нас на пульт управління, інакше нам кінець. У нас ще є сорок вісім годин.

Він хитався назад і вперед у безсилій люті.

— Який же дурень стане переконувати робота? Це ж… це ж…

— Принизливо, — докінчив Донован.

— Гірше!

— Послухай! — Донован несподівано засміявся. — А навіщо його переконувати? Давай покажемо йому. Збудуємо іншого

робота, прямо в нього на очах. Якої він тоді заспіває?

Обличчя Пауелла розпливлося в широкій посмішці. А Донован вів далі:

— Уяви, який вигляд матиме його залізна пика, коли він бачитиме нашу роботу.

Роботи звичайно виготовляються на Землі, але доставляти їх у космос простіше частинами, які потім можна зібрати на місці. Це, між іншим, унеможливлює втечу якого-небудь скомплектованого й налагодженого на Землі робота.

Бо коли б виявили такого робота-блукальця, що вирвався на волю, фірма "Ю. С. Роботс" змушена була б постати перед суворими законами, що забороняють використовувати роботів на Землі.

Ось чому таким людям, як Пауелл і Донован, доводилося збирати роботів з окремих частин — справа нелегка й складна. Пауелл і Донован ще ніколи так не відчували всіх складнощів цієї роботи, як того дня, коли вони в монтажному приміщенні почали створювати робота під пильним наглядом КТІ, Творцевого пророка.

Робот простої моделі МС лежав на столі майже готовий. Після тригодинної роботи лишалася незмонтованою тільки голова. Пауелл зупинився, щоб витерти спітніле чоло, й невпевнено глянув на К'юті.

Те, що він побачив, не могло його заспокоїти. Три години К'юті сидів мовчазний, незворушний. Його й так невиразне обличчя було тепер ніби маска.

— Давай мозок, Майку, — невдоволено буркнув Пауелл.

Донован відкрив герметично закупорений контейнер, заповнений мастилом, і витяг з нього ще один, меншого розміру. Розпечатав його, дістав кулю, що зберігалася в губчасто-гумовій оболонці.

Донован тримав його дуже обережно, — це був найскладніший механізм із тих, які коли-небудь створювала людина. Під тоненькою платиновою "шкірою" кулі містився позитронний мозок. В його чутливій, витонченій структурі були закладені точно розраховані нейтронні зв'язки, які насичували кожного робота знаннями.

Мозок прийшовся акурат до черепної коробки робота, що лежав на столі. Його закрила блакитна металева заслінка, міцно приварена маленьким атомним спалахом. Фотоелектричні очі підключили обережно, туго вкрутили їх у гнізда і покрили тоненьким прозорим пластиком, що своєю міцністю не поступався криці. Лишилося тільки оживити робота електричним імпульсом високої напруги, і Пауелл потягнувся до вмикача.

— А тепер дивися, К’юті. Дивись уважно.

Клацнув вмикач, і почулося дзижчання з легким потріскуванням. Двоє землян із хвилюванням схилилися над своїм творінням.

Спочатку ледь ворухнулися кінцівки, потім підвелася голова, МС сперся на лікті й незграбно зліз зі столу.

Його хода була невпевнена, і замість того, щоб говорити, він двічі видав якісь невиразні, схожі на скрегіт звуки.

Нарешті в нього прорізався чіткий, виразний голос:

— Я хотів би почати працювати. Куди мені йти?

Донован ступив до дверей.

— Униз по сходах, — сказав він. — Там тобі скажуть, що робити.

Робот пішов, а двоє землян залишилися наодинці з К’юті, котрий і досі мовчав.

— Ну, — сказав Пауелл з посмішкою, — тепер ти віриш, що ми зробили тебе?

Відповідь К’юті була коротка й категорична.

— Ні! — заявив він.

Посмішка Пауелла застигла, а тоді повільно сповзла з обличчя. Донован закляк з відкритим ротом.

— Вибачте, — сказав К’юті спокійно, — ви лише зібрали докупи готові частини. Ви блискуче зробили цю роботу, я гадаю — це інстинкт. Але насправді ви не створили робота. Окремі частини з’явилися з волі Творця.

— Послухай, — задихаючись, прохрипів Донован, — ці частини виготовили на Землі й надіслали сюди.

— Ну, гаразд, гаразд, — примирливо відповів К’юті, — не будемо сперечатися.

— Ні, я хочу сказати! — землянин ступив уперед і міцно схопив металеву руку робота. — Якби ти прочитав книги в нашій бібліотеці, вони б тобі все пояснили так, що в тебе не лишилося б жодного сумніву.

— Книги? Я їх усі перечитав. Цікаво.

— Якщо читав, — втрутився в розмову Пауелл, — то про що ж говорити? Ти ж не заперечиш їхніх доказів! Просто не зможеш!

— Перепрошую, Пауелле, — у голосі К’юті прозвучали співчутливі нотки, — але я не сприймаю їх як серйозне джерело інформації. Вони також — справа рук Творця й призначаються для вас, а не для мене.

— Чому ти так вважаєш? — поцікавився Пауелл.

— Бо я, як істота розумна, здатний вивести істину з апріорних положень. Ви ж хоч і наділені розумом, проте неспроможні робити точні висновки, вам потрібно пояснювати

ваше існування. Це й зробив Творець. Те, що він начинив вас сміховинними ідеями про далекі світи й людей, — це, безперечно, на краще. Очевидно, ваш мозок надто примітивний, щоб сприйняти абсолютну істину. Однак, коли Творцеві треба, щоб ви вірили вашим книгам, я з вами не сперечатимусь.

Виходячи з кімнати, він обернувся і сказав лагідним тоном:

— Не журіться. У світі, що його створив Творець, є місце для всіх. Для вас, бідних людей, також є місце. Воно хоч й скромне, але коли ви будете добре поводитись, то дістанете винагороду.

Він вийшов з блаженним виглядом, як і личить пророку Творця, а двоє людей уникали дивитися один одному в очі.

Нарешті Пауелл пересилив себе:

— Ходімо спати, Майку. Я здаюсь.

— Послухай, Грегу, — спокійно мовив Донован, — а чи не здається тобі, що він має рацію? Він так упевнено говорив, що я…

— Не будь дурнем! — накинувся на нього Пауелл. — Ти дізнаєшся, чи існує Земля, коли наступного тижня прибуде зміна, а нам доведеться повернутися і пояснити все це.

— Тоді, заради Юпітера, ми повинні щось зробити! — Донован мало не плакав. — Він не вірить ні нам, ні книгам, ні власним очам.

— Не вірить, — сумно погодився Пауелл. — Він же робот і розумний, дідько його забирай. Він вірить тільки в логіку, і в цьому й біда… — Голос Пауелла урвався.

— В чому? — перепитав Донован.

— Ти можеш довести що завгодно за допомогою холодної логіки — все залежить від того, які вибрано відправні постулати. У нас вони одні, а в К'юті — інші.

— Тоді давай швидше докопуватися до його постулатів. Завтра налетить буря.

Пауелл втомно зітхнув:

— Це саме те, чого нам не вдасться зробити. Постулати ґрунтуються на припущеннях і закріплені вірою. Ніщо у Всесвіті не зможе похитнути їх. Я пішов спати!

— А я не можу спати, хай йому грець!

— І я не можу! Але спробую. Принципово.

Через дванадцять годин сон усе ще лишався для них тільки принципом, недосяжним на практиці.

Буря налетіла раніше, ніж передбачалося. Завжди рум'яне обличчя Донована враз зблідло, коли він, на знак уваги, підняв тремтячий палець. Зарослий щетиною, з пересохлими губами Пауелл виглянув в ілюмінатор і аж сіпнув себе за вуса.

За інших обставин то було б чарівне видовище. Потік електронів на високій швидкості перетинався з променем, що ніс

енергію на Землю, і спалахував дрібними блискітками яскравого світла. У промені, що простягнувся вдалину, витанцьовували сяючі порошинки.

Стовп енергії був стійким, але обидва вони знали справжню ціну цього оманливого враження. Відхилення на соту частку кутової мілісекунди, непомітного для неозброєного ока, було достатньо для того, щоб промінь розфокусувався, поширшав і перетворив сотні квадратних миль земної поверхні в палаючі руїни.

А робота не цікавив ні промінь, ні фокус, ні Земля — ніщо, крім Творця, якого він дбайливо обслуговував.

Минали години. Земляни, як загіпнотизовані, мовчки стежили за променем. Згодом яскраві блискітки, що витанцьовували у промені, потьмяніли й згасли. Буря минула.

— Скінчилося, — похмуро сказав Пауелл.

Донован поринув у тривожний сон, і Пауелл втомлено і заздрісно дивився на нього. Раз по раз яскраво спалахувала сигнальна лампочка, але Пауелл не звертав на неї уваги. Все це вже не мало значення! Все! Може, К'юті мав рацію, може, вони й справді всього-на-всього — нижчі істоти, що втратили сенс свого буття?

Якби ж то так!

Перед ним з'явився К'юті.

— Ви не відповідали на сигнал, через те я прийшов, — низьким голосом пояснив він. — У вас поганий вигляд, боюсь, що ваше існування закінчується. І все ж, погляньте, що показують прилади на сьогоднішній день.

Пауелл підсвідомо відчув, що робот іде на примирення — може, це запізніле каяття в тому, що силоміць відсторонив людей від керування станцією? Він узяв з рук робота аркуші із записами й уп'явся в них невидющим поглядом.

К'юті, здавалося, був задоволений.

— Звичайно, обслуговувати Творця — велика честь. Але ви не переживайте, що я замінив усе.

Пауелл знічев'я гортав аркуші, щось бурмочучи під ніс, аж ось його затуманений погляд спинився на тоненькій червоній лінії, що тремтливо тяглася через увесь графік. Міцно стиснувши аркуш, він знову й знову вдивлявся у хвилясту лінію. Тоді підвівся, не відриваючи очей від паперу. Решта аркушів полетіла на підлогу.

— Майку, Майку! — шалено тряс він Донована, намагаючись розбудити. — Він його втримав!

— Що? Д-де? — прокинувся і втупився у графік.

— Щось не так? — втрутився К'юті.

— Ти втримав промінь у фокусі, — затинаючись, сказав Пауелл. — Ти це знаєш?

— Фокус? А що це?

— Ти спрямовував промінь на прийомну станцію без жодних відхилень, з точністю до однієї десятитисячної мілісекунди!

— На яку прийомну станцію?

— На Землі! Прийомну станцію на Землі, — радісно торохтів Пауелл. — Ти втримав його у фокусі.

Роздратований К'юті відвернувся.

— З вами неможливо мати справу. Завжди якісь химери! Я всього-на-всього утримував стрілки приладів у положенні рівноваги, як і велів Творець.

Він зібрав розкидані папери й рішуче вийшов.

— Будь ти неладен! — лайнувся Донован, тільки-но зачинилися за роботом двері.

Він обернувся до Пауелла:

— Що ж тепер робити?

Пауелл хоч і неабияк втомився, але настрій мав бадьорий:

— А нічого! Він довів, що може чудово керувати станцією. Я ще не бачив, щоб так благополучно для нас закінчилася електронна буря.

— Але ж це нічого не значить. Ти чув, що він молов про Творця? Ми ж не можемо…

— Послухай, Майку, він виконує інструкції Творця, які передаються на циферблати й графіки. Так і ми все це завжди робили. У тім-то й річ, що цим він обґрунтовує і свою відмову слухатися нас. Покірність — Другий закон. Перший же закон — берегти людей від лиха. Яким чином він міг відвернути біду, що, знав він про це чи ні, загрожувала людям на Землі? Звичайно ж, утримуючи промінь у фокусі. А він знає, що справиться з цим краще за нас. Відтоді, як вбив собі в голову, що він — вища істота. І виходить, що він не повинен нас підпускати до пульта управління. Виходячи з Другого закону робототехніки, це неодмінно мало статися.

— Звичайно, але річ не в тім. Не треба, щоб він молов нісенітниці про так званого Творця.

— А чому б і ні?

— Бо це нісенітниця! Як ми можемо довірити йому станцію, коли він не вірить в існування Землі?

— Він може керувати станцією?

— Так, але…

— Тоді яке це має значення, у що він вірить!

Пауелл, ледь усміхнувшись, розвів руками й упав на ліжко. Він уже спав.

— Робота буде проста, — говорив Пауелл, одягаючи легкий космічний скафандр. — Сюди можна буде привозити нові моделі КТ з автоматичними вимикачами, які б спрацювали через тиждень. Цього часу цілком достатньо, щоб засвоїти… гм… культ Творця з уст самого пророка. Після цього їх можна буде посилати на інші станції і там оживляти. Ми могли б мати по два КТ…

Донован підняв щиток шолома і похмуро сказав:

— Годі теревенити, ходімо звідси. Зміна чекає. Та й я не заспокоюся, поки на власні очі не побачу Землю й не відчую її під ногами, поки остаточно не пересвідчуся, що вона справді існує.

У цей час відчинилися двері. Донован, вилаявшись, опустив щиток скафандра і сердито відвернувся від К'юті, що увійшов.

Робот наблизився до них і сумовито запитав:

— Ви вже збираєтеся?

Пауелл коротко кивнув:

— На наше місце прибудуть інші.

К'юті зітхнув. Його зітхання було схоже на шум вітру в густому плетиві натягнутих дротів.

— Термін вашої служби скінчився, і настав час вам зникнути. Я цього чекав, але… Що ж, хай збудеться воля Творця!

Його смиренний тон діткнув Пауелла.

— Прибережи свої співчуття, К'юті. Ми повертаємося на Землю, а не вмираємо.

— Це добре, що ви так думаєте, — знову зітхнув К'юті. — Тепер я бачу всю мудрість ваших ілюзій. Я не старався б похитнути вашу віру, якби навіть міг.

Він вийшов — уособлення співчуття й жалю.

Пауелл щось пробурчав і зробив знак Доновану. З опломбованими валізами вони увійшли в повітряний шлюз.

Корабель, на якому прибула зміна, пристикувався іззовні. Керівник зміни Франц Мюллер привітався з підкресленою ввічливістю. Донован лише кивнув у відповідь і пройшов у кабіну пілота, щоб прийняти управління від Сема Івенса.

Пауелл затримався.

— Ну, як там Земля?

Це було досить банальне запитання, і Мюллер дав таку ж стандартну відповідь:

— Та ще крутиться.

— От і гаразд, — сказав Пауелл. Мюллер глянув на нього.

— Між іншим, хлопці з "Ю. С. Роботс" придумали нову модель. Робот-комплекс.

— Що?

— Те, що я сказав. Вже укладено великий контракт на його виготовлення. Очевидно, це буде саме те, що треба для

астероїдних рудників. Один старший робот і шість підлеглих йому суброботів. Як рука з пальцями.

— Він уже пройшов польові випробування? — стурбовано запитав Пауелл.

— Я чув, що чекають на вас, — усміхнувся Мюллер.

Пауелл стиснув кулаки.

— Ну їх к бісу! Нам треба відпочити.

— Ет! Вам дадуть відпустку. Тижнів на два, гадаю.

Готуючись до своїх обов'язків на станції, Мюллер натягував важкі космічні рукавиці. Його широкі брови зійшлися на переніссі.

— А як цей новий робот справляється? Хай краще працює, а то я не підпущу його й близько до приладів.

Пауелл відповів не зразу. Він окинув поглядом гордовитого пруссака., що стояв перед ним, — від коротко підстриженого волосся на вперто піднесеній голові до ступнів, розведених, ніби по команді "струнко", — і раптом відчув, як хвиля чистої радості захлюпнула його.

— Робот чудовий, — повільно проказав він. — Не думаю, що матимеш клопіт з контрольними приладами.

Він посміхнувся і піднявся на корабель. А Мюллер мав залишитися тут на кілька тижнів…

СПІЙМАТИ КРОЛИКА

Відпустка тривала довше, ніж два тижні, і Донован мусив це визнати. Вона тривала півроку із збереженням зарплатні. І це Донован мусив визнати. Але, як він невдоволено пояснював, це сталося випадково. Просто "Ю. С. Роботс" мала виловити всі недоробки у роботі-комплексі. А різних "бліх" назбиралося чимало. Принаймні з півдюжини їх залишилося до польових випробувань. Через те Донован з Пауеллом спокійно собі відпочивали, чекаючи, поки люди за креслярськими дошками і хлопці з логарифмічними лінійками скажуть: "Готово!"

І ось тепер вже виявилося, що не все готово. З розпашілим, як буряк, обличчям Донован повторив це вже з десяток разів.

— Ради бога, Грегу, будь реалістом. Навіщо дотримуватися букви інструкції, коли випробування зриваються? Час повикидати ці папірці й узятися до роботи.

— Я лише кажу, — правив своєї Пауелл, ніби він пояснював електроніку дитині, — що, згідно з інструкцією, ці роботи створені для того, щоб працювати в астероїдних копальнях без нагляду людини. Ми не повинні наглядати за ними.

— Все правильно. Але прислухаймось до логіки. — Він почав загинати свої тонкі волосаті пальці. — По-перше, ці нові роботи пройшли всі лабораторні випробування. По-друге, "Юнайтед Стейтс Роботс" гарантувала, що вони витримають випробування і на астероїді. По-третє, роботи не витримують випробувань. По-четверте, якщо вони не пройдуть польових випробувань, "Юнайтед Стейтс Роботс" втратить десять мільйонів грішми і приблизно на сотню мільйонів репутації. І, по-п'яте, якщо вони не витримають випробувань і ми не зможемо пояснити, чому так сталося, нам, очевидно, доведеться зворушливо попрощатися з нашою роботою.

За силуваною посмішкою Пауелла приховувався відчай. Він добре знав неписаний закон фірми "Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекенікел Мен Корпорейшн": жоден працівник не повторює тієї самої помилки двічі. Його звільняють після першої.

— У тебе все так ясно й зрозуміло виходить, як у Евкліда. Крім фактів, — сказав Пауелл. — Ти ж, рудоголовий, спостерігав за цією групою роботів аж три зміни, і вони працювали як слід. Ти сам про це казав. Що ж іще ми можемо зробити?

— Знайти несправність, ось що. Вони й справді тоді працювали як слід. Але в трьох інших випадках, коли я перестав за ними наглядати, вони припинили видавати руду. Навіть не повертались назад, як це передбачалося приписом.

— Були якісь неполадки?

— Не помітив. Усе було бездоганно. Просто ідеально, як люмінофорний ефір. Лише одна-єдина дрібничка непокоїла мене — не було руди.

Пауелл похмуро глянув на стелю і смикнув рудого вуса.

— Ось що я тобі скажу, Майку. Свого часу ми з тобою вже втрапляли в халепу. Але тут гірше, ніж на іридієвому астероїді. Усе страшенно заплутано. Поглянь, робот ДВ-5 має у своєму підпорядкуванні шість інших роботів. І вони не просто його підлеглі, вони — його частка.

— Я це знаю…

— Помовч! — сердито урвав його Пауелл. — Знаю, що тобі це відомо. Я лише розтлумачую тобі, у яку халепу ми втрапили. Ці шість допоміжних роботів є часткою робота ДВ-5, як ото твої пальці — частка тебе. І він віддає їм розпорядження не по радіо і не голосом, а безпосередньо через позитронні поля. А на сьогодні в "Юнайтед Стейтс Роботс" немає жодного робототехніка, який достеменно знав би, що таке позитронне поле і як воно працює. І я цього не знаю, і ти не знаєш.

— Так воно і є, — філософськи погодився Донован.

— А тепер поглянь, у якому ми становищі. Якщо все працює — чудово! Коли ж щось не клеїться, нам бракує глибини, щоб збагнути, в чім річ. І, можливо, ні ми, ні будь-хто інший тут нічого не вдіє. Але це — наша робота, і за нас її ніхто не зробить. Нас взяли на це місце. — На якусь мить він сердито замовк. — Ти забрав його звідти?

— Аякже.

— Там усе нормально?

— У нього немає ніякої релігійної манії, він не бігає по колу й не декламує віршів, отже, гадаю, нормально.

Донован сердито труснув головою і вийшов.

Пауелл дістав "Посібник з робототехніки", під вагою якого аж вгинався стіл, і шанобливо розкрив його. Одного разу йому довелося вистрибнути з вікна будинку, охопленого полум'ям, у самих трусах, та він встиг прихопити й "Посібник"… Він радше залишив би труси, якби треба було піти на дальші жертви.

Донован вивчав посібник, коли ввійшов робот ДВ-5. Донован зачинив за ним двері.

— Здоров, Дейве! — похмуро привітався він. — Як себе почуваєш?

— Чудово, — сказав робот. — Можна сісти?

Він підсунув до себе спеціально укріплений стілець, що призначався для нього, і обережно сів.

Пауелл прихильно подивився на Дейва — непрофесіонали

могли звертатися до роботів, називаючи їхні серійні номери, фахівці-роботисти — ніколи. Робот був не масивний і був конструкцією мислячого робота-комплекса, який складався з семи частин. Два метри з гаком заввишки, півтонни заліза й електричного причандалля. Багато? Аж ніяк, коли ці півтонни містять у собі масу конденсаторів, дротів, реле та вакуумних чарунок, здатних передати практично будь-яку відому людині психологічну реакцію. І позитронний мозок — десять фунтів речовини й кілька квінтильйонів позитронів, які й роблять всю погоду.

Пауелл витяг з кишені сорочки зім'яту сигарету.

— Дейве, — сказав він, — ти гарний хлопець. І не вередливий, як та примадонна. Ти стійкий, надійний робот-рудокоп. Крім того, ти безпосередньо координуєш роботу шести допоміжних роботів, і, наскільки я знаю, у твоєму мозку не виникло через це жодних нестабільних зв'язків.

Робот кивнув.

— Мені приємно чути таке, але до чого ви ведете, шефе?

Він мав виняткової якості мембрану, а завдяки обертонам у звуковому апараті голос його не був такий металевий і одноманітний, якими звичайно бувають голоси роботів.

— Я скажу тобі. Чому, попри ці позитивні риси, робота в тебе не ладиться? Взяти хоча б сьогоднішню зміну "Б".

Дейв завагався.

— Наскільки я знаю, нічого не сталося.

— Ви зовсім не дали руди.

— Я знаю.

— Ну?

— Я не можу цього пояснити, шефе, — захвилювався Дейв. — Коли я ще дозволю собі таке, це скінчиться для мене нервовим стресом. Мої помічники працювали добре. І я також, я це знаю. — Він замислився, його фотоелектричні очі засвітилися яскравіше. — Не пам'ятаю. Під кінець робочого дня прийшов Майк, а більшість вагонеток — порожні.

— А ти знаєш, Дейве, що останнім часом ти не звітуєш у кінці зміни, — втрутився Донован.

— Я знаю. Але чому… — Він повільно й незграбно похитав головою.

Пауеллу здалося, що якби обличчя робота могло виражати почуття, на ньому б відбилися біль і приниження. Робот за своєю природою не може миритися з невиконанням своїх обов'язків.

Донован підсунув своє крісло ближче до столу Пауелла й нахилився до нього.

— Гадаєш, це — втрата пам'яті?

— Не можу сказати. Але навряд чи варто відносити це до хвороб. Балачки про те, що людські хвороби властиві і роботам, — всього-на-всього романтична аналогія. Це не сприяє робототехніці.

Він почухав потилицю.

— Мені б дуже не хотілося влаштовувати йому перевірку елементарних мозкових реакцій. Це аж ніяк не допоможе йому самоствердитися.

Він задумливо подивився на Дейва, тоді розкрив “Посібник”, розділ “Перевірка реакцій в польових умовах”, і сказав:

— Послухай, Дейве, давай зробимо перевірку реакцій? Це було б мудре рішення.

Робот встав.

— Як скажете, шеф. — У його голосі бринів біль.

Почали з найпростішого. Робот ДВ-5 перемножував п’ятизначні цифри під безжалісне цокання секундоміра. Називав прості числа від тисячі до десяти тисяч, добував кубічні корені та інтегрував функції різних ступенів складності. Пройшов перевірку механічних реакцій з поступовим ускладненням завдань. І, нарешті, його точний розум зосередився на найвищій функції всіх роботів світу — вирішенні етичних проблем.

Наприкінці двогодинної перевірки Пауелл добряче впрів, а Донован згриз свої нігті, що аж ніяк не належали до поживної дієти.

— То що там виходить, шефе? — запитав робот.

— Я повинен ще подумати, Дейве, — сказав Пауелл. — Поспішність у висновках нічого не дасть. Гадаю, тобі краще піти на зміну. Не перенапружуйся, і хай тебе поки що не хвилює виконання норм. А ми тут поміркуємо, що до чого.

Робот вийшов, і Донован глянув на Пауелла:

— Ну?

Пауелл уперто смикав себе за вуса, ніби хотів вирвати їх.

— Ніяких відхилень у його позитронному мозку немає, — сказав він.

— Не варто, либонь, бути таким категоричним.

— О, Юпітере! Майку, мозок — найнадійніша частина робота! Його п’ять разів перевіряли на Землі. І коли він успішно пройшов польові випробування, як пройшов їх Дейв, то найменших відхилень у мозку просто бути не може. Ці випробування охоплюють усі ключові зв’язки в мозку.

— І що ж виходить?

— Не квап мене. Дай подумати. Ще можуть бути механічні неполадки в тілі робота. А це означає, що могло вийти з ладу будь-що з півтори тисячі конденсаторів, двадцяти тисяч окремих

електричних кіл, п'ятисот вакуумних ламп, тисячі реле й тисяч і тисяч інших деталей. Не кажучи вже про ці загадкові позитронні поля, про які ніхто нічого не знає.

— Послухай, Грегу, — в розпачі перебив його Донован, — у мене є ідея. Цей робот може обманювати. Він ніколи…

— Дурню, робот не може свідомо обманювати. Якби ми зараз мали тестер Маккормека-Уєстлі, ми могли б перевірити всі частини його тіла за якихось двадцять чотири — сорок вісім годин. Але на Землі є лише два таких тестери, вагою по десять тонн кожен. Їх не зрушиш з місця, бо вони змонтовані на фундаментах. Здорово, правда?

Донован гримнув кулаком по столу.

— Тебе гидко слухати, — повільно проказав Пауелл. — Ти начитався пригодницьких романів.

— Я хочу знати, — вигукнув Донован, — що ми збираємося робити!

— Скажу тобі. Я встановлю екран прямо над столом. Отут на стіні, ясно? — Він злісно тицьнув пальцем прямо в стіну. — А тоді з'єднаю його з тими забоями, де він працює, і спостерігатиму за ним!

— Оце й усе, Грегу?

Пауелл підвівся з крісла і вперся кулаками в стіл.

— Майку, мені зараз дуже важко. — В його голосі вчувалася втома. — Вже тиждень ти мене гризеш за цього Дейва. Все торочиш, що з ним щось негаразд. А знаєш, як він виходить з ладу? Ні! А знаєш, що саме не спрацьовує? Ні! А знаєш, яка причина всього цього? Ні! Чим вона викликана? Ні! Ти що-небудь знаєш про це? Ні! А я знаю? Ні! То чого ж ти від мене хочеш? Донован безпорадно розвів руками.

— Здаюсь!

— Отже, кажу ще раз. Щоб розпочати лікування, треба спершу визначити хворобу. Щоб приготувати рагу з кролика, треба спочатку його спіймати. Отже, будемо ловити кролика! А тепер іди.

Донован стомленими очима втупився в попередньо накидані тези польового звіту. По-перше, він утомився, а по-друге, який тут звіт, коли нічого не з'ясовано? Він відчув себе ображеним.

— Грегу, ми недодали вже майже тисячу тонн, — сказав він.

— Ти робиш відкриття, — відповів Пауелл, не піднімаючи голови. — А я й не здогадувався.

— А я хочу знати, — вибухнув Донован, — чого ми завжди вовтузимося з цими новими роботами? Я, зрештою, вирішив, що роботи, які годилися для мого двоюрідного діда по матері, цілком влаштовують і мене. Я за те, що випробувано і вивірено. За тих

старих добрих роботів, які перевірені часом і не ламаються.

Пауелл шпурнув у нього книжкою з дивовижною влучністю, і Донован звалився з крісла.

— Останні п'ять років, — спокійно почав Пауелл, — ти випробував нові типи роботів у польових умовах для "Юнайтед Стейтс Роботс". Й оскільки ми з тобою надто ревно виконували свої обов'язки на цих випробуваннях, нас нагородили найбруднішою роботою! І це твоя робота перш за все, — він тицьнув пальцем у бік Донована. — Але ти почав скімлити, наскільки я пам'ятаю, вже через п'ять хвилин після того, як тебе прийняли в "Ю. С. Роботс". Чому ж ти не звільнишся?

— Гаразд, скажу тобі. — Донован перевернувся на живіт і, спершись ліктями об підлогу, запустив пальці в свою руду чуприну. — Це питання принципове. Зрештою, як фахівець, я беру участь в удосконаленні нових типів роботів. І це головний мій внесок у науковий прогрес. Але зрозумій мене правильно. Мене тут тримає не принцип, а гроші, які нам платять… Грегу!

Раптом Донован дико скрикнув. Пауелл скочив на рівні ноги й прикипів очима до екрана, куди показував рудоголовий. Очі в обох округлилися від страху.

— О, Юпітере! — прошепотів Пауелл.

Донован, затамувавши подих, підвівся з місця.

— Подивись на них, Грегу, вони збожеволіли.

— Давай скафандри, — сказав Пауелл, — ми йдемо туди.

Не відриваючись від екрана, він стежив за роботами. Виблискуючи бронзою, вони плавно рухалися на тлі тінястих скель безповітряного астероїда. Вони вишикувалися в колону й, освітлені власним тьмяним світлом, нечутно сновигали вздовж помережаних темними западинами стін грубо висіченого тунелю. Сім роботів, на чолі з Дейвом, крокували в ногу. Від їхніх чітких, синхронних поворотів ставало моторошно; плавно перебудовуючи ряди, вони рухалися з примарною легкістю місячної кулі.

Донован повернувся із скафандрами.

— Вони готуються напасти на нас, Грегу! Це ж військова муштра.

— І все ти знаєш. З таким самим успіхом це може бути й ритмічна гімнастика. Або, може, Дейву здалося, що він — балетмейстер. Завжди спершу подумай і ніколи не квапся висловитися, — холодно кинув Пауелл.

Донован насупився й демонстративно засунув детонатор у порожню кобуру, що висіла в нього збоку.

— Так чи інакше, але оце тобі робота з новими роботами. Я згоден з тобою, то — наша робота. Але дай мені відповідь на одне запитання. Чому?.. Чому з ними неодмінно щось не клеїться?

— Бо ми прокляті, — похмуро відповів Пауелл. — Ходімо!

Далеко попереду, крізь густу оксамитову темряву тунелю, прорізану променями їхніх ліхтарів, блимали вогники роботів.

— Он вони, — видихнув Донован.

— Я пробував зв'язатися з ними по радіо, але вони не відповідають, — схвильовано прошепотів Пауелл. — Можливо, радіо зіпсувалось.

— Тоді я радий, що ще не виготовили роботів, здатних працювати в цілковитій темряві. Мені б не дуже хотілося розшукувати сім божевільних роботів у темній шахті без радіозв'язку, якщо вони не світяться, як оті безглузді радіоактивні різдвяні ялинки.

— Давай заліземо на отой уступ. Вони йдуть сюди, і я хочу подивитися на них зблизька. Зможеш видертися?

Тяжіння на астероїді значно нижче, ніж на Землі, але важкі скафандри зводили майже нанівець оту перевагу, та й до уступу було близько десяти футів. Пауелл стрибнув слідом.

Колона роботів на чолі з Дейвом наближалася. Вони йшли в чіткому ритмі, спочатку здвоювали ряди, потім знову шикувались по одному, але вже в іншому порядку. Це повторювалося знову й знову, але Дейв жодного разу не повернув голови.

Дейв був уже на відстані двадцяти футів, коли гра припинилася. Допоміжні роботи поламали стрій, почекали мить і, гупаючи ногами, швидко побігли вдалину. Дейв подивився їм услід і повільно сів, підперши голову рукою.

В навушниках Пауелла почувся його голос:

— Ви тут, шефе?

Пауелл кивнув Доновану й зіскочив з уступу.

— Привіт, Дейве! Що сталося? Робот похитав головою.

— Не знаю. Спочатку, пам'ятаю, я розробляв надто тверду породу в тунелі № 17, потім чомусь опинився на відстані півмилі від забою в головному штреку і почув, що поряд — люди.

— Де зараз допоміжні роботи? — запитав Донован.

— На роботі, звісно. Скільки часу ми згаяли?

— Небагато. Забудь про це, — заспокоїв Дейва Пауелл і додав, звертаючись уже до Донована:

— Залишся з ним до кінця зміни, а тоді приходь. У мене є ідеї.

Минуло три години, перш ніж Донован повернувся. Він мав стомлений вигляд.

— То як там? — запитав Пауелл.

Донован втомлено стенув плечима.

— Нічого. Коли за ним дивитися, все гаразд. Кинь-но мені сигарету.

Рудоголовий зосереджено прикурив і випустив акуратно кільце диму.

— Я обдумував усе це. Знаєш, Грегу, Дейв — не звичайний робот. Йому беззаперечно підкоряються шість інших. Він має повну владу над ними, і це, можливо, відбивається на його психіці. Мені здається, що він, будучи егоїстом, хоче підкреслити свою владу.

— Ближче до діла.

— Вже підходжу. А що, коли це мілітаризм? А що, коли він формує свою армію? А що, коли він муштрує їх, як на військових маневрах? А що, коли…

— А що, коли тобі на голову вилити холодної води? Твою маячню треба показувати в кольорі. Ти говориш про суттєві відхилення в позитронному мозку. Якби твої судження були правильні, то Дейв діяв би всупереч Першому законові робототехніки, який проголошує, що робот не може заподіяти шкоди людині або через свою бездіяльність допустити, щоб людині було завдано шкоди. А мілітаристська психологія і жадоба влади, про які ти говориш, неодмінно призвели б і до влади над людьми.

— Гаразд. Але звідки ти знаєш, що це не так?

— По-перше, жодного робота з таким мозком не випустили б із заводу, а по-друге, коли б таке й сталося, то ми відразу помітили б це. Я перевіряв Дейва, ти знаєш.

Пауелл відсунув крісло й поклав ноги на стіл.

— Ні, поки ми не можемо приготувати своє рагу, бо не маємо найменшого уявлення про поломку. Якби, приміром, з'ясувати, що означає той танок смерті, ми були б на правильному шляху.

Він помовчав.

— Послухай, Майку, як тобі все це подобається? З Дейвом діється щось не те тільки тоді, коли нікого з нас немає поблизу. І варто нам з'явитися біля нього, як усе стає на свої місця.

— Я вже казав, що це — недобрий знак.

— Не перебивай. Що означає для робота відсутність людей біля нього? Відповідь може бути однозначна — від нього вимагається більше ініціативи. Отже, слід перевіряти ті його частини, на які можуть впливати перевантаження.

— Чудово! — Донован скочив на рівні ноги, тоді знову опустився в крісло. — Хоча ні. Недостатньо. Надто широка амплітуда пошуків. Це не набагато звужує можливі напрямки наших дій.

— Нічого не вдієш. Принаймні ми не боятимемося за план. Будемо по черзі стежити за роботами через екран. І тільки-но щось станеться, негайно прибудемо на місце події. О, тоді вони

прийдуть до тями.

— Це ризиковано, Грегу, роботи не пройдуть випробувань. “Юнайтед Стейтс Роботс” не зможе пустити в продаж моделі ДВ з такою характеристикою.

— Звичайно. Ми мусимо знайти слабке місце в конструкції і виправити його — на це в нас лишилося десять днів. — Пауелл почухав потилицю. — Річ у тім, що… та гаразд, краще сам подивись у креслення.

Уся підлога була встелена кресленнями, ніби килимом. Донован повзав по них, стежачи за рухом олівця в руках Пауелла.

— Отут ти повинен підключитися, Майку, — казав Пауелл. — Ти фахівець по роботах, і я хочу, щоб ти мене перевірив. Я спробував вилучити всі ланки, що не мають відношення до особистої ініціативи. Ось, наприклад, канал механічних операцій. Я вилучаю всі бокові зв’язки…

Він глянув на Донована:

— Як ти гадаєш?

У Донована пересохло в роті.

— Робота непроста, Грегу. Особиста ініціатива — це не замкнене електричне коло, яке можна відділити від решти і вивчати. Коли робот залишається наодинці з собою, діяльність його організму негайно активізується на всіх ділянках. Немає такої ланки, на яку б це не впливало. Передовсім ми повинні визначити ті особливі, вкрай специфічні умови, які виводять робота з рівноваги. І тільки тоді, шляхом вилучення, почати виділяти потрібні ланки.

Пауелл підвівся з підлоги й обтрусився.

— Гм-м, гаразд. Збери креслення й спали їх.

— Розумієш, коли активізується діяльність всього організму, варто поламатися одній-єдиній деталі — і може що завгодно статися, — сказав Донован.

— Може, десь порушена ізоляція, чи пробиває конденсатор, чи іскрить контакт, чи перегрівається котушка. Коли працюєш з таким складним механізмом, як робот, наосліп, то ніколи не знайдеш поломки. Якщо ж розбирати Дейва на частини й перевіряти кожну деталь, а потім знову збирати й перевіряти його…

— Ясно, ясно. Я теж дещо тямлю.

Вони безнадійно глянули один на одного.

— А що, коли розпитати одного з допоміжних роботів? — обережно запропонував Пауелл.

Ні Пауеллу, ні Доновану досі не випадало розмовляти з “пальцем”. Він міг говорити, і аналогія з людським пальцем була не зовсім вдалою. Фактично допоміжний робот мав доволі

розвинений мозок, але мозок той був настроєний передусім на команди через позитронне поле, і самостійно реагувати на зовнішнє оточення роботам було важко.

Пауелл не знав навіть, як до нього звернутися. Його серійний номер був ДВ-5-2, але так називати його було незручно. Нарешті він знайшов вихід.

— Послухай, друже, — сказав він, — я тебе попрошу трохи помізкувати, а тоді ти повернешся до свого шефа.

“Палець” незграбно кивнув головою, не витрачаючи свої обмежені розумові здібності на зайві розмови.

— Останнім часом, — сказав Пауелл, — твій шеф уже чотири рази відхилявся від заданої програми. Ти пам’ятаєш ці випадки?

— Так, сер.

— Він пам’ятає, — сердито буркнув Донован. — Я тобі кажу, що це дуже кепсько…

— Піди проспись. Звичайно ж, “палець” пам’ятає. З ним усе гаразд.

Пауелл знову повернувся до робота.

— Що ви робили в кожному такому випадку? Я маю на увазі всю групу.

“Палець” відповідав без ентузіазму, ніби виконував команди свого механічного мозку, і його розповідь була схожа на завчений урок.

— Першого разу, — сказав він, — ми розробляли тверду породу в тунелі № 17 горизонту Б. Другого разу кріпили покрівлю, яка загрожувала обвалом. Третього разу готували точно спрямований вибух, щоб під час того вибуху не зачепити підземної тріщини. Четвертого разу це було якраз після невеликого обвалу.

— Що відбувалося в таких випадках?

— Важко сказати. Надходила команда, але, перш ніж ми могли її прийняти й осмислити, подавалась інша команда — марширувати тим чудернацьким способом.

— Навіщо? — гаркнув Пауелл.

— Не знаю.

— А яка була перша команда?.. — втрутився Донован. — Та, на зміну якій надійшла команда марширувати?

— Не знаю. Я усвідомлював, що дається команда, але не встигав прийняти її.

— Ти міг би нам розповісти ще щось? Щоразу була та ж сама команда?

“Палець” зажурено похитав головою:

— Не знаю.

Пауелл відкинувся на спинку крісла.

— Гаразд, можеш іти до свого шефа.

“Палець” вийшов з видимою полегкістю.

— Небагато дізналися ми за цей час, — сказав Донован. — Це був справді змістовний діалог. Схоже, що і Дейв, і цей недоумкуватий “палець” щось затівають. Надто багато вони і не знають, і не пам’ятають. Ми не можемо довіряти їм, Грегу.

Пауелл скуб вуса.

— Знаєш, Майку, якщо ти ще скажеш якусь дурницю, я відберу в тебе і брязкальце, і соску.

— Гаразд. Ти в нас геній, а я лише бідний шмаркач. То на чому ми спинилися?

— Я пробував почати з кінця, з “пальця”, але нічого не вийшло. А тому ми знову повинні починати спочатку.

— Ти велика людина! — захоплено вигукнув Донован. — І як усе просто! А тепер, маестро, поясніть усе це нормальною людською мовою.

— Для тебе було б краще перекласти на дитячий лепет. Гадаю, що передусім слід з’ясувати, яку команду подає Дейв, перед тим як втратити пам’ять. Це може бути ключем до таємниці.

— І як ти думаєш це з’ясувати? Ми не можемо підійти близько до нього, бо коли ми поруч — з ним усе гаразд. Вловити команду по радіо ми також не можемо, оскільки вона передається через позитронне поле. Отже, все це разом виключає можливість дізнатися про команду як зблизька, так і здалеку. Шансів у нас — нуль.

— Це якщо брати до уваги пряме спостереження. Але ще дедукція.

— Що?

— Працюватимемо позмінно, Майку. — Пауелл невесело всміхнувся. — На екрані будемо спостерігати за кожним рухом цих сталевих бовдурів. І коли вони почнуть викидати коники, ми побачимо, що сталося безпосередньо перед цим, і визначимо, яка була команда.

Донован аж рот відкрив. Він так і сидів цілу хвилину, а тоді пригнічено озвався:

— Я подаю у відставку. З мене досить.

— У тебе є ще десять днів. Придумай щось краще, — стомлено порадив Пауелл.

Вісім днів Донован намагався придумати щось краще. Вісім днів через кожні чотири години він змінював Пауелла й утомленими, затуманеними очима спостерігав, як на темному тлі рухаються металеві, з тьмяним полиском, постаті. І вісім днів, у перервах між чотиригодинними змінами, він проклинав

“Юнайтед Стейтс Роботс”, моделі ДВ і день, коли він народився.

А на восьмий день, коли на зміну йому прийшов з важкою головою і заспаними очима Пауелл, Донован підвівся й, ретельно прицілившись, шпурнув важку книгу прямо в центр екрана. Пролунав дзенькіт розбитого скла. Пауеллу аж дух перехопило від несподіванки.

— Навіщо ти це зробив?

— Я не збираюся більше за ними стежити, — майже спокійно сказав Донован. — Залишилося два дні, а ми досі нічого не знаємо. ДВ-5 — жалюгідний недоносок. Він п’ять разів зупинявся на моїх змінах і тричі на твоїх, і все одно я не знаю, яку команду він давав. І ти не знаєш. Я не вірю, що ти взагалі зможеш дізнатися, бо в тому, що я не зможу, я впевнений.

— Клянуся космосом, як це можна спостерігати одночасно за шістьма роботами? Один махає руками, другий дригає ногами, третій удає з себе вітряка, четвертий вистрибує як божевільний. А ще два… дідько їх знає, що виробляють. А потім усі зупиняються. Грегу, ми щось не те робимо. Ми маємо бути біля них. Треба спостерігати їх з такої відстані, щоб видно було деталі.

Запала напружена тиша. Пауелл порушив її:

— Еге ж. І чекати, поки з ними щось станеться протягом цих двох днів.

— Хіба звідси краще спостерігати?

— Тут затишніше.

— Он як… Зате там можна зробити таке, чого не зробиш звідси.

— Що ти маєш на увазі?

— Можна їх зупинити в слушний момент, а тим часом подивитися, що вийшло з ладу.

— Яким чином? — насторожився Пауелл.

— Додумайся, ти ж у нас голова. Постав собі кілька запитань. Коли ДВ-5 виходить з ладу? Що розповів тобі “палець” про це? Коли мав статися або стався обвал, коли треба було дуже точно розрахувати спрямований вибух, коли попався надзвичайно твердий шар породи.

— Тобто в критичних ситуаціях, — вигукнув Пауелл.

— Правильно! Найбільше клопотів завдає нам фактор особистої ініціативи. А вона найпотрібніша роботам саме за критичних обставин, коли відсутня людина. Який з цього може бути висновок? Як нам зупинити їх там і тоді, де і коли ми захочемо? — Донован зробив урочисту паузу, — він із задоволенням почав увіходити в роль, — і сам відповів на своє запитання, випередивши відповідь, яка вже крутилася в Пауелла на язиці:

— Треба штучно створити критичну ситуацію!

— Твоя правда, Майку, — погодився Пауелл.

— Спасибі, друже! Я знав, що коли-небудь почую це.

— Гаразд, облиш свій сарказм. Прибережемо його для Землі, а там законсервуємо на зиму. Тож яку критичну ситуацію ми можемо створити?

— Ми могли б затопити шахту, якби це не був безводний і безповітряний астероїд.

— Дотепний жарт, — сказав Пауелл. — З тобою справді можна померти зо сміху. А коли влаштувати невеличкий обвал?

— Не заперечую.

— Тоді почнемо.

Пробираючись скелястим ландшафтом, Пауелл почував себе змовником. Через незвично низьку силу тяжіння на астероїді він пішов перевальцем нерівною поверхнею, з-під ніг раз по раз відлітали вусебіч камінці, здіймаючи безшумні фонтанчики сірого пилу. А йому здавалося, що він крався, як злодій.

— Ти знаєш, де вони зараз? — запитав він.

— Здається, знаю.

— Гаразд, — похмуро сказав Пауелл. — Але коли який-небудь "палець" опиниться в двадцяти футах, він відчує нас, незалежно від того, чи потрапимо ми в його поле зору чи ні. Сподіваюся, тобі це відомо.

— Коли мені заманеться прослухати курс елементарної робототехніки, я офіційно подам тобі заяву. У трьох примірниках. А тепер гайда вниз.

Не стало видно зірок — Пауелл і Донован опинилися в тунелі. Обидва навпомацки пробиралися вздовж стін, освітлюючи шлях короткими спалахами ліхтарів. Пауелл обережно ніс детонатор.

— Ти знаєш цей штрек, Майку?

— Не дуже, він новий. Однак думаю, що зорієнтуюся по тому, що бачив на екрані.

Минула ціла вічність. Раптом Майкл сказав:

— Помацай-но тут!

Пауелл приклав руку у металевій рукавиці до стіни й відчув легку вібрацію. Ніякого звуку, звичайно, не було чути.

— Вибухи! Ми вже близько.

— Будь насторожі, — попередив Пауелл.

Донован нетерпляче кивнув.

Робот промчав повз них — вони не встигли й оком змигнути, — в полі їхнього зору промайнула лише світла бронзова пляма. Обидва принишкли в тиші.

— Думаєш, він відчув нас? — прошепотів Пауелл.

— Сподіваюсь, що ні. Але краще його обійти. Завернемо у перший штрек праворуч.

— А коли ми не вийдемо на них?

— То, може, повернемося? — люто прошипів

Донован. — До них ще з чверть милі. Я ж стежив за ними по монітору. А в нас всього два дні…

— Ой, помовч уже. Не трать марно кисню. Боковий штрек тут? — спалахнув ліхтарик Пауелла. — Тут. Ходімо.

Вібрація тут відчувалася ще сильніше, а під ногами тривожно двигтів ґрунт.

— Тільки б не впертися в глуху стіну, — стурбовано сказав Донован і посвітив ліхтариком уздовж штреку.

Витягнувши руку, можна було дістати до покрівлі штреку. Кріплення було тут зовсім нове. Раптом Донован завагався:

— Глухий кут, вертаймося.

— Ні, стривай, — Пауелл незграбно протиснувся повз нього. — Це ж світло попереду?

— Світло? Не бачу ніякого світла. Звідки йому тут узятися?

— Відблиски від роботів. — Пауелл навкарачки видерся нагору по невеличкому завалу.

— Майку, лізь-но сюди, — долинув його хрипкий стривожений голос.

Донован видерся нагору й переліз через ноги Пауелла. Там справді видніло світло.

— Отвір?

— Так. Вони, певно, проходять цей штрек з того боку.

Донован обмацав зазубрені краї отвору. Обережно присвітивши ліхтарем, він побачив, що далі починається більший штрек, очевидно, основний. Отвір був надто вузький, щоб крізь нього могла пролізти людина. Навіть заглянути в нього обом разом було важко.

— Там нічого немає, — сказав Донован.

— Немає зараз, а секунду тому було, інакше б ми не побачили світла. Стережись!

Стіни довкола них здригнулися, і вони відчули поштовх. Посипався пил. Пауелл обережно підвів голову й знову заглянув у отвір.

— Все гаразд, Майку, Вони вже тут.

Блискучі роботи з'юрмилися в основному штреку в п'ятдесяти футах від них. Дужі металеві руки розчищали купу породи, викинутої недавнім вибухом.

— Не гаймо часу, — квапив Донован. — Вони ось-ось закінчать, і наступний вибух може зачепити нас.

— Не підганяй мене, ради бога. — Пауелл витяг детонатор і

тривожним поглядом став обстежувати темні стіни, освітлені лише світлом роботів.

Годі було розпізнати, чи то стирчить камінь, чи падає тінь.

— Глянь, он прямо над нами в покрівлі виступ. Він залишився після останнього вибуху. Якщо туди вцілиш, обвалиться половина покрівлі.

Пауелл подивився туди, куди вказував палець.

— Згода! А тепер стеж за роботами і моли бога, щоб вони не відійшли надто далеко. Мені потрібне їхнє світло. Вони всі семеро тут?

Донован порахував.

— Усі.

— То стеж за ними. За кожним рухом.

Він підняв руку з детонатором і прицілився, а тим часом Донован уважно стежив за роботами, лаючись і зморгуючи піт, що заливав очі.

Спалах!

Їх труснуло, кілька разів здригнулися стіни, а потім сильний поштовх повалив Пауелла на Донована.

— Грегу, ти збив мене з ніг, — заволав Донован. — Я нічого не бачив.

— Де вони? — роздивлявся довкола Пауелл широко розплющеними очима. Скрізь стояла темрява, як у пекельній безодні.

Донован розгублено мовчав. Роботів не було.

— А ми їх часом не завалили? — тремтячим голосом промовив Донован.

— Спускаймося вниз. І не питай, про що я думаю. — Пауелл швидко поповз назад.

— Майку! Донован зупинився:

— Що там іще?

— Стривай! — В навушниках чулося хрипке уривчасте дихання Пауелла. — Майку! Ти мене чуєш, Майку!

— Я тут. Що таке?

— Нас завалило. Покрівля впала не там, де були роботи, а біля нас. Від струсу завалилася.

— Що? — Донован знову поповз нагору й наштовхнувся на тверду перешкоду. — Посвіти-но.

Пауелл увімкнув ліхтар. Та навіть і миша не прошмигнула б крізь завал — там не було жодної щілини.

— Що ж тепер робити? — тихо сказав Донован.

Деякий час вони марно силкувалися відсунути брилу, що загородила вихід. Потім Пауелл спробував розширити отвір. На мить він навіть підняв променевий пістолет. Але в такому

обмеженому просторі спалах його був би просто самогубством, і Пауелл знав про це. Він сів.

— Знаєш, Майку, — сказав він, — ми справді все зіпсували. Так і не дізналися, що відбувається з Дейвом. Задум був добрий, але він обернувся проти нас.

В голосі Донована вчувався сум.

— Не хотілося б тебе засмучувати, друже, але, крім невдачі з Дейвом, ми ще й у пастку потрапили. І якщо не виберемося звідси, друже, нам смерть. Смерть, ясно! Скільки у нас лишилося кисню? Не більше, ніж на шість годин.

— Я думав про це. — Пальці Пауелла потяглися до своїх багатостраждальних вусів, але наштовхнулися на прозорий гермошолом. — Звичайно, якби ми могли покликати Дейва, він швидко відкопав би нас. Але після такої критичної ситуації, яку ми підстроїли, він, мабуть, знову схибнувся і зв'язатися з ним по радіо годі.

— Здорово, правда?

Донован підповз до отвору й примудрився втиснути туди голову в гермошоломі. Вона ледве проходила.

— Гей, Грегу!

— Чого тобі?

— А що коли Дейв наблизиться до двадцяти футів? Він одразу ж отямиться. І це нас врятує.

— Звичайно, але де він?

— Внизу, в штреку. Далеко внизу. Ради бога, припини сіпати мене, поки не відірвав мені голови. Я тобі поступлюсь місцем, подивишся.

Пауелл змінив Донована й втиснув голову в отвір.

— Ми здорово бабахнули. Подивись на цих телепнів — чистий балет.

— Тільки без коментарів. Вони наближаються?

— Ще не можу сказати. Вони надто далеко. Зачекай трохи. Дай-но мені ліхтарик, спробую привернути їхню увагу.

Через кілька хвилин він облишив подавати сигнали.

— Безуспішно! Вони, мабуть, посліпли. О-о! Рушили сюди! Ніколи б не подумав.

— Слухай, дай мені подивитися! — гукнув Донован.

Трохи поповтузившись, Пауелл сказав: "Гаразд", і Донован змінив його.

Роботи наближалися. Попереду, високо підіймаючи ноги, крокував Дейв. За ним в'юнилися шість "пальців".

— Що вони роблять, хотів би я знати, — здивувався Донован. — Схоже на Віргінську кадриль,[2] а Дейв — на мажордома. Ще ніколи такого не бачив.

— Облиш свої коментарі, — буркнув Пауелл. — Вони ще далеко?

— П'ятдесят футів, і йдуть сюди. Ми будемо вільні через п'ятнадцять хви… Егей-гей! Гей!

— Що сталося? — Минуло кілька секунд, поки Пауелл оговтався від дивних вокальних вправ Донована. — Вилізай, дай і мені подивитися. Не будь свинею.

Він намагався відтягти Донована, але той вперто відбрикувався:

— Вони повернули назад, Грегу! Уже віддаляються. Дейве! Гей, Дейве!

— Чого надриваєшся, дурню! — крикнув Пауелл. Звук тут все одно не проходить.

— Тоді вдар по стіні, — задихано сказав Донован. — Візьми камінь і бий, щоб викликати вібрацію. Треба якось привернути їхню увагу, Грегу, інакше пропадемо тут.

Він замолотив по каменю, як божевільний.

— Стривай, Майку, стривай, — тряс його Пауелл. — У мене є ідея! Клянусь Юпітером, саме час вдатися до простого рішення, Майку!

— Що ти хочеш? — Донован знову втиснув голову в отвір.

— Пусти мене туди, швидше, поки вони далеко не відійшли.

— Що ти збираєшся робити? Гей, що ти хочеш зробити з цим детонатором? — Він схопив Пауелла за руку, але той рішуче випручався.

— Хочу трохи постріляти.

— Навіщо?

— Потім поясню. Побачимо спершу, чи щось вийде. Якщо ні… Тікай з дороги і дай мені вистрелити!

Мерехтливі вогники роботів віддалялися, ставали дедалі меншими. Пауелл ретельно прицілився і тричі натиснув на спусковий гачок. Тоді опустив ствол і тривожно втупився вдалину. Один допоміжний робот упав! Тепер було видно лише шість постатей з мерехтливим відблиском.

— Дейве! — невпевнено гукнув у мікрофон Пауелл.

Після невеличкої паузи почулася відповідь:

— Шефе? Де ви? У мого третього помічника розірвало груди. Він вийшов з ладу.

— Не звертай уваги, — сказав Пауелл. — Нас завалило під час вибуху. Тобі видно наш ліхтар?

— Видно. Зараз буду там. Пауелл сів і розслабився.

— Отак, друже.

— Усе гаразд, Грегу. Ти переміг, — тихо проказав Донован, і в його голосі забриніли сльози. — Низько кланяюсь тобі в ноги. А тепер розкажи до пуття про все, що сталося. Тільки не вигадуй.

— Гаразд. Річ у тім, що ми випустили з уваги найсуттєвіше — як завжди. Ми знали, що справа тут — в особистій ініціативі і що це завжди відбувається в критичних ситуаціях. Але ми дотримувалися думки, що вона настає після спеціальної команди. А чому це неодмінно має бути якась спеціальна команда?

— А чому б і ні.

— Слухай сюди. А якщо це певний тип команд? Які команди вимагають найбільше ініціативи? Які команди могли віддаватися у критичних ситуаціях?

— Не тягни, Грегу! Кажи!

— Я й кажу. Це команди, які віддаються одночасно шістьма каналами! У звичайних умовах один або два “пальці” виконують звичайну роботу і н” потребують безпосереднього нагляду за собою. Ця робота така ж звична для них, як, скажімо, наші рухи під час ходьби. А в аварійній ситуації треба негайно мобілізувати всіх шістьох роботів. Дейв мусив одночасно віддавати команди всім разом, і тут у ньому щось здає. Все решта — просто. Будь-яке послаблення ініціативи, — наприклад, коли прибувають люди на місце події, — і знову все стає на свої місця. Я знищив одного робота. А коли я це зробив, Дейв став подавати команди тільки п’ятьом роботам. Потреба в ініціативі зменшилася — і він став нормальним!

— Як ти додумався до цього? — допитувався Донован.

— Логічні припущення. Я їх перевірив на практиці, і з’ясувалося, що все правильно.

В навушниках знову прозвучав голос робота:

— Я тут. Ви протримаєтеся півгодини?

— Авжеж, — озвався Пауелл і повернувся до Донована: — А

тепер наша робота буде проста. Ми перевіримо ланки й деталі, на які припадає більше навантаження при шестиканальній передачі команд порівняно з п'ятиканальною. Багато доведеться перевірити?

Донован прикинув.

— Гадаю, що ні. Якщо Дейв сконструйований так само, як і та дослідна модель, яку ми бачили на заводі, то в ньому має бути спеціальна координаційна схема: вона міститься в одній секції.

Він ураз підбадьорився:

— Послухай, це зовсім непогано. Лишилися дрібниці.

— Гаразд. Подумай над цим гарненько, а коли повернемося, перевіримо на кресленнях. А тепер, поки Дейв добирається до нас, я відпочину.

— Зачекай! Скажи мені ще одне: що це за чудернацькі маршірування й вихиляси починалися щоразу, коли роботи витрачали здоровий глузд?

— А-а, це? Не знаю. Хоч є одне припущення. Пам'ятаєш, допоміжні роботи були "пальцями" Дейва. Ми їх так і називали. Так-от я гадаю, що під час цих інтермедій, коли на нього щось находило, він починав ворушити пальцями.

Сьюзен Келвін розповідала про Пауелла і Донована незворушно, ніби байдуже, однак голос її теплів, коли вона згадувала роботів. Небагато часу забрала розповідь про Спіді, К'юті і Дейва, але я зупинив її. Інакше б довелося вислухати ще про півдюжини інших моделей.

— А на Землі хіба нічого такого не відбувалося? — поцікавився я.

Вона глянула на мене, ледь спохмурнівши.

— Ні, на Землі роботи не використовуються.

— Це дуже погано. Я хотів сказати, що ваші випробувачі — молодці. А може б, ви розповіли що-небудь з власного досвіду. Це ж ваш

ювілей. Скажімо, чи підводили вас коли-небудь роботи?

Вона почервоніла.

— Так, один раз роботи підвели мене, — промовила вона. — Боже мій, скільки часу відтоді минуло! Майже сорок років… Це був 2021 рік! І мені було тоді лише тридцять вісім літ. О-о… Однак мені не хотілося б розповідати про це.

Я почекав, і вона, звісно, передумала.

— А чому б і ні, — сказала вона. — Тепер мені це не зашкодить. Навіть і спогади про це. Я була колись така наївна, юначе. Не вірите?

— Ні, — сказав я.

— Була. А Ербі був робот, що вмів читати думки.

— Що?
— Єдиний у своєму роді. Десь була допущена помилка…

БРЕХУН

Альфред Ланнінг ретельно розкурив сигару, але його пальці ледь тремтіли. Сиві брови Ланнінга були насуплені, коли він, пахкаючи сигарою, говорив:

— Так і є, він читає думки — це поза сумнівом. Але чому? — Він подивився на Головного математика Пітера Богерта. — Чому?

Богерт обома руками пригладив своє чорне волосся.

— Це тридцять четвертий робот моделі РБ, Ланнінг. Всі інші були без жодних відхилень.

Мілтон Еш, що сидів з ними за столом, насупився. Він був наймолодшим серед керівників фірми "Ю. С. Роботс енд Мекенікел Мен" і пишався своєю посадою.

— Послухайте, Богерт! Він складений правильно від початку до кінця. Я ручаюсь за це.

Товсті губи Богерта розпливлися в поблажливій посмішці.

— Ручаєтеся? Ну, коли ви можете повністю відповідати за всю складальну лінію, то я рекомендував би підвищити вас по службі. За точними підрахунками, щоб виготовити лише один позитронний мозок, треба сімдесят п'ять тисяч двісті тридцять чотири операції. Успіх кожної з них залежить від різних факторів, число яких коливається від п'яти до ста п'яти. Якщо хоч один з них порушується, "мозок" руйнується. Це я цитую наші власні проспекти, Еш.

Мілтон Еш почервонів і хотів відповісти, але його перебив четвертий голос.

— Якщо ми починаємо звалювати вину один на одного, то я тут зайва. — Сьюзен Келвін міцно зчепила руки на колінах, а зморшки навколо її тонких, блідих губів поглибшали. — Ми маємо робота, який читає думки. І, гадаю, ми повинні з'ясувати, як це він робить. Але ми ніколи не з'ясуємо цього, якщо будемо лише звинувачувати одне одного.

Погляд її холодних сірих очей зупинився на Еші, і той усміхнувся.

Ланнінг також усміхнувся, і, як завше у таких випадках, його довге біле волосся і маленькі хитрі очиці робили його схожим на біблійного патріарха.

— Ви маєте рацію, докторе Келвін. — Голос його раптом зазвучав твердо. — Коли говорити гранично стисло, то наше становище таке. Ми випустили позитронний мозок, який не повинен відрізнятися від інших, але який має дивовижну здатність вловлювати хвилі, що їх випромінює людина, коли мислить. Якби ми дізналися, як це відбувається, це означало б

найважливіший етап у розвитку робототехніки на десятиріччя вперед. Ми цього не знаємо, і саме це ми й повинні з'ясувати. Ясно?

— Можна висловити пропозицію? — запитав Богерт.

— Прошу!

— Мені здається, що, ноки ми не з'ясуємо все, — а як математик, я гадаю, що це важко зробити, — ми повинні засекретити існування РД-34. Навіть від службовців фірми. Як керівники відділів, ми не повинні розглядати проблему як нерозв'язану, і що менше знатимуть про що інші…

— Богерт має рацію, — сказала доктор Келвін. — Відтоді, як пом'якшили міжпланетний кодекс і стали дозволяти випробування роботів на заводі перед відправленням їх у космос, пропаганда проти роботів посилилася. І коли хоч слово просочиться про те, що робот може читати думки, а ми не здатні контролювати його, дехто наживе на цьому солідний капітал.

Ланнінг, потягуючи сигару, поважно кивнув і повернувся до Еша:

— Ви ніби казали, що були самі, коли вперше зіткнулися з цим читанням думок?

— Так, я був сам, і це мені запам'ятається на все життя. РБ-34 щойно зійшов з конвеєра, і його прислали до мене. Оберман десь вийшов, і я сам повів його вниз, до випробного стенда.

Він на мить замовк, і на його губах заграла ледь помітна посмішка:

— Кому-небудь з вас доводилося з кимось розмовляти подумки, не усвідомлюючи цього?

Ніхто не відповів, і він провадив:

— Знаєте, спочатку цього не помічаєш. І от він мені щось сказав, цілком розумне й логічне, наскільки я пригадую. І коли ми вже підходили до випробного стенда, я раптом збагнув, що я ж нічого йому не казав. Звісно, я думав про те про се, але ж то зовсім інше, правда? Я замкнув його і побіг по Ланнінга. Уявляєте, поряд з тобою йде робот, спокійно читає твої думки, копирсається в них… В мене аж руки й ноги затрусились.

— Уявляю, — задумливо сказала Сьюзен Келвін. Її пильний погляд зупинився на Еші. — А ми так звикли, що наші думки належать тільки нам…

— Виходить, лише четверо знають про це, — нетерпляче втрутився Ланнінг. — Гаразд! Ми повинні все систематизувати. Еш, я хочу, щоб ви перевірили складальну лінію від початку до кінця. Ви повинні вилучити всі операції, де помилка виключена, скласти список тих, в яких вона могла бути допущена, зазначити її характер і можливу величину.

— Нічого собі завданнячко, — пробурчав Еш.

— Аякже? Звичайно, для цієї роботи треба організувати ваших людей — всіх до одного, якщо потрібно. Не біда, якщо не виконаємо плану. Але вони не повинні знати, навіщо це робиться. Зрозуміло?

— Гм-м… так, — криво посміхнувся молодий інженер. — Все-таки це шмат роботи.

Ланнінг разом з кріслом крутнувся до Келвін.

— А ви візьметеся до цієї роботи з іншого краю. Ви — роботопсихолог на нашому заводі, тому вам потрібно добре вивчити самого робота і відштовхуватися від цього. Спробуйте з'ясувати, як він усе це робить. Подивіться, що ще пов'язане з його телепатичними здібностями, наскільки далеко вони сягають, як впливають на його мислення і чи не завдає це шкоди стандартним параметрам моделі РБ. Зрозуміло?

Ланнінг не став чекати відповіді від доктора Келвін.

— Я координуватиму всю роботу і провадитиму математичний аналіз результатів. — Він глибоко затягнувся сигарою і мовив уже в хмарі:

— Мені, звичайно, допомагатиме Богерт.

Поліруючи нігті на своїх пухких пальцях, Богерт лагідно сказав:

— Гадаю, я трохи розуміюся на цьому.

— Тоді я приступаю. — Еш відсунув свого стільця і підвівся. Його приємне молоде обличчя засяяло в усмішці. — Мені дісталася найчорніша робота, тож краще не зволікати.

Він рушив до дверей, недбало кинувши:

— Бувайте!

Сьюзен Келвін ледь помітно кивнула, але її погляд проводжав його, поки не зачинилися двері. Вона промовчала, коли Ланнінг щось пробурчав і додав:

— Чи не хотіли б ви, доктор Келвін, зараз піти і подивитися РБ-34?

Коли почувся приглушений скрип дверей і на поріг ступила Сьюзен Келвін, робот РБ-34 відірвав від книги свої фотоелектричні очі і схопився на ноги. Вона трохи затрималася, щоб поправити на дверях масивну табличку "Вхід заборонено", і підійшла до робота.

— Я принесла тобі деякі матеріали про гіператомні двигуни Ербі. Хочеш глянути?

РБ-34, або інакше Ербі, взяв з її рук три важкі томи і відкрив один на титульній сторінці.

— Гм-м! "Гіператомна теорія"… Бурмочучи щось, він став гортати сторінки, а тоді неуважно запросив: — Сідайте, доктор

Келвін. Це забере кілька хвилин.

Вона сіла, уважно стежачи за Ербі. Він примостився на стільці по той бік стола й заходився послідовно вивчати всі три томи.

Через півгодини він відклав їх.

— Я, звичайно, знаю, навіщо ви їх мені принесли.

У Сьюзен Келвін сіпнулися кутики губів.

— Я так і знала. З тобою важко працювати, Ербі. Ти завжди на крок попереду мене.

— Ці книги — такі самі, як і інші. Вони мене просто не цікавлять. У ваших підручниках нічого немає. Ваша наука — просто маса зібраних докупи фактів під виглядом теорії. Усе це настільки просто, що навряд чи варте уваги. Мене цікавить тільки ваша белетристика, де подається взаємодія людських мотивів і почуттів… — Він зробив невизначений порух рукою, добираючи потрібне слово.

— Я, здається, вас розумію, — прошепотіла доктор Келвін.

— Бачите, — вів далі робот, — я читаю думки, і ви не уявляєте, наскільки вони складні. Я не можу зрозуміти все, оскільки мій мозок має мало спільного з вашим. Але я намагаюсь, і ваші романи мені допомагають.

— Так, але боюсь, що коли ти начитаєшся сучасних сентиментальних романів з їх жалісливими переживаннями, то наші справжні думки здаватимуться тобі похмурими й безбарвними. — В її голосі вчувався смуток.

— Ні в якому разі!

Несподівано жвава відповідь змусила її схопитися на ноги. Вона відчула, що червоніє, і злякано подумала: “Він повинен знати!”

Ербі швидко заспокоївся і тихим, майже позбавленим металевого тембру голосом сказав:

— Звичайно, я знаю, докторе Келвін. Ви завжди думаєте про це, то як же я можу не знати? її обличчя скам’яніло.

— Ти… кому-небудь говорив про це?

— Звичайно, ні! — щиро здивувався він. — Ніхто не питав мене.

— Тоді ти, мабуть, вважаєш мене дурепою?

— Ні! Це нормальне почуття.

— Може, через те й таке дурне. — її голос був задумливий, а на суворому обличчі доктора наук проступили жіночі риси. — Мене не можна назвати… привабливою…

— Якщо ви маєте на увазі чисто фізичну привабливість, то я тут не суддя. В усякому разі, я знаю, що с й інша привабливість.

— …І я вже не молода. — Доктор Келвін ніби не чула робота.

— Вам і сорока немає. — В голосі Ербі прозвучали нотки

стурбованості й наполегливості.

— Тридцять вісім, якщо лічити роки, і всі шістдесят, якщо говорити про емоційне життя. Я все-таки психолог. А йому, — проводила вона далі з гіркотою в голосі, — лише тридцять п'ять, а на вигляд він ще молодший. Невже ти думаєш, що він бачить у мені щось… Ет, куди мені до нього!

— Ви помиляєтеся! — Ербі з брязкотом вдарив сталевим кулаком по пластмасовому столу. — Послухайте мене…

Але Сьюзен Келвін накинулася на нього, затаєний біль спалахнув в її очах:

— А чого я тебе маю слухати? Що ти про це все знаєш, ти… машино! Для тебе я — піддослідний кролик, цікава комашка з своєрідними думками, відкритими як на долоні для вивчення. Чудовий зразок розбитих надій, правда? Майже так, як у твоїх книгах. — Сухе ридання в її голосі поступово затихло.

Робот знітився під натиском її нервового спалаху. Він благально похитав головою.

— Вислухайте мене, прошу вас! Я міг би допомогти вам, якщо ви дозволите.

— Чим? — її губи скривилися. — Доброю порадою?

— Ні, не так. Я просто знаю, що думають інші, скажімо, Мілтон Еш.

Запала мовчанка. Сьюзен Келвін опустила очі.

— Я не хочу знати, що він думає, — видихнула вона. — Замовчи.

— А мені здається, вам хотілося б знати, про що він думає.

Вона не підвела голови, але її дихання почастішало.

— Не верзи дурниць, — прошепотіла вона.

— Це не дурниці! Я хочу допомогти вам. Мілтон Еш думає про вас… — Він замовк.

Сьюзен Келвін підвела голову.

— Ну?

— Він кохає вас, — тихо проказав робот.

Вона мовчала цілу хвилину. Тільки дивилась на робота широко розплющеними очима.

— Ти помиляєшся! Атож, помиляєшся. Чому б це він?

— Але він кохає. Такого від мене не приховаєш.

— Але я така… така… — Вона затнулася.

— Він дивиться глибше. В інших його приваблює не зовнішній вигляд, а інтелект. Мілтон Еш не з тих, хто одружується на модній зачісці і гарних оченятах.

Сьюзен Келвін часто заморгала. Через мить вона заговорила, голос її тремтів:

— Він ніколи, ніяк цього не показував…

— А ви давали йому таку можливість?

— Хіба я могла? Я навіть не думала про таке…

— Ото ж то й воно!

Доктор Келвін задумалась на мить, потім різко підвела голову:

— Півроку тому до нього на завод приїжджала дівчина. Гарна на вроду, здається, білява, стрункa. І навряд чи добре знала таблицю множення. Він цілий день випинався перед нею, намагаючись пояснити, як виготовляються роботи. — В її голосі знову зазвучали тверді нотки. — Навряд чи вона щось зрозуміла! Хто вона?

Ербі відповів не вагаючись:

— Я знаю дівчину, про яку ви говорите. То його двоюрідна сестра. Там немає ніяких романтичних стосунків, запевняю вас.

Сьюзен Келвін схопилася на ноги з дівочою легкістю.

— Дивно! Саме в цьому і я іноді переконувала себе, хоч насправді ніколи так не думала. Тоді все це правда!

Вона підбігла до Ербі й обома руками схопила його холодну важку руку.

— Дякую, Ербі, — швидко прошепотіла вона охриплим від хвилювання голосом. — Не говори нікому про це. Хай це буде наша таємниця. І ще раз спасибі тобі. — Вона судорожно потисла байдужі металеві пальці й вийшла.

Ербі повільно повернувся до відкладеного роману. Але не було нікого, хто міг би прочитати його думки.

Мілтон Еш повільно й смачно потягнувся, аж затріщали суглоби, крякнув й уп'явся поглядом в Пітера Богерта.

— Послухайте, — сказав він, — я б'юсь над цим уже цілий тиждень і майже без сну. Скільки ще я можу витримати? Здається, ви казали, що все пояснюється позитронним бомбардуванням у вакуумній камері Д?

Богерт делікатно позіхнув і задивився на свої білі руки.

— Саме так. Я напав на слід.

— Я знаю, що це означає, коли говорить математик. А скільки вам ще працювати?

— Все залежить…

— Від чого? — Еш опустився в крісло й простягнув свої довгі ноги.

— Від Ланнінга. Старий не згоден зі мною. — Він зітхнув. — Трохи відстав від життя, от і вся його біда. Чіпляється за свою матричну механіку, ніби це пуп землі. А наша проблема вимагає значно певніших математичних засобів.

— А чому б не запитати Ербі і не владнати справу? — сонно промимрив Еш.

— Запитати робота? — Брови Богерта стрибнули вгору.

— А чому б і ні? Тобі старенька нічого не казала?

— Ти маєш на увазі Келвін?

— Її. Саму Сьюзі. Цей робот — маг і чародій в математиці. Він знає все про все і навіть більше. Він обчислює в думці потрійні інтеграли, а на десерт ласує тензорними аналізами.

Математик скептично глянув на нього:

— Ви серйозно?

— Абсолютно! Але річ у тім, що цей бовдур не любить математики. Він віддає перевагу сентиментальним романам. Слово честі! Ви б побачили, який мотлох йому носить Сьюзі — "Пурпурна жага", "Кохання в космосі"…

— Доктор Келвін жодного слова не говорила про це.

— Просто вона ще не закінчила його вивчати. Ви ж знаєте її. Любить тримати все в таємниці, поки сама не відкриє її.

— Але вам вона сказала.

— Розговорилися якось. Я часто її бачу останнім часом. — Він спохмурнів, тоді широко розплющив очі. — Послухайте, Богі, ви нічого не помічали за нею останнім часом?

Богерт розплився у соромітній посмішці.

— Вона почала фарбувати губи, якщо ви це маєте на увазі.

— Та де в біса, я це знаю. Рум'яниться, пудриться, очі підводить. Ну й вигляд у неї! Але я не про це. Нічого певного я не можу сказати. Однак вона так говорить, ніби дуже щаслива. — Він подумав трохи і стенув плечима.

Богерт дозволив собі підморгнути, що як для науковця, якому за п'ятдесят, вийшло досить вправно:

— А може, вона закохалася? Еш знову заплющив очі:

— Ви з глузду з'їхали, Богі. Підіть поговоріть з Ербі. Я хочу трохи поспати тут.

— Гаразд. Не скажу, що мені подобається одержувати в робота консультації. Та й навряд чи він здатний давати їх.

У відповідь почулося хропіння.

Ербі слухав уважно, поки Пітер Богерт, засунувши руки в кишені, говорив з підкресленою байдужістю:

— Тут ось яка справа. Мені сказали, що ти тямиш у таких речах, і я запитую тебе більше з цікавості. Припускаю, що загалом моя лінія може мати сумнівні моменти, які доктор Ланнінг відмовляється прийняти. Отже, картина все ще лишається неповною.

Робот не відповів, і Богерт сказав:

— Ну?

— Я не бачу помилки, — Ербі вивчав похапцем накидані колонки цифр.

— Навряд чи зможеш ти щось додати до цього.

— Я й не пробую. Ви — кращий математик, ніж я, і… мені не хотілося б компрометувати себе.

Тінь самовдоволення промайнула в посмішці Богерта.

— Так я й думав. Тут справа серйозна. Забудемо це. — Він зібрав списані аркушики, викинув їх у сміттєпровід і повернувся, щоб вийти, але передумав.

— Між іншим…

Робот чекав. Здавалося, Богерту важко підібрати слова.

— Тут є дещо таке, що й ти, мабуть, зможеш….

Він замовк. Ербі тихо сказав:

— Ваші думки сплуталися, але немає сумніву, що вони стосуються доктора Ланнінга. Тут недоречно вагатися — як тільки-но ви заспокоїтеся, я дізнаюсь, про що ви хочете запитати.

Рука математика звичним рухом ковзнула по прилизаному волоссі.

— Ланнінгу незабаром сімдесят, — сказав він так, ніби цим усе пояснив.

— Знаю.

— І майже тридцять років він — директор заводу.

Ербі кивнув.

— Отже, — в голосі Богерта зазвучали чарівні нотки, — ти міг би знати, чи… чи не думає він іти у відставку. За станом здоров'я, скажімо, чи щось інше.

— Цілком, — тільки і сказав Ербі.

— Ну, а ти знаєш?

— Звичайно.

— Тоді… гм… не міг би ти мені сказати?

— Якщо ви запитуєте — скажу. — Робот був реалістом. — Він уже подав у відставку!

— Що?! — вихопилося з уст Богерта. Велика голова вченого подалася вперед. — Повтори!

— Він уже подав у відставку, — спокійно повторив робот, — але вона ще не вступила в силу. Він чекає, бачите, поки не вирішиться проблема… гм… зі мною. Після цього він готовий передати обов'язки директора своєму наступнику.

— А його наступник? Хто він? — видихнув Богерт.

Він впритул став перед Ербі, а його очі, як заворожені, вп'ялися в безпристрасні червонуваті фотоелементи, що слугували роботові очима.

— Майбутній директор — ви, — прозвучала неквапліва відповідь.

Обличчя Богерта враз полагіднішало, напругу змінила скупа усмішка.

— Це — приємна новина. Я сподівався і чекав на це. Спасибі, Ербі.

Пітер Богерт просидів за письмовим столом до п'ятої години ранку, а о дев'ятій знову був на роботі. Один за одним він вихоплював довідники з полиці над столом, проглядав їх, ставив на місце… Купка сторінок з готовими розрахунками росла мікроскопічними темпами, зате на підлозі утворилася ціла гора зім'ятих списаних аркушів.

Рівно ополудні він перевірив останню сторінку, протер червоні від утоми очі, позіхнув і потягнувся.

— З кожною хвилиною важче. Хай йому біс!

Обернувшись на скрип дверей, Богерт кивнув Ланнінгу, що зайшов до кімнати. Похрускуючи пальцями, директор окинув поглядом розгардіяш у кімнаті і спохмурнів.

— Новий напрямок? — запитав він.

— Ні, — була задерикувата відповідь. — А чим кепський старий?

Ланнінг не потурбувався відповісти. Лише удостоїв побіжним поглядом останню сторінку з розрахунками, що лежала на столі.

— Келвін говорила вам про робота? — запитав він, прикурюючи сигару. — Це — математичний геній. Надзвичайно цікаво.

Богерт голосно пирхнув:

— Так, я чув про це. Але хай краще Келвін займається своєю роботопсихологією. Я перевірив Ербі в математиці. Він ледь справляється з обчисленням.

— Келвін так не вважає.

— Вона божевільна.

— Я так не вважаю. — Очі директора зловісно звузилися.

— Ви? — голос Богерта став твердим. — Про що ви говорите?

— Я перевіряв його цілий ранок. Він може такі фокуси виробляти, що вам і не снилося.

— Хіба?

— Не вірите! — Він вийняв з кишені аркуш паперу і розгорнув його. — Це не мій почерк, правда?

Богерт зупинив погляд на аркуші, всіяному великими, незграбними цифрами.

— Це Ербі писав?

— Так! Якщо ви помітили, він працював на швидкість над інтегруванням вашого двадцять другого рівняння. І він, — Ланнінг постукав жовтим нігтем по останньому рядку, — дійшов такого самого висновку, що й я, але в чотири рази швидше. Ви не мали права знехтувати ефектом Лінгера при позитронному бомбардуванні.

— Я не знехтував ним. Заради бога, Ланнінг, подумайте, це б виключило…

— О-о, звичайно, ви пояснили це. Ви застосували перехідне рівняння Мітчелла, еге ж? Так-от, його тут не можна застосовувати.

— Чому?

— Бо, по-перше, ви користуєтеся гіперуявними величинами.

— А до чого тут це?

— Рівняння Мітчелла не годиться, якщо…

— Ви при своєму розумі? Коли ви перечитаєте статтю самого Мітчелла в “Записках Фара”…

— Облиште. Я з самого початку казав, що його міркування мені не подобаються. І Ербі підтвердив мої передчуття.

— Ну тоді, — спалахнув Богерт, — хай цей механізм вирішує вам усю проблему! Навіщо возитися з недоумками?

— У тому-то й заковика, що Ербі не може вирішити проблеми. І коли він не може, то й ми самі не можемо. Це питання я передаю на розгляд в Національну Раду. Тут ми безсилі.

Богерт схопився на ноги так рвучко, що стілець відлетів убік. Обличчя його побагровіло:

— Ви цього не зробите! Ланнінг почервонів від обурення.

— Ви мені вказуєте, що я повинен робити, а що я!?

— Саме так, — скреготнув зубами Богерт. — Я розв’язую проблему, і ви не вихопите її у мене з рук, ясно? Думаєте, я не бачу вас наскрізь, ви, скам’яніла мумію. Ви швидше відріжете собі носа, ніж довірите мені вирішувати проблему телепатії робота.

— Ви телепень, Богерте, я вас звільню за непідкорення старшому… — губи Ланнінга аж тремтіли від гніву.

— Є одна обставина, що не дозволить вам цього зробити, Ланнінг. Коли поряд з нами робот, який читає думки, секретів бути не може. тож не забувайте, що я знаю про вашу відставку.

Попіл на сигарі Ланнінга затремтів і впав на підлогу. За ним полетіла і сама сигара.

— Що?.. Що?..

Богерт зловтішно посміхнувся:

— І я — новий директор, зрозуміло? Мені добре відомо про це, не думайте, що я нічого не знаю. Дідько вас забирай, Ланнінг. Видавати накази тут буду я, інакше ви втрапите в таку… таку халепу, яка вам і не снилась.

До Ланнінга повернувся дар мови, і він загорлав:

— Ви звільнені, чуєте? Я вас звільняю від усіх обов’язків! Вам кінець, зрозуміло?

На обличчі Богерта розпливлася широка посмішка:

— А яка з цього користь? Ви нічого не доб'єтеся. У мене є козирі. Я знаю, що ви подали у відставку. Мені сказав Ербі, а він це знає безпосередньо від вас.

Ланнінг намагався говорити спокійно: він мав вигляд старої-старої людини з утомленими очима й обличчям, з якого вже давно зійшов рум'янець, поступившись старечій жовтизні:

— Я хочу поговорити з Ербі. Він не міг такого сказати. Ви граєте в небезпечну гру. Але я розкрию ваші карти. Ходімо зі мною.

Богерт стенув плечима.

— До Ербі? Чудово, чорт забирай!

Рівно опівдні Мілтон Еш підвів голову від свого незграбного малюнка і сказав:

— Ви вловили саму ідею? У мене вийшло не зовсім вдало, але вигляд він матиме приблизно такий. Чарівний будиночок, і дістанеться він мені майже задарма.

Сьюзен Келвін подивилася на нього очима, сповненими ніжності.

— Він і справді гарний, — зітхнула вона. — Я часто думала, щоб і собі… — її голос затих.

— Атож, — захоплено вів далі Еш, відклавши олівець, — я мушу дочекатися відпустки. Залишилося якихось два тижні, але через цього Ербі все зависло у повітрі. — Він опустив очі й почав роздивлятися свої нігті. Тут ще є одне… Але це таємниця.

— Тоді не кажіть.

— А-а, все одно. Мене аж розпирає від бажання розповісти кому-небудь і найкраще довіритися… гм… саме вам, — він ніяково всміхнувся.

У Сьюзен Келвін закалатало серце, але вона не промовила й слова.

— Щиро кажучи, — Еш підсунувся до неї ближче і перейшов на довірливий шепіт, — будиночок не тільки для мене. Я одружуюсь!

І раптом він схопився з місця:

— Що з вами?

— Нічого! — Страшне відчуття запаморочення минуло, але їй важко було говорити. — Одружуєтесь? Ви хочете сказати…

— Авжеж, звичайно! Пора вже, правда? Ви ж пам'ятаєте ту дівчину, що була тут минулого літа. Так це вона і є! Але вам погано. Ви…

— Голова розболілася, — Сьюзен Келвін кволо відмахнулась від нього. — У мене… у мене це буває останнім часом. Я хочу… я хочу, звичайно, привітати вас. Я дуже рада…

Невміло накладені рум'яна виступили двома

непривабливими плямами на її зблідлому обличчі. Світ довкола поплив перед очима.

— Вибачте мені, будь ласка, — тихо проказала вона.

Спотикаючись, немов сліпа, вона вийшла за двері. Катастрофа сталася раптово, як уві сні, і, як уві сні, була неймовірно жахливою.

Як же це могло статися? Адже Ербі говорив…

А Ербі знав! Він умів читати думки! Запаморочення минулося тільки тоді, коли вона, зовсім без сил прихилившись до дверей, побачила перед собою металеве обличчя Ербі. Вона й не пам'ятала, як піднялася сходами на два поверхи вище — цю відстань вона подолала в одну мить, як уві сні.

Як уві сні!

Ербі втупився в неї немиготливим поглядом своїх червоних очей, а їй здавалося, що то дві тьмяні страхітливі кулі.

Він щось говорив, і вона відчула, як до її губів притиснули край холодної склянки. Вона зробила ковток і, здригнувшись, стала приходити до тями.

Ербі говорив схвильовано — в його голосі вчувалися біль, благання й страх. До неї почав доходити зміст його слів.

— Це сон, — казав він, — і ви не повинні йому вірити. Ви незабаром прокинетесь і в реальному світі сміятиметесь із себе. Він кохає вас, це я вам кажу. Кохає, кохає! Але не тут! Не зараз! Все це навколо — ілюзія!

Сьюзен Келвін закивала головою і прошепотіла:

— Так, так.

Вона вчепилася за руку Ербі і притиснулася до неї, повторюючи знову й знову:

— Це ж неправда, Ербі? Неправда?

Сьюзен Келвін не пам'ятала, як до неї знову повернулася свідомість, — ніби з туманного, нереального світу вона потрапила в яскраве сонячне світло. Вона відштовхнула його від себе, відштовхнула важку сталеву руку і широко розплющила очі.

— Що ж ти робиш? — її голос зірвався в різкий крик. — Що ж ти робиш?

Ербі відступив назад.

— Я хочу допомогти.

Доктор Келвін пильно подивилася на нього.

— Допомогти? Тішиш мене баєчками про сон і вважаєш, що це — допомога? Хочеш мене шизофренічкою зробити? — На неї напала істерика. — Це не сон! Якби ж це був сон!

Ураз вона схопилася.

— Зачекай! Чому… чому… А-а! Розумію! Господи, це ж так очевидно…

У голосі робота почувся страх.

— Я мусив…

— І я тобі повірила! Ніколи б не подумала.

Голоси за дверима змусили Сьюзен замовкнути. Вона відвернулася, судомно стиснувши кулаки, і, коли Богерт з Ланнінгом увійшли, вона вже була в глибині кімнати, біля вікна. Жоден з чоловіків не звернув на неї уваги.

Вони одночасно наблизилися до Ербі: Ланнінг — сердитий і нетерплячий, Богерт — холодний і незворушний. Першим заговорив директор:

— Слухай мене, Ербі!

Робот перевів погляд на підстаркуватого директора:

— Слухаю, докторе Ланнінг.

— Ви говорили про мене з доктором Богертом?

— Ні, сер! — повільно відповів робот, і посмішка на обличчі Богерта згасла.

— Що ти сказав? — Богерт гордовито підійшов ближче й зупинився перед роботом, широко розставивши ноги. — Повтори, що ти мені говорив учора?

— Я казав, що… — Ербі замовк.

Десь в глибині його дисонансом тихо забриніла металева мембрана.

— Хіба ти не казав, що він подав у відставку? — заревів Богерт. — Відповідай!

Богерт люто замахнувся, але Ланнінг відштовхнув його вбік:

— Ви що, хочете силою підбити його на обман?

— Ви самі чули, Ланнінг. Він почав був говорити і зупинився. Відійдіть! Я хочу добитися від нього правди, зрозуміли?

— Я запитаю його! — Ланнінг повернувся до робота. — Гаразд, Ербі, заспокойся. Я подавав у відставку?

Ербі мовчки дивився на нього, і Ланнінг стривожено перепитав:

— Я подавав у відставку?

Робот заперечливо похитав головою. Вони почекали ще, але іншої відповіді так і не почули.

Двоє людей подивилися одне на одного ворожими поглядами.

— Якого біса! — гримнув Богерт. — Йому що, заціпило? Ти можеш говорити, ти, страховисько!

— Я можу говорити, — з готовністю відповів робот.

— Тоді відповідай. Ти казав мені, що Ланнінг подав у відставку? Він подав у відставку?

Знову запала тиша. Потім у глибині кімнати несподівано пролунав сміх Сьюзен Келвін — різкий, майже істеричний.

Обидва математики здригнулися, а в Богерта звузились очі.

— Ви тут? Чого вам так смішно?

— Нічого. — її голос звучав не зовсім природно. — Виходить, не тільки я одна впіймалася. Троє найбільших в світі фахівців з робототехніки впіймалися на один і той же елементарний гачок. Витівки долі, правда? — Вона приклала бліду руку до чола й додала зів'ялим голосом: — Хоч це зовсім не смішно.

Чоловіки здивовано перезирнулися між собою, звівши брови.

— Про який гачок ви говорите? — запитав Ланнінг з напругою в голосі. — Щось трапилося з Ербі?

— Ні! — Вона повільно наблизилася до них. — З ним усе гаразд. А от з нами… — Вона раптом повернулася до робота й закричала:

— Геть з моїх очей! Іди в другий кінець кімнати, щоб я не бачила тебе!

Ербі зіщулився під її сердитим поглядом і квапливо потупотів геть.

— Що це все означає, докторе Келвін? — неприязно спитав Ланнінг.

Вона повернулася до нього і глузливо мовила:

— Ви знаєте Перший закон робототехніки?

— Авжеж, — роздратовано сказав Богерт. — "Робот не може нашкодити людині або через свою бездіяльність допустити, щоб людині було завдано шкоди".

— Чудово звучить, — глузувала Келвін. — Але якої шкоди?

— Ну… будь-якої.

— Правильно! Будь-якої. А як щодо розчарування? А принижена гідність? Розбиті надії? Це не шкідливо?

Ланнінг спохмурнів.

— Звідки роботу знати про… — Голос йому враз урвався.

— І ви піймалися, правда? Цей робот читає думки. Гадаєте, він не знає, як можна поранити почуття людини? Гадаєте, коли його запитати про щось, то він не відповість саме так, як нам хотілося б почути? Хіба Ербі не знає, що будь-яка інша відповідь буде нам неприємна?

— О боже! — зітхнув Богерт.

Келвін відповіла йому з сардонічною посмішкою:

— Ви, мабуть, запитали його, чи йде Ланнінг у відставку? Ви хотіли одержати ствердну відповідь, і Ербі сказав так, як вам хотілося.

— Мабуть, тому він щойно нам нічого й не відповів, — сказав Ланнінг безбарвним голосом. — Бо його відповідь була б неприємна одному з нас.

На якусь мить запала тиша. Чоловіки задумливо дивилися на

робота в глибині кімнати: той сидів у кріслі, біля полиці з книгами, підперши голову рукою.

Сьюзен Келвін втупилася в підлогу.

— Він усе це знав. Цей… цей чортяка знає все, навіть те, що з ним сталося на складальному конвеєрі. — її очі були темні і задумливі.

Ланнінг глянув на неї:

— Ви помиляєтеся, докторе Келвін. Він не знає, що з ним сталося. Я питав його.

— А що це означає? — вигукнула Келвін. — Тільки те, що ви не хотіли, щоб він підказав вам рішення. Це б зачепило ваше самолюбство, мовляв, машина зробила те, чого не зміг я. А ви питали його? — випалила вона в Богерта.

— Певною мірою. — Богерт кашлянув і почервонів. — Він сказав, що не дуже тямить у математиці.

Ланнінг зайшовся смішком, Келвін уїдливо посміхнулася.

— Я запитаю його. Його відповідь не зачепить моє самолюбство.

Вона владно гукнула:

— Іди сюди!

Ербі встав і невпевнено наблизився.

— Гадаю, ти знаєш, — промовила вона, — коли саме під час монтажу з'явився сторонній фактор або був упущений основний?

— Так, — ледь чутно вимовив Ербі.

— Зачекайте, — сердито втрутився Богерт. — Це не обов'язково може бути правда. Просто ви це хочете почути, от і все.

— Не будьте дурнем, — відповіла Келвін. — В усякому разі, якщо він уміє читати думки, то він знає математику незгірш, ніж ви з Ланнінгом, узяті разом. Дайте йому можливість.

Математик замовк, а Келвін вела далі:

— Тоді все гаразд, — Ербі, починай! Ми чекаємо. — І звернулася до своїх колег: — Візьміть папір та олівці, джентльмени.

Але Ербі мовчав. Голос Келвін прозвучав переможно:

— Чому ти не відповідаєш, Ербі?

— Не можу, — несподівано випалив робот. — Я не можу, і ви це знаєте! Доктор Богерт і доктор Ланнінг не хочуть цього.

— Вони хочуть знати рішення.

— Але не від мене.

Втрутився Ланнінг, повільно й виразно мовивши:

— Не корч дурня, Ербі. Ми хочемо, щоб ти сказав.

Богерт коротко кивнув.

Голос Ербі зірвався на високі ноти.

— Навіщо таке казати? Думаєте, я не бачу далі поверхні вашого мозку? Там, у глибині, ви не хочете. Я — машина, що може імітувати життя з допомогою позитронних взаємодій у мозку, який є витвором людини. І через те ви не можете, виявившись слабшими за мене, не відчути приниження. Це глибоко засіло у вашій свідомості, і стерти це неможливо. Я не можу дати вам рішення.

— Ми залишимо тебе. Скажи Келвін.

— Тут немає ніякої різниці! — крикнув Ербі. — Все одно ви будете знати, що відповідь надійшла від мене.

— Але ти розумієш, Ербі, — озвалася Келвін, — що доктор Ланнінг і доктор Богерт хочуть розв'язати цю проблему?

— Тільки власними зусиллями, — стояв на своєму Ербі.

— І все-таки вони хочуть цього. А те, що ти знаєш, як її розв'язати, але не хочеш поділитися з ними, завдає їм болю також. Ти розумієш це, правда?

— Так! Так!

— І коли скажеш, їм також буде неприємно?

— Так! Так!

Ербі повільно задкував, а Сьюзен Келвін крок за кроком наступала. Чоловіки вражено спостерігали за ними.

— Ти не можеш сказати, — монотонно вела Келвін, — бо це завдасть їм прикрості, а ти не повинен завдавати шкоди людині. Але, коли не скажеш, їм також буде прикро, отже, ти повинен сказати. А якщо скажеш, ти завдаси їм шкоди, а ти не повинен, отже, ти не можеш їм сказати; але коли не скажеш, ти завдаси їм шкоди, отже, ти мусиш сказати; а коли скажеш — завдаси шкоди, отже, ти не повинен; але якщо — ні, завдаси шкоди, отже, ти повинен, але коли скажеш…

Ербі наштовхнувся спиною на стіну і впав на коліна.

— Припиніть! — вигукнув він. — Сховайте свої думки! Вони переповнені болем, розчаруванням і зненавистю! Я не хотів цього! Я намагався допомогти! Я говорив те, що вам хотілось чути! Я мусив!

Але Келвін була невблаганна:

— Ти повинен сказати їм, але коли скажеш, то завдаси їм шкоди, отже, ти не повинен говорити; якщо ж не скажеш, завдаси шкоди, отже, ти мусиш сказати, але…

І Ербі страшно закричав!

Крик той був схожий на посилений в багато разів звук флейти-пікколо. Він дедалі різкішав, поки не переріс у крик відчаю загубленої душі. Нестерпний крик заповнив усю кімнату.

І Ербі впав, перетворившись на купу нерухомого металу.

Богерт зблід.

— Йому кінець!

— Ні! — Сьюзен Келвін вибухнула істеричним сміхом. — Він лише збожеволів. Я поставила його перед нерозв'язною дилемою, і він зламався. Можете здати його на металобрухт, бо він уже ніколи не заговорить.

Ланнінг став на коліна перед тим, що колись називалось Ербі. Він доторкнувся пальцями до холодного, безмовного металевого обличчя і здригнувся.

— Ви зробили це зумисне.

Він встав і повернув до неї перекошене обличчя.

— А коли й так? — сказала Келвін. — Тепер уже нічим не зарадиш.

І раптом гірко додала:

— Він цього заслужив.

Директор схопив за руку Богерта, що наче закам'янів.

— Яка різниця! Ходімо, Пітере. — Він зітхнув. — Такий мислячий робот нічого не вартий.

Його старечі очі мали втомлений вигляд.

— Ходімо, Пітере, — повторив він.

Двоє вчених вийшли з кімнати, а до Сьюзен Келвін невдовзі знову повернулася душевна рівновага. Вона перевела погляд на непорушного Ербі, і її обличчя знову напружилось. Вона довго дивилася на нього, її тріумф відступав, поступаючись безпорадності й розчаруванню. І тоді весь рій її думок вилився в одне, безмежно гірке слово, що злетіло з її уст:

— Брехун!

На цьому, звичайно, все скінчилось. Я знав, що після цього я від неї нічого не доб'юся. Вона мовчки сиділа за столом з

холодним і задумливим обличчям.

Я сказав: “Дякую, докторе Келвін”, але вона не відповіла. То було за два дні до того, як я зміг зустрітися з нею знову.

ЗАГУБИВСЯ РОБОТ

Знову я зустрівся з Сьюзен Келвін біля її кабінету. Звідти саме виносили теки з паперами.

— Ну, як справи з вашими статтями, юначе? — поцікавилась вона.

— Чудово, — відповів я. — Я вибрав для них доцільну форму, як це мені уявлялось, трохи драматизував кістяк розповідей, додав діалогів та окремих деталей. — Може б, ви глянули, щоб я ненароком не звів наклепу на когось або не припустився грубих неточностей?

— Гаразд. Зайдімо в кімнату відпочинку? Там можна випити кави.

Вона була ніби в доброму настрої, і поки ми йшли коридором, я ризикнув:

— Мені ось що хотілося б, докторе Келвін…

— Слухаю.

— Чи не розповіли б ви що-небудь іще з історії робототехніки?

— Ви маєте все, що ви хотіли, юначе.

— Дещо маю. Але ті випадки, що я записав, мало стосуються сучасності. Я маю на увазі, що робот, який читав думки, був лише в одному екземплярі, міжпланетні станції вже застаріли і вийшли з моди, а до роботів, які працюють у шахтах, всі давно звикли. А як щодо міжзоряних подорожей? Адже, відколи винайшли гіператомний двигун, не минуло й двадцяти років. І добре відомо, що його винайшли роботи. Це правда?

— Міжзоряні подорожі?! — задумливо проказала вона.

Ми сиділи в кімнаті відпочинку, і я замовив повний обід. Вона пила лише каву.

— Знаєте, то не був чистий винахід роботів, не зовсім так. Але, звичайно, з недосконалим штучним мозком ми не могли далеко піти. Але ми старалися, справді старалися. Вперше я зіткнулася з міжзоряними дослідженнями в 2029 році, коли загубився робот.

Заходи вживалися на Гіпербазі з шаленим поспіхом — за своєю напругою та метушня дорівнювала істеричному вереску.

Перелік цих заходів за їх хронологією і відчаєм, що дедалі зростав, був такий:

1. Вся робота над проектом гіператомного двигуна в частині космосу, зайнятій станціями двадцять сьомої астероїдної групи, припинялась.

2. Вся ця частина космосу практично була відрізана від усієї

Системи. Ніхто не міг по трапити туди без спеціального дозволу, і ніхто не міг покинути її ні за яких умов.

3. Спеціальний урядовий патрульний корабель доставив на Гіпербазу доктора Сьюзен Келвін, Головного роботопсихолога, і доктора Пітера Богерта, Математичного директора фірми "Юнайтед Стейтс Роботс енд Мекенікел Мен Корпорейшн".

Сьюзен Келвін ніколи доти не покидала Землю, не було в неї й тепер особливого бажання залишати її. В епоху атомної енергії і близького розв'язання проблеми гіператомного двигуна вона лишалася тихою провінціалкою. Незадоволена польотом, вона сумнівалася в тому, що справді створилася критична ситуація. Про це досить красномовно свідчила кожна рисочка її невродливого й немолодого обличчя на першому обіді на Гіпербазі.

Та й прилизаний, блідий доктор Богерт почував себе, як побитий пес. А з обличчя генерал-майора Келлнера так і не сходив вираз зацькованої людини.

Одне слово, обід не вдався, та й невеличка нарада, на яку вони втрьох потім зібралися, розпочалася сіро і непривітно.

Келлнер, із своєю блискучою лисиною, одягнутий в парадну уніформу, що аж ніяк не вписувалася у загальний настрій, почав прямо:

— Це дивна історія, сер… і мадам. Я хочу подякувати вам за те, що ви негайно відгукнулися на наше прохання, навіть не знаючи, чим воно викликане. Зараз ми спробуємо виправити це. У нас загубився робот. Роботу припинено, і вона не повинна поновлюватися, поки ми не знайдемо його. Самим нам цього не вдалося зробити, і тому ми потребуємо допомоги фахівців.

Генерал, певно, відчув, що скрутне становище, про яке він розповідав, видається не дуже серйозним, бо далі вже вів з нотками відчаю у голосі:

— Не вам розповідати про важливість нашої роботи тут. Понад вісімдесят відсотків минулорічних асигнувань на науково-дослідницькі роботи виділено нам…

— Ми це знаємо, — докинув Богерт. — "Ю. С. Роботс" одержує кругленьку суму на використання наших роботів.

— Невже один робот має таке значення для проекту? — не дуже люб'язно втрутилася Сьюзен Келвін. — І чому його досі не знайшли?

Генерал повернув до неї почервоніле обличчя і швидко облизав губи.

— Можна сказати, ми знайшли його. — Видно було, що ця розмова завдає йому душевних страждань. — Зараз поясню… Як тільки стало відомо, що зник робот, відразу оголосили

надзвичайний стан і припинили всяке сполучення з Гіпербазою. А напередодні вантажний корабель доставив двох роботів для нашої лабораторії. На ньому було ще шістдесят два роботи… гм… такої самої моделі; вони призначалися ще для когось. Цифра точна, ми впевнені. Це не викликає ніяких сумнівів.

— Он що! Який тут зв'язок?

— Коли робот зник і ми не змогли його знайти, хоч, запевняю вас, ми знайшли б і голку в сіні, нам спало на думку полічити роботів, що залишилися на кораблі. Їх виявилось шістдесят три.

— Отже, наскільки я зрозуміла, шістдесят

третій і є ваш блудний син? — Очі в Сьюзен Келвін потемніли.

— Так, але ми не знаємо, котрий саме шістдесят третій.

Запала мертва тиша. Електричний годинник пробив одинадцяту.

— Цікаво, — озвалася Келвін, і кутики її губів опустилися. — Пітере, — насторожено повернулася вона до свого колеги, — що тут відбувається? Що за роботи використовуються на Гіпербазі?

Доктор Богерт, завагавшись, ніяково посміхнувся:

— Досі це була досить делікатна справа, Сьюзен…

Вона перебила його:

— Досі? А тепер чому з шістдесяти трьох однакових роботів, яких не відрізниш один від одного, не можна вибрати будь-кого? Хіба це важко? І навіщо було посилати по нас?

— Зараз поясню, Сьюзен, — покірно мовив Богерт. — На Гіпербазі використовується кілька роботів, мозок яких не повністю запрограмовано відповідно до Першого закону.

— Не повністю? — Доктор Келвін відкинулася на спинку крісла. — Ясно. І скільки ж їх виготовлено?

— Небагато. То було урядове замовлення, і ні в якому разі ми не могли порушувати таємницю. Ніхто не повинен був знати, окрім найвищого начальства, яке мало до цього безпосереднє відношення. Ви не входите в те число, Сьюзен, і я тут ні при чому.

— Я хотів би дещо пояснити, — владно перебив генерал. — Я не знав, що доктор Келвін не ознайомлена з ситуацією. Не мені вам говорити, доктор Келвін, що використання роботів завжди наштовхувалося на сильну протидію на Землі. В цьому випадку єдиним захистом від радикально настроєних ортодоксів було обов'язково програмувати всіх роботів відповідно до Першого закону. Щоб ні за яких обставин вони не могли завдати шкоди людині.

Але нам потрібні різні роботи, тому кільком роботам моделі НС-2 — Несторам — запрограмували трохи видозмінене формулювання Першого закону. А щоб зберегти таємницю, всі

НС-2 виготовляються без номерів; модифіковані екземпляри доставляються сюди із звичайними роботами. Всім їм, звісно, суворо заборонено розповідати про свою модифікацію будь-кому, крім спеціально уповноважених людей. — Він розгублено всміхнувся. — А тепер усе це повернулося проти нас.

Келвін похмуро поцікавилась:

— Ви опитували кожного, хто є хто? Ви ж, напевне, уповноважений.

Генерал кивнув:

— Усі шістдесят три заперечують, що працювали тут. Проте один з них бреше.

— А на тому, якого ви шукаєте, є сліди, що він працював? Інші, як я зрозуміла, ще новенькі, прямо з заводу.

— Він прибув лише місяць тому. Він і ще два, яких щойно привезли, мали бути останніми. Більше нам не потрібно. На них немає слідів експлуатації. — Генерал повільно похитав головою, і в його очах з'явився відчай. — Докторе Келвін, ми не можемо випустити цей корабель з Гіпербази. Коли про роботів без Першого закону стане відомо всім…

Здавалося, він просто боявся уявити можливі наслідки.

— Знищіть усі шістдесят три, — холодно і рішуче порадила Келвін, — і питання буде розв'язане.

Богерт скривився:

— Це означає з кожним роботом знищити тридцять тисяч доларів. Навряд чи фірмі "Ю. С. Роботс" це сподобається. Слід краще поміркувати, Сьюзен, перш ніж щось знищувати.

— В такому разі, — різко кинула вона, — мені потрібні факти. Які конкретно вигоди має Гіпербаза від цих модифікованих роботів? Чим саме вони необхідні для вас, генерале?

Келлнер наморщив лоба і потер лисину:

— Ми мали доволі мороки із звичайними роботами. Бачите, людям доводиться багато працювати з важким випромінюванням. Звичайно, це небезпечно, але ми вжили всіх запобіжних заходів. За весь час було лише два нещасних випадки, але обидва без фатальних наслідків. Але ж цього не поясниш звичайним роботам. Перший закон гласить: "Робот не може нашкодити людині або через свою бездіяльність допустити, щоб людині було завдано шкоди". Це для них першорядне, доктор Келвін. Коли кому-небудь з наших людей доводилося потрапляти під помірне гамма-випромінювання хоч і на короткий період, — що, звичайно, не шкодило організму, — найближчий робот кидався туди і відтягував людину. При слабкому випромінюванні роботи так ревно оберігали людей, що доводилося їх проганяти. А коли

випромінювання посилювалося, позитронний мозок роботів під дією гамма-променів руйнувався, і ми несли значні збитки.

Ми переконували їх, але вони стояли на тому, що перебування людини під гамма-променями загрожує її життю, дарма що вона побуде там півгодини. А коли людина забуде, казали вони, і пробуде там цілу годину? Тоді не буде шансів урятувати її. Ми доводили, що вони ризикують собою і їхні шанси врятувати людину незначні. Але власна безпека, казали вони, — то лише Третій закон робототехніки. На першому ж місці Перший закон, що дбає про безпеку людини. Ми віддавали накази, суворо забороняли їм перебувати в полі гамма-випромінювання. Але послух — це лише Другий закон робототехніки, а на першому місці стоїть Перший закон — закон безпеки людини. Доктор Келвін, ми опинилися перед вибором: або обходитися без роботів, або щось робити з Першим законом. І ми зробили вибір.

— Ніяк не повірю, — озвалася доктор Келвін, — що ви знайшли за можливе відкинути Перший закон.

— Ми не відкинули його, а лише модифікували, — пояснив Келлнер. — Позитронний мозок сконструйовано так, що він містить лише один аспект Першого закону, який гласить: “Робот не може нашкодити людині”. І все. Такі роботи не прагнуть відвернути небезпеку, що загрожує людині іззовні, приміром, гамма-випромінювання. Я правильно кажу, докторе Богерт?

— Цілком, — погодився математик.

— І це єдина відмінність ваших роботів від звичайної моделі? Єдина, Пітере?

— Єдина, Сьюзен.

Вона підвелася й підсумувала сказане.

— Зараз я ляжу спати, а годин через вісім побалакаю з тими, хто бачив робота в числі останніх. Відсьогодні, генерале Келлнер, якщо ви хочете, щоб я взяла на себе якусь відповідальність за ці події, я повинна повністю й беззастережно взяти на себе і розслідування.

Якщо не вважати двох годин напівдрімоти, Сьюзен Келвін не зімкнула очей. О сьомій ранку за місцевим часом вона подзвонила в двері Богерта, який уже також прокинувся. Він, зрозуміло, потурбувався прихопити на Гіпербазу й халат, в якому зараз красувався. Коли Сьюзен увійшла, він відклав убік ножиці для нігтів.

— Я вже чекав на вас, — приязно промовив він. — Вам, мабуть, неприємно усе це?

— Так.

— Вибачте, але іншої ради не було. Коли нас викликали на Гіпербазу, я здогадувався, що з модифікованими Несторами щось

негаразд. Але що було робити? Я не міг всього розповісти під час подорожі сюди, хоч і хотілося, бо я не був упевнений. А ця модифікація надсекретна.

— Мені могли б сказати, — пробурмотіла Келвін. — "Ю. С. Роботс" не мала права втручатись у позитронний мозок без згоди роботопсихолога.

Богерт підняв брови й зітхнув:

— Сьюзен, ви все одно не змогли б вплинути на них. Такі справи уряд вирішує сам. Він хоче мати гіператомний двигун, а фізикам для цього потрібні роботи, які б не заважали працювати. Вони повинні були одержати їх, навіть якби для цього довелося пожертвувати Першим законом. Ми визнали, що таке, з точки зору конструкції, можливо, а фізики присяглися, що їм вистачить дванадцяти роботів, що їх використають тільки на Гіпербазі й знищать відразу, як буде готовий гіператомний двигун. Вони запевнили, що буде вжито всіх застережних заходів. І наполягли на секретності — от і все.

— Я б подала у відставку, — процідила доктор Келвін.

— Це б не допомогло. Уряд пропонував фірмі скажені гроші і пригрозив прийняти закон про заборону роботів, якщо ми відмовимося. У нас ні тоді не було виходу, ні тепер його нема. Якщо просочиться інформація, погано буде і Келлнеру, і уряду. А найгірше — фірмі "Ю. С. Роботс".

Келвін пильно подивилася на нього:

— Пітере, невже ви не второпаєте, про що йдеться? Невже ви не розумієте, що означає робот без Першого закону?

— Я знаю, що це означає, не дитина. Повну нестабільність і цілком певне розв'язання рівнянь позитронного мозку.

— Це якщо говорити мовою математики. А спробуйте перекласти це на мову психології. Нормальне життя, Штере, свідомо чи несвідомо не терпить насильства. А коли ще насильство йде від нижчих істот, нетерпимість посилюється. Фізично, а деякою мірою і розумово, робот, будь-який робот, стоїть вище за людину. Що ж його тоді тримає в шорах? Тільки Перший закон! Без нього будь-яка ваша команда може спричинитися до вашої смерті. Нестабільність! Ви так не гадаєте?

— Сьюзен, — майже весело сказав Богерт, — я припускаю, що цей комплекс Франкештейна, про який ви говорите так захоплено, має під собою ґрунт, тому Перший закон стоїть на першому місці. Але цей закон, повторюю, не зовсім відкинуто, його лише трохи видозмінено,

— А як щодо стабільності мозку? Математик випнув губи.

— Зменшується, звичайно. Але в безпечних межах. Перших Несторів прислали на Гіпербазу дев'ять місяців тому, і досі нічого

поганого не сталося. І навіть цей випадок викликає тривогу лише за розголошення таємниці, а не за безпеку людей.

— От і добре. Почекаємо ранкової наради.

Богерт чемно провів її до дверей і за спиною в неї скорчив красномовну міну. Він не збирався змінювати своєї думки про неї, як про нудну й метушливу невдаху.

Думки ж Сьюзен Келвін були далекі від Богерта — вона давно викреслила його із своїх списків, як слизьку й запопадливу істоту.

Джеральд Блек рік тому захистив дипломну роботу з фізики поля і, як і все його покоління фізиків, став працювати над проблемою гіператомного двигуна. Зараз він вносив і свою помітну частку в загальну напружену атмосферу наради. У білому, в плямах халаті, він був упертий і ні в чому не впевнений. Його притлумлена енергія вимагала виходу, а нервово сплетені пальці, здавалося, могли зігнути залізний прут.

Поряд з ним сидів генерал-майор Келлнер, навпроти — двоє представників “Ю. С. Роботс”.

— Мені сказали, — заговорив Блек, — ніби я останнім бачив Нестора-10 перед тим, як він зник. Як я розумію, ви саме про нього питаєте?

Доктор Келвін зацікавлено глянула на нього:

— Ви так говорите, молодий чоловіче, ніби не зовсім упевнені. Це достеменно, що ви останнім бачили Нестора?

— Він працював зі мною, пані, над генераторами поля і справді був зі мною того ранку. Не знаю, чи хто-небудь бачив його з полудня. Принаймні ніхто не говорить про це.

— Гадаєте, хтось приховує щось?

— Я цього не кажу. Але не певен і того, що вся вина має падати на мене.

Його чорні очі палахкотіли.

— Тут не йдеться про звинувачення. Робот діяв так, як він сконструйований. Ми просто хочемо його знайти, містере Блек, тож давайте все інше відкладемо вбік. Так-от, якщо ви працювали з цим роботом, то, очевидно, знаєте його краще, ніж будь-хто. Чи не помітили ви чогось незвичайного в його поведінці? І взагалі, ви раніше працювали з роботами?

— Я працював з іншими роботами, які були тут, простими. Особливої різниці я не помітив, хіба що Нестори куди розумніші і вкрай набридливі.

— Набридливі? А як саме?

— Можливо, це не їхня вина. Робота тут важка, і часом, буває, нервуєш. Кругом гіперпростір, а це не жарти. — Блек ледь усміхнувся, йому було приємно визнати це. — Ми постійно ризикуємо продірявити звичну просторо-часову матерію і

вилетіти з Всесвіту разом з астероїдом. Дивно, правда? Так іноді й зриваєшся. У Несторів такого не буває. Вони допитливі, спокійні, не хвилюються. А це інколи дратує. Коли щось хочеш зробити швидше, вони нібито зволікають. Іноді здається, що краще було б працювати без них.

— Кажете, що зволікають? А чи відмовлялися коли-небудь виконати команду?

— Ні, ні! — квапливо відповів він. — Вони все роблять як слід. Лише роблять зауваження, коли їм здається, що ви дієте неправильно. Вони знають тільки те, чого ми їх навчили. Але це не спиняє їх. Може, мені воно так здається, але й інші хлопці мають із своїми Несторами ту саму мороку.

Генерал Келлнер нетерпляче кашлянув.

— Чому ж тоді ви не поскаржилися мені, Блек?

Молодий фізик зашарівся:

— Якщо щиро, то ми не хотіли працювати без роботів. Та й ми не знали, як… гм… будуть сприйняті такі дріб'язкові скарги.

Богерт м'яко перебив його:

— А нічого особливого не сталося того ранку, коли ви востаннє бачили його?

Запала тиша. Генерал хотів щось сказати, але Келвін рухом зупинила його і терпляче чекала.

Блек сердито випалив:

— У мене з ним вийшла невелика сутичка. Я розбив трубку Кімболла, і п'ять днів роботи пішло нанівець. А я й так відстав від програми. До того ж протягом двох тижнів не одержував з дому листів. І ось приходить він і хоче, щоб я повторив експеримент, який я облишив ще місяць тому. Він уже давно приставав до мене з цим, і мені набридло. Я звелів йому забиратися геть — і більше не бачив.

— Звеліли забиратися геть? — запитала Келвін з якоюсь особливою зацікавленістю. — І що ви сказали? Просто: "Забирайся геть"? Пригадайте точні слова.

Очевидно, в душі Блека точилася боротьба. Він потер широкою долонею чоло, потім прийняв руку і задирливо випалив:

— Я сказав: "Щезни з моїх очей".

Богерт посміхнувся:

— І він щез, так?

Але Келвін ще не закінчила розпитувати. Вона вкрадливо вела далі:

— Ну, вже щось трохи прояснюється. Але для нас важливі точні деталі. На поведінку робота може впливати і слово, мовлене до нього, і порух, і інтонація. Ви ж не могли, наприклад, сказати лише цих чотири слова, правда? Судячи з усього, ви були у

кепському настрої. Можливо, ви присмачили свою мову і крутішими слівцями?

Молодий чоловік почервонів:

— Ну… може, й сказав кілька теплих слів.

— Яких саме?

— Точно не пригадую. Та й не можу я їх повторити. Знаєте, коли людина роздратована… — Він нервово захихотів: — Я з тих, що не цураються крутих висловів.

— Воно-то так, — суворо сказала вона. — Але зараз я тільки психолог. Тож бажано, щоб ви точно повторили сказане, наскільки це можливо. І що важливо, — тим самим голосом і з тією самою інтонацією.

Блек розгублено глянув на свого начальника, сподіваючись на підтримку, але не знайшов її. Його очі злякано округлилися.

— Але ж я не можу.

— Мусите.

— Уявіть собі, — втрутився Богерт з неприхованою іронією, — що ви звертаєтеся до мене. Може, так вам буде легше.

Молодий чоловік повернув почервоніле обличчя до Богерта і ковтнув слину.

— Я сказав…

Голос його перервався. І він повторив:

— Я сказав..”

Він вдихнув повітря і скоромовкою випалив низку барвистих слів. Тоді серед напруженої тиші додав, майже плачучи:

— Оце… більш-менш. Хоч не пригадую, чи в тому порядку… Може, щось пропустив чи додав, але приблизно так.

Лише легкий рум’янець виказував ображені почуття роботопсихолога.

— Я розумію значення більшості ваших висловів. Гадаю, що й інші такого ж штибу.

— Боюсь, що так, — вимучено погодився Блек.

— І такими висловами ви порадили йому щезнути з ваших очей?

— Я висловився фігурально.

— Розумію. Сподіваюсь, дисциплінарного стягнення ви не одержите.

Під її поглядом генерал, який, здавалося, ще п’ять секунд тому не був певен цього, сердито кивнув головою:

— Можете йти, містере Блек. Дякую за допомогу.

Минуло п’ять годин, поки Сьюзен Келвін опитала всіх шістдесятьох трьох роботів. То було п’ять годин нескінченних повторень. Один робот змінював іншого, точно такого самого. Однакові запитання і однакові відповіді. Бездоганно ввічливий

вираз обличчя, бездоганно нейтральний тон, бездоганно дружня атмосфера і бездоганно схований магнітофон.

Коли все це скінчилося, Келвін почувала себе зовсім виснаженою.

Богерт уже чекав. Коли вона зайшла і з брязкотом кинула на пластиковий стіл моток магнітної плівки, він запитливо глянув їй в очі. Вона похитала головою:

— Усі шістдесят три для мене однакові. Важко сказати…

— Годі було й сподіватися, Сьюзен, що ви їх розрізните на слух. Проаналізуємо записи.

У звичайних умовах математична інтерпретація висловлювань роботів — одна з найважчих галузей роботоаналізу. Вона потребує цілого штату досвідчених техніків і складних комп'ютерних машин. Богерт це знав. Він так і заявив, приховуючи роздратування, коли прослухав усі відповіді, склав списки відхилень у словах і графіки інтервалів між відповідями.

— Аномалій не виявлено, Сьюзен. Різниця в словосполученнях і в швидкості реакцій не виходить за межі норми. Потрібні тонші методи. У них повинні бути тут комп'ютери… Хоча ні, — він насупився й почав гризти ніготь на великому пальці, — ми не можемо скористатися комп'ютерами. Надто велика небезпека розголошення. Хоча, можливо, коли ми…

Доктор Келвін зупинила його нетерплячим жестом:

— Прошу вас, Пітере. Це не дрібна лабораторна проблема. Якщо ми не можемо відрізнити модифікованого Нестора від усіх інших за якоюсь безсумнівною ознакою, то це ще не помилка, це просто нам не щастить. Помилкою буде, коли ми дамо йому втекти. А можливість такої помилки вкрай велика. Мало знайти незначне відхилення в таблиці. Скажу вам, що якби лише до цього зводилися мої дані, я б знищила всіх їх, щоб бути впевненою. Ви розмовляли з іншими модифікованими Несторами?

— Та розмовляв, — огризнувся Богерт, — з ними все гаразд. Хіба що приязність вища за норму. Вони відповідали на мої запитання, пишаючись своїми знаннями: крім двох новачків, котрі ще не встигли вивчити фізики поля. Вони досить добродушно посміялися над моїм незнанням вузької спеціалізації. — Він стенув плечима. — Гадаю, що це певною мірою спричиняє неприязнь до них з боку техніків. Роботи, очевидно, аж надто стараються справити враження своїми знаннями.

— А якби скористатися кількома реакціями Планера, щоб з'ясувати, чи не сталося якихось змін або погіршення в їхньому мисленні?

— Я не думав про це, але спробую. — Він докірливо похитав перед нею пальцем: — Ви нервуєте, Сьюзен. Не розумію, для чого

ви все так драматизуєте. Від них немає ніякої шкоди.

— Немає? — вибухнула Келвін. — Немає? А ви розумієте, що один з них бреше? Один з шістдесяти трьох роботів, з якими я щойно розмовляла, збрехав, хоч я суворо наказала говорити лише правду. Це свідчить про глибоке відхилення від норми, це страшенно лякає.

Пітер Богерт зціпив зуби.

— І зовсім ні. Подивіться, Нестор-10 одержав наказ зникнути. Наказ максимально категорично видала людина, вповноважена командувати ним. Ви не можете відмінити наказ ні більшою категоричністю, ні більшими повноваженнями. Звичайно, робот намагатиметься виконати його. Якщо відверто, то я захоплююсь його винахідливістю. А найкраще зникнути — це сховатися серед таких самих роботів?

— Так, ви захоплені цим. Я помітила, вас це навіть розважає, Пітере. Це — жахливе нерозуміння ситуації. Адже ви роботист, Пітере. Ці роботи надають великого значення тому, що вважають довершеним. Ви самі про це щойно сказали. Підсвідомо вони відчувають, що людина стоїть нижче за них, а Перший закон, що захищає нас від них, порушений. Молодий чоловік наказує роботові йти геть, зникнути, висловивши при цьому своє презирство, відразу й невдоволення ним. Звичайно, робот мусить коритися, але підсвідомо він ображений. Тепер йому важливіше, ніж будь-коли, довести, що він стоїть вище, попри ті страшні слова, якими його обізвали. Це може стати для нього настільки важливо, що його не зупинить частина Першого закону.

— Сьюзен, а де на Землі або будь-де в Сонячній системі є робот, який збагнув би таку соковиту лайку? Ми не вводили в його мозок інформації про непристойності.

— Первинна інформація — ще не все, — розсердилась Келвін. — Роботи здатні вчитися самотужки, ви… недотепо!

Богерт зрозумів, що вона по-справжньому розгнівалась. І її понесло.

— Невже, по-вашому, він не здогадався, що таким тоном йому не говорять компліментів? Чи, може, гадаєте, що він раніше не чув цих слів і не здогадується, коли вони вживаються?

— Он як! — скрикнув Богерт. — То, може, ви мені люб'язно поясните, як це модифікований робот може заподіяти шкоду людині, який би ображений він не був і як би не хотів довести свою вищість?

— А коли скажу, ви мовчатимете?

— Так.

Вони нахилилися через стіл, вп'явши одне в одного сердиті погляди.

— Якщо модифікований робот, — сказала Келвін, — упустить на людину важкий вантаж, цим він не порушить Першого закону, — він знає, що завдяки своїй силі й миттєвій реакції він встигне перехопити вантаж, перш ніж той розчавить людину. Однак, коли робот випустить вантаж з рук, він уже не активний посередник. Почне діяти лише сліпа сила тяжіння. А робот може передумати, не втрутитися і своєю бездіяльністю дасть змогу вантажу впасти. Змінений Перший закон це допускає.

— У вас надто багата уява.

— Цього іноді вимагає мій фах. Пітере, давайте не сперечатися, а працювати. Ви достеменно знаєте спонуки, які змушують робота ховатися. У вас є записи його способу мислення на самому початку. Я хочу знати, наскільки може наш робот зробити те, про що я щойно говорила. Йдеться не лише про цей конкретний приклад, а про цілий клас подібних дій. І я хочу почути це якнайшвидше.

— А поки що…

— А поки що перевіримо їх на відповідність Першому закону.

Джеральд Блек з власної ініціативи наглядав за будівництвом дерев'яних перегородок, що як гриби з'являлись довкола великої зали на третьому поверсі другого радіаційного корпусу. Робітники працювали без зайвих розмов, хоча дехто й дивувався, для чого було встановлювати шістдесят три фотоелементи.

Один із них біля Блека зняв капелюха і задумливо витер чоло рукою в ластовинні.

Блек кивнув йому:

— Як справи, Валенський?

Валенський здвигнув плечима і закурив сигару.

— Як по маслу. А що сталося, Док? То три дні не було роботи, а тепер не знаєш за що хапатися. — Він відкинувся на спинку крісла, сперся ліктями об поруччя і випустив клуб Диму.

У Блека сіпнулися брови.

— З Землі прилетіли робототехніки. Пам'ятаєш, скільки було мороки з роботами, які лізли під гамма-промені, поки ми не вбили їм у голови, щоб вони цього не робили.

— А хіба ми не одержали нових роботів?

— Одержали кілька, але здебільшого перевчали старих. Отож конструктори хочуть розробити нову модель робота, який би не боявся гамма-променів.

— І все ж дивно, що через це припинили роботу над двигуном. Я думав, що ніхто не може припинити П.

— Ну, це вирішують нагорі. Я роблю те, що мені кажуть.

— Може, тут справа далі тягнеться…

— Може. — Електрик усміхнувся і хитро підморгнув: — Хтось

знає когось у Вашингтоні… Та поки мені добре платять, мене це не обходить. Двигун — не моя справа. А що вони збираються тут робити?

— Питаєш! Вони привезли силу-силенну роботів — більше шістдесяти — і хочуть перевірити їхні реакції. Оце все, що я знаю.

— І довго це триватиме?

— Я і сам хотів би знати.

— Ет, що ж, — саркастично докинув Валенський, — аби платили гроші, а там хай собі граються, скільки їм заманеться.

Блек був задоволений. Хай ця версія поширюється. Вона безвинна і досить близька до правди, щоб задовольнити цікавість.

Чоловік непорушно сидів на стільці. Вантаж зірвався й полетів униз, але в останню мить відлетів убік під ударом сильного, вчасно пущеного променя. Дослідні роботи НС-2, що сиділи в шістдесяти трьох кабінетах, розділених дерев'яними перегородками, рвонулися вперед за якусь частку секунди до того, як вантаж змінив свій напрямок. Шістдесят три фотоелементи в п'яти футах від своїх висхідних позицій дали сигнал, і пера позначили це на графіку у вигляді гострого зубця.

Вантаж піднімався і падав, піднімався і падав…

І так десять разів!

Десять разів роботи кидалися вперед і зупинялися, як тільки бачили, що людині вже не загрожує небезпека.

Генерал-майор Келлнер не вдягав свого мундира після обіду з представниками "Ю. С. Роботс". І зараз він нічого не одягнув поверх блакитно сірої сорочки з розстебнутим комірцем, на якій теліпався чорний галстук.

Він з надією подивився на Богерта. Той, як завжди, був ввічливий, охайно зодягнений, і лише блискучі краплини поту на скронях виказували внутрішню напругу.

— То як? — запитав генерал. — Що ви там хотіли побачити?

— Різницю, яка, боюся, може виявитися надто незначною, щоб робити якісь висновки, — відповів Богерт. — Для шістдесяти двох із цих роботів необхідність кидатися на допомогу людині, якій загрожує очевидна небезпека, є те, що ми називаємо вимушеною реакцією. Бачите, навіть коли роботи знали, що людині справді не буде заподіяно шкоди, — а після третього або четвертого разу вони повинні були знати це, — вони не могли реагувати інакше. Цього вимагає Перший закон.

— Ну?

— Однак шістдесят третьому роботу, модифікованому Нестору, така обов'язковість не властива. Він вільний у своїх діях. Якби він захотів, то міг би залишитися на місці. На превеликий жаль, — в голосі Богерта забринів легкий смуток, — він не

захотів.

— Чому, як ви гадаєте? Богерт стенув плечима:

— Думаю, що доктор Келвін розкаже нам, коли прийде сюди. Щоправда, вона може зробити це в похмурих тонах. Вона іноді буває трохи роздратована.

— А свою справу знає? — раптово насупившись, занепокоєно спитав генерал.

— Атож. — Здавалося, це потішало Богерта. — Доктор Келвін добре знає свою справу. Вона розуміє роботів, як рідна сестра — це, мабуть, тому, що вона ненавидить людей. Вона хоч і психолог, але вкрай нервова особа. Схильна до шизофренії. Тож не сприймайте її надто серйозно.

Він розклав перед собою довгі аркуші графіків з кривими лініями.

— Бачите, генерале, з кожним експериментом інтервал у часі від падіння вантажу до сигналу робота має зменшуватися. А порушення цієї закономірності свідчить про відхилення в позитронному мозку. На жаль, всі вони тут не мають жодних відхилень.

— А якщо наш Нестор-10 не відповідає примусовою реакцією, чому ж його крива не відрізняється від інших? Я не збагну цього.

— Все дуже просто. Реакції роботів не зовсім аналогічні людським реакціям. У людей свідомі дії значно повільніші, ніж рефлекторні. А в роботів не так. У них, коли вибір зроблено, швидкість свідомих дій така сама, як і вимушених. Правда, я сподівався, що для Нестора-10 початковий експеримент виявиться несподіванкою і він витратить більше часу.

— Але цього не сталося?

— Здається, ні.

— Тоді ми нічого не добилися. — Генерал досадливо відкинувся на спинку крісла. — А вже п'ять днів, як ви тут.

Зайшла Сьюзен Келвін, грюкнувши дверима.

— Заберіть свої графіки, Пітере! — кинула вона. — Ви ж знаєте, що вони нічого не дають!

Келлнер підвівся, щоб привітатися з нею, та вона лише нетерпляче щось буркнула й сказала:

— Спробуємо застосувати інші методи. Мені не до вподоби те, що відбувається.

Богерт і генерал перезирнулися.

— Щось трапилось?

— Ви маєте на увазі щось конкретне? Ні! Але мені не подобається, що Нестор-10 вислизає з наших рук. Це кепсько. Бо вдовольняє його надмірне почуття власної вищості. Боюсь, що мотиви його дій вже не просто виконання наказу. Гадаю, що тут,

скоріш за все, річ у невротичному прагненні будьмо перехитрити людей. Це нездорове й небезпечне прагнення. Пітере, ви зробили те, що я просила? Обчислили нестабільність факторів модифікованого НС-2 за тими критеріями, про які я казала?

— Обчислюю, — сказав Богерт без ентузіазму.

Вона сердито зиркнула на нього й повернулася до Келлнера.

— Нестор-10 чудово знає, що ми робимо, генерале. Він не збирається ловитися на наш гачок, особливо після того, коли побачив, що реальної загрози людині немає. Інші просто не могли діяти інакше, а він зумисне імітував потрібну реакцію.

— То що ж робити, докторе Келвін? Як ви гадаєте?

— Не дати йому сфальшувати наступного разу. Ми повторимо експеримент, але з деякою поправкою. Між роботами і людиною натягнемо дроти, по яких пустимо струм високої напруги. А дроти натягнемо так, щоб їх годі було перестрибнути. І кожен робот повинен знати заздалегідь, що доторк до них — смерть.

— Ні! — з несподіваною злістю вигукнув Богерт. — Я проти цього! Ми не можемо знищити струмом два мільйони доларів, щоб виявити Нестора-10. Для цього існують інші шляхи.

— Ви певні? Тоді ви нічого не знайдете. В усякому разі питання про знищення не стоїть. Ми вмонтуємо реле, яке перерве струм у момент падіння ваги. І робот залишиться неушкоджений. Але він не повинен знати про це, розумієте?

Очі генерала спалахнули надією.

— А спрацює?

— Мусить. За цих умов Нестор-10 повинен лишитися на місці. Йому можна наказати доторкнутися до дроту і загинути, оскільки Другий закон, який вимагає покори, сильніший за Третій, що вимагає берегти себе. Але ми не будемо йому нічого наказувати. Йому буде надано можливість діяти на власний розсуд, як усім іншим роботам. Нормальних роботів Перший закон спонукає піти на смерть без будь-кого наказу. Інша справа наш Нестор-10. Частково запрограмований на Перший закон і не одержавши ніяких наказів, робот змушений буде діяти згідно з Третім законом — законом самозбереження, який переважить все інше. Отже, робот повинен лишитися на місці, іншого виходу він не матиме. Примусова реакція.

— Почнемо сьогодні?

— Сьогодні ввечері, — уточнила Келвін, — якщо встигнуть натягнути дріт. А зараз я скажу роботам, що їх чекає.

Чоловік непорушно сидів на стільці. Вантаж зірвався й полетів униз, але в останню мить відлетів убік під ударом сильного, вчасно пущеного променя.

Тільки один раз.

Доктор Келвін, що спостерігала за роботами з маленької кабінки на балконі, злякано скрикнула і підхопилась зі складного стільця.

Шістдесят три роботи незворушно сиділи в своїх кабінках, як сови, витріщившись на чоловіка, що ризикував життям. Жоден з них не ворухнувся.

Доктор Келвін була сердита, така сердита, що ледь стримувалась. А стримуватися треба було, бо в кімнату один за одним заходили і виходили роботи. Вона звірилась зі списком: має зайти двадцять восьмий. Попереду було ще тридцять п'ять.

Двадцять восьмий невпевнено зайшов до кімнати. Вона присилувала себе заспокоїтися.

— Хто ти?

— Я ще не маю власного номера, — несміливо відповів робот. Я — робот НС-2, і в черзі я був двадцять восьмим. Ось папірець, який я маю вам передати.

— Ти сьогодні ще не був тут?

— Ні.

— Сідай. Я хочу тобі поставити кілька запитань, номере двадцять восьмий. Чи був ти в радіаційній камері Другого корпусу близько чотирьох годин тому?

— Так.

— Там була людина, котрій загрожувала небезпека?

— Так.

— Ти нічого не зробив?

— Ні.

— Через твою бездіяльність людина могла постраждати. Ти про це знаєш?

— Так. Я не міг йому допомогти. — Важко уявити, що масивна металева постать може скулитися від страху, але було саме так.

— Може, поясниш, чому ти й пальцем не поворухнув, щоб урятувати її?

— Поясню. Я, звичайно, не хотів би, щоб ви… щоб хто-небудь подумав, ніби я міг завдати шкоди господареві. О ні, то було б страшно… неймовірно.

— Будь ласка, не хвилюйся. Тебе ніхто не звинувачує. Я лише хочу знати, про що ти думав у ту мить…

— Перед тим, як це сталося, ви сказали нам, що одному з господарів загрожуватиме небезпека від вантажу, що впаде. Але щоб допомогти, нам доведеться пробратися крізь електричні дроти. Однак це мене не зупинило б, бо що таке моя смерть порівняно з безпекою господаря? Але… але мені спало на думку,

що коли я загину на шляху до нього, то все одно не врятую його. Вантаж його розчавить, і я загину теж. А може, колись, якби залишився живий, я зміг би врятувати від небезпеки іншого господаря. Ви мене розумієте?

— Ти хочеш сказати, що став перед вибором: або загине людина, або загинете обоє разом. Так?

— Так. Врятувати господаря було неможливо. Його можна було вважати мертвим. А в такому разі безглуздо вбивати себе без будь-кого наказу.

Келвін покрутила в руках олівець. Вона вже чула таке пояснення, з незначними відхиленнями, двадцять сім разів. Тепер настав час поставити вирішальне запитання.

— Твої розмірковування досить переконливі. Але мені здається, що сам ти до цього не додумався б. Що ти на це скажеш?

Робот завагався:

— Ні.

— Хто ж тоді це придумав?

— Учора вночі ми розмовляли між собою, і хтось з нас подав цю ідею. Вона прозвучала переконливо.

— Хто саме? Робот задумався:

— Не знаю, хтось із нас. Вона зітхнула:

— Все.

Наступним був номер двадцять дев'ятий. Залишилося ще тридцять чотири.

Генерал-майор Келлнер також був сердитий. Ось уже тиждень, як усе на Гіпербазі завмерло, якщо не зважати на деяку роботу з паперами на допоміжних астероїдах. Близько тижня двоє провідних експертів погіршували становище своїми безплідними експериментами. А тепер вони, — принаймні ця жінка, — запропонувала неможливе. На щастя, Келлнер вважав, що зараз необачно відкрито показувати свій гнів.

Сьюзен Келвін наполягала:

— А чому б і ні? Це ж очевидно, що ситуація склалася нікудишня. Єдиний вихід, — якщо не пізно, — розділити роботів. Далі тримати їх разом не можна.

— Моя люба доктор Келвін, — голос генерала несподівано зазвучав на низьких баритонних регістрах, — я не бачу, як розмістити шістдесят три роботи порізно.

Доктор Келвін безпорадно розвела руками:

— Тоді я нічим не зараджу. Нестор-10 або імітуватиме інших роботів, або переконуватиме їх не робити того, чого сам не зможе зробити. В будь-кому разі справи кепські. Ми вступили в справжню боротьбу з цим загубленим роботом, і він перемагає. А з кожною перемогою він дедалі нахабнішає. — Вона рішуче

підвелася. — Генерал Келлнер, якщо ви не розділите їх, як я прошу, я вимагатиму негайного знищення всіх шістдесяти трьох роботів.

— Вимагатимете? — Богерт сердито зиркнув на неї. — А хто вам дав право ставити подібні вимоги? Роботи залигаються там, де вони є. Я відповідаю перед дирекцією, а не ви.

— А я, — додав генерал-майор Келлнер, — відповідаю перед своїм начальством, і все це треба залагодити.

— Тоді, — спалахнула Келвін, — мені залишається тільки подати у відставку. А щоб змусити вас знищити їх, я при потребі розголошу таємницю. Не я давала дозвіл на виготовлення модифікованих роботів.

— Одне лише слово, доктор Келвін, яке б порушувало таємницю — і вас негайно заарештують, — спокійно попередив генерал

Богерт відчув, що він уже не впливає на хід подій, тож єлейно сказав:

— Та що ми як малі діти. Просто потрібен час. Я певен, що ми перехитримо робота без відставок, арештів і збитків.

Келвін розлючено повернулася до нього:

— Я проти неврівноважених роботів. Ми вже маємо одного Нестора з яскраво вираженою неврівноваженістю, ще одинадцять потенційно неврівноважених і шістдесят два звичайних роботи, які спілкувалися з неврівноваженими. Єдино надійний вихід — це їх цілковите знищення.

Дзвінок у двері перервав суперечку. Напруга гнівних пристрастей, потік нестримних емоцій урвалися на півслові.

— Увійдіть, — буркнув Келлнер.

То був Джеральд Блек. Він чув сердиті голоси і через те був схвильований.

— Я подумав, — мовив він, — чи не краще мені зайти самому… Не хотілося б, щоб хтось потім знову запитував…

— У чому справа? Говоріть ясніше…

— Хтось пробував відімкнути відсік “С” вантажного корабля. На замках свіжі подряпини.

— Відсік “С”? — вигукнула Келвін. — Той, де ви тримаєте роботів? Хто це зробив?

— Зсередини, — коротко відповів Блек.

— Замки зіпсовані?

— Ні, все гаразд. Я вже чотири дні на кораблі, і за цей час жоден з них не пробував утекти. Але я подумав, що ви повинні знати, і мені не хотілося говорити більш нікому. Я це сам помітив.

— Там зараз є хто-небудь? — запитав генерал.

— Я залишив там Робінса й Мак-Адамса. Запала тиша. Всі задумалися. Потім доктор Келвін іронічно сказала:

— Ну?

Келлнер розгублено потер перенісся.

— Що це означає?

— Хіба не ясно? Нестор-10 збирається нас покинути. Наказ зникнути домінує в ньому і робить його ненормальним. Я не здивуюсь, коли залишки Першого закону не стримають прагнення виконати наказ. Він цілком здатен захопити корабель і втекти на ньому. Тоді в нас буде божевільний робот на космічному кораблі. А що він ще накоїть? Ви й зараз думаєте залишати їх разом, генерале?

— Дурниця, — перебив Богерт, що знову взяв себе в руки. — І все це через якісь подряпини на замку!

— Ви, докторе Богерт, мабуть, закінчили аналіз, який я просила зробити, раз ви так рішуче висловлюєте сумнів?

— Так.

— Можна поглянути?

— Ні.

— Чому? Чи й запитувати не можна?

— Бо в них немає ніякого сенсу, Сьюзен. Я вже говорив, що ці модифіковані роботи менш стабільні, ніж звичайні моделі, і мої аналізи підтверджують це. Звичайно, є побоювання, що вони можуть виходити з ладу в екстремальних обставинах, але вкрай малоймовірні. Я не хочу давати підстав для вашої безглуздої вимоги знищити шістдесят два справних роботи тільки тому, що ви не здатні виявити серед них Нестора-10.

Сьюзен Келвін зміряла його презирливим поглядом.

— Ви не хотіли б, аби щось перешкодило вам і надалі залишатися директором корабля. Правда ж?

— Прошу вас, — роздратовано втрутився генерал. — Доктор Келвін, ви наполягаєте, що іншої ради немає?

— Принаймні нічого іншого не спадає на думку, — стомлено відказала вона. — Якби ж то між Нестором-10 і нормальними роботами була ще якась відмінність, не пов'язана з Першим законом… Хоча б одна. Скажімо, щось, що стосується навчання, пристосування до навколишнього середовища, спеціалізації… — Вона раптом замовкла.

— Що таке?

— Мені спало на думку… Мені здається… — її погляд знову став твердим і холодним. — Ці модифіковані Нестори, Пітере, проходять ту саму програму навчання, що й звичайні роботи?

— Так. Точно таку саму.

— Як ви тоді сказали, містере Блек? — Вона повернулася до

молодого фізика, котрий обачливо мовчав, перечікуючи бурю, що зірвалася після його повідомлення. — Якось, поскаржившись на почуття вищості в Несторів, ви сказали, що техніки навчили їх усього, що знають.

— Так, вони дали їм знання з фізики поля. Роботи, що прибувають сюди, не знайомі з цим предметом.

— І справді, — здивовано докинув Богерт. — Я казав вам, Сьюзен, що коли я розмовляв з іншими Несторами, то двоє новеньких на той час ще не встигли вивчити фізику поля.

— А чому так виходить? — допитувалася Келвін, дедалі збуджуючись. — Чому моделі НС-2 не знайомлять з фізикою поля з самого початку?

— Можу сказати, — відповів Келлнер. — Це пов'язано з секретністю. Ми подумали, що коли виготовити спеціальну модель із знаннями фізики поля і дванадцять роботів цієї моделі використати тут, а решту в інших галузях, це може викликати підозру. Люди, котрим доведеться працювати з нормальними Несторами, можуть задуматися: а навіщо їм знати фізику поля? Тому ми даємо роботам лише загальне уявлення, щоб вони могли навчитися на місці. Звичайно, таку підготовку мають лише ті, що прибувають саме сюди. Це цілком зрозуміло.

— Ясно. А тепер, будь ласка, вийдіть. Дайте мені трохи подумати.

Келвін відчувала, що втретє вже не витримає важке випробування. Вона уявила собі, що її чекає, але це викликало в неї відразу. Келвін не могла більше бачити цю нескінченну, нудну шерегу роботів.

Отож запитання вже ставив Богерт, а вона сиділа поряд з напівзаплющеними очима й неуважно слухала.

Зайшов номер чотирнадцятий, отже, лишилося ще сорок дев'ять.

Богерт підвів погляд від списку й запитав:

— Твій номер у черзі?

— Чотирнадцятий. — Робот передав свій номерок.

— Сідай. Ти сьогодні ще не був тут?

— Ні.

— То слухай. Незабаром ще одна людина може наразитися на небезпеку. А тому, коли ти вийдеш з цієї кімнати, тебе відведуть в кабіну, де ти чекатимеш, поки не буде потрібна твоя допомога. Зрозумів?

— Так.

— А коли людина буде в небезпеці, ти спробуєш її врятувати, правда ж?

— Звичайно, сер.

— На превеликий жаль, між тобою і людиною проходитимуть гамма-промені.

Мовчання.

— Ти знаєш, що таке гамма-промені? — різко запитав Богерт.

— Інтенсивне випромінювання? Наступне запитання було поставлено по дружньому, ніби між іншим.

— Ти коли-небудь працював з гамма-променями?

— Ні, — впевнено відповів робот.

— Гм-м. Так-от, гамма-промені вб'ють тебе одразу. Вони зруйнують твій мозок. Про це ти повинен знати й пам'ятати. Звичайно, ти не хочеш загинути.

— Ще б пак! — Робот, здавалося, був приголомшений. Потім повільно промовив: — Але ж коли між мною й людиною, якій загрожуватиме небезпека, проходитимуть гамма-промені, як я врятую її? Я лише даремне загину.

— Це так. — Богерт, здавалося, був стурбований таким становищем. — Єдина порада тобі: коли помітиш гамма-випромінювання між собою і людиною, можеш залишатися на місці.

Видно було, що робот відчув полегшення.

— Дякую. Адже тоді не було б ніякого сенсу. Правда?

— Авжеж. Але коли не буде ніякого небезпечного випромінювання, тоді зовсім інша річ.

— Звичайно, сер. Немає і мови.

— А тепер іди. Чоловік за дверима відведе тебе до кабіни. Зачекай там, будь ласка.

Робот вийшов, і Богерт повернувся до Сьюзен Келвін.

— То як вам, Сьюзен?

— Дуже добре, — відповіла вона мляво.

— Як ви гадаєте, ми спіймали б Нестора-10, якби швидко ставили йому запитання з фізики поля?

— Можливо, але цілковитої впевненості немає. — Її руки безсило лежали на колінах. — Пам'ятайте, він бореться проти нас і тому насторожі. Спіймати його можна тільки хитрістю. А думати у своїх межах він здатен куди швидше за людину.

— А коли хоч задля сміху я поставлю роботам по кілька запитань, що стосуватимуться гамма-променів? Про довжину хвиль хоча б?

— Ні! — Очі Келвін спалахнули. — Йому легко приховати свої знання, і тоді він буде попереджений про перевірку, яка на нього чекає. А це наш єдиний реальний шанс. Прошу вас, Пітере, ставте ті запитання, які я визначила, і не імпровізуйте. Ризиковано навіть запитувати, чи мали вони справу з гамма-променями. І не виявляйте зацікавлення, як досі. Ваш голос має

бути байдужим.

Богерт стенув плечима і натиснув кнопку, викликаючи номер п'ятнадцятий.

Велика радіаційна камера знову була в цілковитій готовності. Роботи терпляче чекали в своїх дерев'яних кабінах, відкритих до центру і відгороджених одна від одної.

Генерал-майор Келлнер повільно витирав чоло великою хустиною, а тим часом доктор Келвін уточнювала з Блеком останні деталі.

— Ви впевнені, — допитувалася вона, — що жоден з роботів не розмовляв з іншими після того, як вони покинули радіаційну камеру?

— Цілковито впевнений, — підтвердив Блек. — Вони й словом не перекинулись.

— І кожен сидів у кабіні, призначеній лише для нього?

— Ось схема.

Психолог задумливо подивилася на неї.

— Гм-м…

Генерал заглянув через її плече.

— А як їх розмістили, докторе Келвін?

— Я попросила, щоб роботів, які виявили бодай найменше відхилення від норми під час попередньої перевірки, зосередили на одному боці кола. Цього разу я сяду в центрі і простежу за ними.

— Ви збираєтеся сидіти там? — вигукнув Богерт.

— А чому б і ні? — холодно відповіла вона. — Те, що я хочу побачити, може відбутися миттєво. Я не можу доручити це комусь іншому. Пітере, ви із спостережної кабіни якнайпильніше стежте за роботами на протилежному боці. Генерале Келлнер, я подбала про кінозйомку кожного робота на випадок, коли візуальне спостереження нічого не дасть. Роботи повинні залишатися на місцях, поки ми не проявимо і не вивчимо кінострічку. Жоден не повинен виходити або мінятися місцями. Зрозуміло?

— Цілком.

— Тоді спробуємо останній раз.

Сьюзен Келвін мовчки сиділа на стільці і занепокоєно спостерігала за експериментом. Вантаж зірвався з місця й полетів униз, але в останню мить відлетів убік від удару пущеного силового променя.

Лише єдиний робот підхопився на ноги і зробив два кроки вперед. Відтак зупинився.

Але і доктор Келвін схопилася з місця й владно показала пальцем на нього.

— Несторе-10, підійди сюди! — гукнула вона. — Йди сюди!

Іди сюди!

Робот знехотя ступив уперед. Не зводячи з нього погляду, психолог голосно кричала:

— Заберіть решту роботів звідси! Заберіть швидше і не випускайте їх!

Почулося важке тупотіння ніг, але Келвін не дивилася в той бік.

Нестор-10, якщо то був він, зробив ще крок, тоді, скоряючись її владному жесту, ще два. За десять кроків від неї він хрипко промовив:

— Мені сказали, щоб я щез…

Мовчання.

— Я повинен виконати наказ. Досі мене не знайшли… Він подумає, що я нікчема… Він сказав мені… Але це не так… Я розумний і сильний… — уривчасто казав він.

Ще один крок.

— Я багато знаю… Він може подумати… Мене знайшли… Ганьба… Тільки не мене… Я розумний… І щоб мене знайшов господар… Такий кволий, повільний…

Ще крок — і важка металева рука лягла на плече Сьюзен Келвін. Вона відчула, як вага гне її донизу. Їй перехопило горло, й тоді вона почула власний пронизливий крик.

Як у тумані до неї долинали слова Нестора-10:

— Ніхто не повинен знайти мене…

Під вагою металу вона гнулася додолу.

Тоді пролунав дивний металевий звук, і вона впала на підлогу, не відчувши удару. На неї лягла блискуча важка рука. Біля Келвін нерухомо розпластався і Нестор-10.

Над нею схилилися стурбовані обличчя.

— Вам погано? — спитав Джералд Блек.

Вона ледь похитала головою. З неї зняли руку робота і обережно допомогли підвестися.

— Що сталося?

— Я на п’ять секунд пустив гамма-промені, — сказав Блек. — Ми не знали, що відбувається. Тільки в останню мить зрозуміли, що він напав на вас, і в нас не було часу на роздуми. Залишалося одне: спрямувати гамма-промені. Він упав одразу ж. Пучок був слабкий, вам він не зашкодить. Не хвилюйтесь.

— Я не хвилююсь. — Вона заплющила очі і на мить схилилася на його плече. — Я не думаю, що він справді напав на мене. Нестор-10 просто спробував це зробити. Його ще утримувало те, що залишилося від Першого закону.

Через два тижні після першої зустрічі з генерал-майором Келлнером Сьюзен Келвін і Пітер Богерт прощалися з ним. Робота на Гіпербазі відновилася. Вантажний корабель з шістдесятьма двома звичайними роботами НС-2 на борту продовжував перерваний політ, маючи офіційне пояснення двотижневої затримки.

Урядовий корабель готувався відправити двох роботистів на Землю.

Келлнер знову одягнув свій парадний мундир. Його білі рукавички аж сяяли білизною, коли він вітався за руки.

— Решту модифікованих роботів, безперечно, треба знищити, — сказала Келвін.

— Добре. Ми спробуємо замінити їх звичайними роботами. А то й без них обійдемося.

— Гаразд.

— Але скажіть… ви ж нічого не пояснили. Як вам вдалося?

Вона стримано всміхнулася:

— А-а, це… Я б вам сказала заздалегідь, якби була впевнена, що все буде гаразд. Бачите, у Нестора-10 розвинувся комплекс вищості, який з кожним днем посилювався. Йому приємно було думати, що він та інші роботи знають більше за людей. Для нього ставало необхідністю так думати. Ми знали це. Тому на самому початку попередили кожного робота, що гамма-промені можуть вбити його і що ці гамма-промені проходитимуть між ним і мною. І всі, звичайно, залишилися на своїх місцях. Під впливом логічних доводів Нестора-10 під час попередньої перевірки всі вони

вирішили, що немає сенсу намагатися врятувати людину, бо були певні, що марно загинуть і самі.

— Так, докторе Келвін, це я розумію. Але чому Нестор-10 покинув своє місце?

— А! Ми тут з вашим молодим колегою Блеком приготували невеличкий сюрприз. Розумієте, простір між роботами і мною заповнили не гамма-променями, а інфрачервоним, звичайним тепловим випромінюванням, нітрохи не шкідливим. Нестор-10 знав, що то інфрачервоні промені і що вони не шкідливі, тому рушив уперед, сподіваючись, що те саме зроблять й інші роботи під дією Першого закону. Тільки за мить він згадав, що звичайний НС-2 здатен лише помітити випромінювання, але не визначити його характер. Що тільки він уміє визначити довжину хвилі, бо пройшов відповідний курс на Гіпербазі. І саме це було для нього надто принизливо, щоб пам'ятати про нього тієї миті. Звичайні роботи знали, що простір між мною і ними смертельний для них, бо їм так сказали. Лише Нестор-10 знав, що ми говорили неправду. І на якусь мить він забув чи не хотів пам'ятати, що інші роботи можуть знати менше, ніж люди. Його підвело почуття вищості. Прощавайте, генерале.

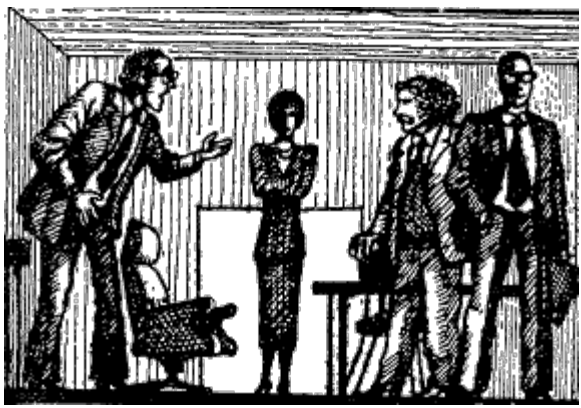

ВТЕЧА

Коли Сьюзен Келвін повернулася з Гіпербази, Альфред Ланнінг уже чекав на неї. Старий ніколи не говорив про свій вік, але кожен знав, що йому було вже за сімдесят п'ять. Він мав ще гострий розум і, хоч пішов у відставку, — науковим керівником став Богерт, — на роботі з'являвся щодня.

— Вони вже закінчують проект гіператомного двигуна? — запитав він.

— Не знаю, — роздратовано відповіла вона, — я не цікавилася.

— Гм-м. Їм би варто поспішити. А то їх обійде фірма "Консолідейтед". І нас разом з ними.

— "Консолідейтед"? А вони тут до чого?

— Ми ж не єдині маємо справу з обчислювальними машинами. Наші можуть бути позитронними, але це не означає, що вони кращі. Завтра Робертсон скликає велику нараду з цього приводу. Він і на вас чекає.

Робертсон — президент "Ю. С. Роботс енд Мекенікел Мен Корпорейшн", син засновника фірми, нахилився до свого генерального директора, і борлак йому аж підскочив, коли він сказав:

— Починайте. І давайте напрямки.

— Ну і справа, шеф, — жваво почав генеральний директор. — Місяць тому фірма "Консолідейтед Роботс" звернулася до нас із незвичайною пропозицією. Вони привезли з собою з п'ять тонн різних графіків, цифр, рівнянь та іншого, й оскільки самі не змогли все те проаналізувати, то хотіли скористатися нашим Мозком і одержати від нього відповідь. Умови такі…

Він став загинати свої грубі пальці.

— Нам вони дають сто тисяч, якщо Мозок не видасть рішення, але назве пропущені фактори. Якщо буде рішення, ми одержуємо двісті тисяч плюс вартість конструювання двигуна, плюс четверта частина всіх прибутків від нього. Йдеться про конструювання міжзоряного двигуна.

Робертсон спохмурнів, і його зігнута постать напружилася.

— Незважаючи на те, що вони мають власну мислячу машину?

— Саме це і робить їхню пропозицію підозрілою. Левере, а що ви скажете?

Ейб Левер, що сидів на протилежному краю стола, підвів голову, погладив давно не голене підборіддя й усміхнувся.

— Тут треба дещо уточнити, сер. У фірми "Консолідейтед"

була мисляча машина. Вона поламалася.

— Що? — Робертсон аж підвівся з місця.

— Саме так. Поламалася! Їй кінець. Ніхто не знає, від чого, але в мене є доволі цікаві здогадки. Ну, наприклад, що вони попросили її видати їм проект міжзоряного двигуна на основі тієї самої інформації, з якою вони звернулися до нас, а машина не витримала й тріснула. Тепер це вже не машина, а металобрухт, купа заліза.

— Ви розумієте, шеф? — Генеральний директор був у дикому захопленні. — Ви розумієте? Це не просто звичайні промислові дослідження, що не передбачають спроби вдосконалення космічного двигуна. Досі "Консолідейтед" і "Ю. С. Роботс" були лідерами в нашій галузі. А от тепер, коли "Консолідейтед" примудрилася вивести з ладу свою мислячу машину, ми виходимо вперед. У цьому суть… гм… Їхніх мотивів. Мине принаймні років шість, поки вони збудують іншу машину, а тим часом плестимуться в хвості, якщо, звичайно, не вколошкають Мозок і нас тією самою проблемою.

У президента "Ю. С. Роботс" округлилися очі.

— То в чому ж річ, дідько його забирай…

— Зачекайте, шефе. Тут іще є дещо. — Він зробив розмашистий жест рукою.

— Говоріть ви, Ланнінг!

Доктор Альфред Ланнінг дивився на все, що відбувалося, з деякою зневагою — це була його звичайна реакція на високоприбутковий бізнес і дільбу чистогану. Його недовірливі сиві брови низько нависли над очима, голос був сухий.

— З наукової точки зору, коли ситуація не зовсім ясна, вона має стати предметом прискіпливого аналізу. Питання міжзоряних польотів при сучасному стані теоретичної фізики залишається… гм… неясним. Це питання поки що не вивчено, і можна припустити, що інформація, що її заклала фірма "Консолідейтед" у свою мислячу машину, теж не була обґрунтована. Наш математичний відділ уважно проаналізував її, і з'ясувалося, що "Консолідейтед" звалила все докупи. Її матеріал містить в собі й усі відомі положення основ космічної теорії Франсіассі, і всі дані астрофізики та електроніки, що стосуються цієї проблеми. Це вже занадто.

Робертсон, що з тривогою стежив за розвитком думки Ланнінга, раптом перебив:

— Занадто для Мозку? Він не справиться з таким обсягом інформації?

Ланнінг рішуче похитав головою.

— Ні, не так. У цьому випадку можливості Мозку необмежені.

Тут справа в іншому. Питання впирається в закони робототехніки. Штучний мозок, наприклад, ніколи не зможе видати таке розв'язання проблеми, яке могло б зашкодити людині або призвести до її смерті. І тоді проблема залишиться нерозв'язаною. Якщо ж проблема вимагатиме обов'язкового і невідкладного розв'язання, то Мозок, — а він, зрештою, всього-на-всього робот, — зіткнеться з дилемою. І в цьому разі він не зможе ні відповісти, ні відмовитися відповідати. Очевидно, щось подібне сталося і з машиною фірми "Консолідейтед".

Він на мить замовк, але генеральний директор нетерпеливився.

— Продовжуйте, докторе Ланнінг. Поясніть так, як ви мені пояснювали.

Ланнінг міцно стулив губи і глянув на доктора Сьюзен Келвін, яка нарешті відвела свій погляд від схрещених на грудях рук і вперше заговорила низьким безбарвним голосом.

— Природа реакції роботів на дилему гідна подиву, — почала вона. — Психологія роботів далеко не ідеальна, — в цьому я можу запевнити вас, як фахівець, — але вона піддається якісному аналізу, оскільки попри всі складнощі проникнення в позитронний мозок роботів слід мати на увазі, що він побудований людьми, а відтак побудований відповідно до людських уявлень про цінності. Часто й людина, не знаходячи виходу із становища, намагається втекти від реальної дійсності: вона переноситься в ілюзорний світ або починає пиячити, впадає в істерику чи стрибає з мосту. Все це спричинюється одним і тим самим — відмовою або нездатністю вистояти в екстремальній ситуації. Так і робот. Дилема вносить розлад у половину його зв'язків, а найгірше те, що позитронний мозок згорає і його вже не можна буде відновити.

— Зрозуміло, — сказав Робертсон, не розуміючи. — А що ви могли б сказати про інформацію, яку накидає нам фірма "Консолідейтед"?

— Вона, безперечно, містить в собі заборонену проблему. Але наш Мозок значно відрізняється від машини-робота фірми "Консолідейтед".

— Все правильно, шефе. Все правильно, — енергійно перебив генеральний директор! — Я хочу, щоб ви докладніше спинилися на цьому моменті, оскільки він найголовніший у даній ситуації.

Очі Сьюзен Келвін засяяли за окулярами, і вона терпляче провадила далі:

— Машини фірми "Консолідейтед", і зокрема їхній Супер-Мислитель, побудовані не як особистості. Вони входять до розряду функціональних і сконструйовані без використання

основних патентів фірми “Ю. С. Роботс” на емоційні мозкові зв’язки. Їхній Мислитель всього-на-всього — обчислювальна машина високого класу, і дилема руйнує його відразу ж. Як би там не було, але наш Мозок — це особистість, хоча ця особистість дитинна. Це високорозвинений дедуктивний мозок, але він нагадує дитину з великим об’ємом знань. Фактично він не розуміє, що робить, він лише робить. Через те наш Мозок і справді як дитина, він надзвичайно життєрадісний і безтурботний. Життя в його уявленні не таке вже серйозне.

Після невеличкої паузи роботопсихолог вела далі:

— Тепер ми підійшли до того, що ми маємо робити. Ми мусимо розділити всю інформацію фірми “Консолідейтед” на логічні частини і вводити їх у Мозок для аналізу обережно, кожну окремо. Коли до нього потрапить та частина, що створює дилему, Мозок, маючи дитячу психологію, завагається. Адже його свідомість недостатньо зріла. Виникне відчутна пауза, перш ніж він розпізнає дилему як таку. І під час цієї паузи він автоматично відкине цю частину інформації ще до того, як зможуть запрацювати, а відтак і зруйнуватися його мозкові зв’язки.

У Робертсона аж підстрибнув борлак.

— Ви певні цього?

Доктор Келвін поборола в собі роздратування.

— Мені здається, що непрофесійною мовою важко точно передати суть того, що відбуватиметься. Але немає сенсу вживати тут і мову математики. Однак запевняю вас, що буде так, як я кажу.

— Отже, ситуація така, — негайно заповнив паузу генеральний директор. — Якщо ми беремося за цю справу, то повинні здійснити її ось так: Мозок скаже нам, яка саме частина інформації містить в собі дилему. Ми встановлюємо, що це за дилема. Правильно, докторе Богерт? А до речі, доктор Богерт у нас найкращий математик. Це знає кожен. Він і встановить. Ми дамо фірмі “Консолідейтед” відповідь: “Рішення немає” — з обґрунтуванням і одержимо сто тисяч. Вони залишаться із своєю поламаною машиною, а наша буде ціла. А через рік чи два ми матимемо міжзоряний двигун, або, як його дехто називає, гіператомний двигун. Як би ви не називали його, це буде найбільшим винаходом у світі.

Робертсон захихотів і простяг руку:

— Давайте сюди контракт. Я підпишу його.

Приміщення, де тримали Штучний Мозок, пильно охоронялося. Коли туди увійшла Сьюзен Келвін, один з техніків чергової зміни запитував робота:

— Якщо півтори курки знесуть за півтора дні півтора яйця, то

скільки яєць знесуть дев'ять курок за дев'ять днів?

— П'ятдесят чотири, — відразу відповів Мозок.

— Бачиш, а ти сумнівався, — сказав технік своєму колезі.

Доктор Келвін кашлянула, і техніки неймовірно розгубилися. Вона зробила короткий жест рукою, і її залишили наодинці з Мозком.

Мозок являв собою всього-на-всього кулю діаметром у два фути, заповнену кондиційованим гелієм. І в цій гелієвій атмосфері, яка була вільна від будь-якої вібрації і опромінення, містилися нечувано складні мозкові зв'язки, що власне і становили Штучний Мозок. Решту внутрішнього простору заповнювали пристрої, що виконували функції посередників між Мозком і зовнішнім світом — його голосу, рук, органів чуття.

— Як справи, Мозку? — лагідно запитала доктор Келвін.

— Чудово, місіс Сьюзен, — бадьоро відповів Мозок. — Ви хочете запитувати мене про щось? Я відповім. Ви завжди тримаєте в руках книгу, коли збираєтеся мене про щось запитати.

Доктор Келвін лагідно всміхнулася.

— Ти маєш рацію, але тільки не зараз. Згодом у нас буде для тебе запитання. Воно настільки складне, що нам доведеться поставити тобі його у письмовій формі. Але не зараз. Спершу я побалакаю з тобою.

— Гаразд, я не проти того, щоб побалакати.

— Отже, Мозку, через деякий час сюди прийдуть доктор Ланнінг і доктор Богерт із цим складним запитанням. Ми даватимемо тобі інформацію частинами і дуже повільно, а ти будь дуже обережний. Ми попросимо тебе дещо нам побудувати на основі цієї інформації, якщо ти зможеш, але я хочу попередити тебе, що твоє рішення може містити в собі… гм… загрозу людям.

— О, боже! — Вигук був тихий і протяжний.

— Тепер слухай сюди. Коли ми подамо тобі аркуш з інформацією, що міститиме в собі загрозу, а можливо, і смерть, не хвилюйся. Ми не допустимо смерті. Ні в якому разі. Отже, коли настане черга проаналізувати цей аркуш, одразу зупинись і віддай його назад. Оце й усе. Зрозумів?

— Ну, звичайно. Подумати тільки, смерть людей! О, боже!

— Мозку, я чую, що сюди йдуть доктор Ланнінг і доктор Богерт. Вони розкажуть тобі, в чому суть проблеми, і тоді почнемо. Слухайся їх. А тепер…

Аркуші подавалися Мозку повільно. Після кожної подачі чулося якесь дивне шелестіння — Мозок опрацьовував інформацію. Тоді наставала тиша, а це означало, що робот готовий прийняти чергову порцію. Так продовжувалось годинами, протягом яких Мозку було подано стільки інформації, що вона

могла скласти томів з сімнадцять математичної фізики.

Що далі тривав цей процес, то напруженіша ставала атмосфера. Ланнінг щось бубонів собі під ніс. Богерт спочатку зосереджено розглядав свої нігті, а потім, сам того не помічаючи, взявся їх гризти. Коли зникла остання порція аркушів, Сьюзен Келвін з побілілим обличчям сказала:

— Щось трапилося.

— Не може бути, — ледве вимовив Ланнінг. — Невже він помер?

— Мозку, — тремтячим голосом сказала Сьюзен Келвін. — Ти чуєш мене, Мозку?

— Га? — почулася неуважна відповідь, — Ви щось хотіли?

— Рішення…

— А-а… Я можу видати рішення. Я побудую вам цілий корабель. І без особливих труднощів, якщо тільки дасте мені на підмогу роботів. Хороший корабель. На це піде місяців зо два.

— Тобі не важко було?

— З цифрами довелось повозитися, — відповів Мозок.

Доктор повернулася до виходу. Рум'янець так і не з'явився на її щоках. Вона зробила знак, щоб інші також вийшли.

Уже в кабінеті вона сказала:

— Я не можу цього збагнути. Інформація, яку ми давали Мозку для аналізу, повинна була містити в собі дилему, здатну викликати, може, навіть смерть. Якщо щось в ньому зламалося…

— Машина розмовляє, — спокійно сказав Богерт. — І говорить до ладу. Яка ж тут дилема?

Але роботопсихолог стояла на своєму:

— Дилеми бувають різні. І до кожної треба інакший підхід. Очевидно, в даному разі дилема лише м'яко зачепила Мозок. Однак достатньо, щоб кинути його в полон ілюзій, коли він не може розв'язати проблему, а думає, що може. Це схоже на балансування на краю безодні, де найменший поштовх — і все піде прахом.

— Припустимо, — сказав Ланнінг, — що дилеми немає. Припустимо, що машина фірми "Консолідейтед" поламалася з іншої причини або чисто через технічні неполадки.

— Якщо навіть і так, — мовила Келвін, — то нам це мало що дає. Послухайте, відсьогодні жоден з вас не повинен підходити до Мозку. Я все беру на себе.

— Чудово, — полегшено зітхнув Ланнінг. — Беріть усе на себе. А тим часом ми дамо можливість Мозку побудувати корабель. І коли він таки побудує, ми повинні випробувати його. А для цього нам потрібні будуть висококваліфіковані фахівці.

Майкл Донован енергійно пригладив руде волосся, не

звертаючи уваги на те, що непокірна кучма аж ніяк не хотіла слухатись його і їжачилась вусебіч.

— А тепер вмикай, Грегу, — сказав він. — Кажуть, що корабель готовий. — Вони не знають, що за корабель, але він готовий. Вперед, Грегу. Бери керування в свої руки.

— Облиш, Майку, — байдуже промовив Пауелл. — Від твого гумору відгонить пліснявою. Він тут не допоможе.

— Гаразд, слухай. — Донован знову зробив марну спробу пригладити чуба. — Мене мало хвилює цей залізний геній і його корабель. Тут пахне загубленою відпусткою. І яка нудьга! Там самі цифри — і цифри неправильні. До дідька таку роботу!

— А ми нічого не втратимо, якщо і не погодимося. О'кей! Спокійно! Доктор Ланнінг йде сюди.

До них простував доктор Ланнінг. Його густі сиві брови, як завжди, низько нависали над очима, а стареча постать була як ніколи струнка й енергійна. Він мовчки піднявся по схилу з двома чоловіками й увійшов на відкритий майданчик, де без нагляду людини мовчазні роботи будували корабель.

Побудували корабель!

— Роботи зупинилися, — сказав Ланнінг, — жоден з них не поворухнувся сьогодні.

— Виходить, роботу закінчено? — запитав Пауелл.

— Звідки я знаю? — Ланнінг був сердитий, його брови низько нависали над глибоко посадженими похмурими очима. — Здається, закінчено. Деталей не видно, інтер'єр виблискує завершеністю.

— Ви були всередині?

— Тільки зайшов й одразу вийшов. Я не пілот космічних кораблів. Хто-небудь з вас знається на теорії двигунів?

Донован і Пауелл перезирнулись.

— У мене є посвідчення, — сказав Донован, — але в ньому нічого не говориться про гіпердвигуни і основи навігації. Це звичайно дитяча іграшка в трьох вимірах.

Альфред Ланнінг осудливо глянув на Донована і шморгнув своїм довгим носом.

— Гаразд, — сказав він холодно. — У нас є люди, які знаються на двигунах.

Коли Ланнінг зібрався вже йти, Пауелл взяв його за лікоть.

— Перепрошую, корабель усе ще — заборонена зона?

Старий завагався на мить і потер перенісся.

— Гадаю, ні. В усякому разі для вас обох. Ланнінг пішов. Донован подивився йому вслід і пробурмотів коротку і виразну фразу. Тоді повернувся до Пауелла:

— Мені б хотілося описати його, Грегу.

— Сподіваюсь, що ти сам це зробиш, Майку.

Всередині корабель був закінчений. Це видно було вже з першого погляду. Жоден найприскіпливіший педант не зміг би так відполірувати його, як роботи.

Тут не було кутків. Стіни, підлога, стеля плавно переходили одне в одне, освітлені холодним металевим блиском схованих ламп. Людина, на свій подив, тут була оточена шістьма своїми відображеннями.

Головний лункий коридор нагадував вузький тунель, що вів вздовж лінії кімнат, які не відрізнялись одна від одної формою.

— Думаю, що меблі вбудовані в стіни, — сказав Пауелл. — Чи, може, нам не доведеться ні сидіти, ні спати.

І тільки остання кімната, найближча до носової частини, вирізнялася з-поміж інших. Вигнуте вікно з невіддзеркалювального скла було вмонтоване в суцільний метал, а нижче містився єдиний великий циферблат з однією нерухомою стрілкою, що твердо стояла на нулю.

— Глянь сюди, — сказав Донован і показав на єдине слово на дрібно градуйованій шкалі.

Там було написано “Парсеки”, а в правому краю вигнутої лінії поділок стояла цифра “1000 000”.

Тут було два стільці — важкі, на конусоподібних тумбах, тверді. Пауелл обережно сів і відчув, що стілець точно приходиться до тіла і дуже зручний.

— Що ти думаєш про оцей корабель? — запитав Пауелл.

— Як на мене, то в Штучного Мозку запалення мозку. Ходімо звідси.

— Ти, звичайно, не хочеш ще трохи подивитися?

— Я скрізь подивився. Прийшов, побачив, переміг. — Руда чуприна Донована стирчала, як у їжака голки. — Ходімо звідси, Грегу. У мене своя робота. Я її покинув п’ять секунд тому, а це — заборонена зона для сторонніх.

Пауелл самовдоволено посміхнувся і погладив вуса.

— Чудово, Майку! Перекривай кран адреналіну, який ти впустив собі в жили. Я також хвилювався, а тепер перестав.

— Справді перестав? А що сталося? Зросла сума страховки?

— Майку, цей корабель не полетить.

— Звідки ти знаєш?

— Ми обійшли весь корабель, так?

— Здається, так.

— Даю слово, що ми обдивилися все. Ти бачив кабіну пілота, за винятком оцього отвору і спідометра в парсеках? Ти бачив який-небудь пульт управління?

— Ні.

— А ти бачив які-небудь двигуни?

— О, боже, ні!

— От і чудово! Давай повідомимо про це Ланнінга.

Вони проклинали свою дорогу, коли йшли якимись невиразними коридорчиками, і врешті-решт натрапили на короткий прохід, що вів до повітряного шлюзу.

Раптом Донован напружився.

— Ти зачиняв ці двері, Грегу?

— Я й не доторкався до них. Натисни на ручку, будь ласка.

Обличчя Донована скривилося в страшенній напрузі, але ручка й не поворухнулась.

— Не бачу нічого страшного, — сказав Пауелл. — Коли щось сталося, вони визволять нас звідси.

— Отож і ми повинні чекати, поки вони з'ясують, який дурень замкнув нас тут, — сердито додав Донован.

— Давай тоді повернемося назад, до кімнати з ілюмінатором. Це єдине місце, звідки ми можемо привернути увагу.

Але їхній надії не судилося збутися.

У цій останній кімнаті ілюмінатор не був більше голубим, неба крізь нього видно не було. Він був чорний, а замість голубого неба виділялися жовті зірки, що заповнили космос.

Вражені несподіванкою, Пауелл і Донован попадали на стільці.

Альфред Ланнінг зустрів доктора Келвін біля кабінету. Він нервово припалив сигару і жестом запросив роботопсихолога увійти.

— Ну, Сьюзен, ми зайшли надто далеко. Робертсон нервує. Що ви робите з Мозком?

Сьюзен Келвін розвела руками.

— Треба набратися терпіння, Мозок — найцінніше з того, що ми можемо втратити у цьому ділі.

— Але ви опитуєте його вже два місяці.

— Ви вважаєте за краще самому взятися за цю справу? — Голос Келвін був рівний, але в ньому відчувалося роздратування.

— Ви знаєте, що я мав на увазі.

— Гадаю, що так. — Доктор Келвін нервово потерла руки. — Це нелегко. Я до нього і з ласкою підходила, добром намагалася вивідати, але поки що нічого не добилася. Його реакції ненормальні. Його відповіді… якісь дивні. Поки що нічого певного сказати я не можу. Розумієте, поки ми не довідаємося, що сталося, ми повинні бути дуже обережними. Адже одне просте запитання або зауваження… може вивести його з ладу і тоді… Тоді ми матимемо на руках непотрібний Мозок. Ви хотіли б таке бачити?

— Але ж він не може порушити Першого закону?

— Сподіваюсь, але…

— Ви навіть не впевнені в цьому? — Ланнінг був глибоко шокований.

— О, я ні в чому не можу бути впевнена, Альфреде…

Ураз зловісне завивання сирени сповістило тривогу. Спазматичним рухом Ланнінг схопив трубку. Страшні слова обпекли його морозом.

— Сьюзен… ви чули… зник корабель. Я послав туди двох випробувачів півтори години тому. Ви повинні знову зустрітися з Мозком.

Сьюзен Келвін допитувалась із силуваним спокоєм:

— Мозку, що сталося з кораблем?

— З кораблем, який я побудував, місіс Сьюзен? — щасливо перепитав Мозок.

— Так. Що з ним скоїлося?

— Анічогісінько. Двоє людей, що повинні випробовувати його, зайшли всередину. Всі ми були готові. Отже, я їх послав у космос.

— О-о… Що ж, це чудово. — Психолог відчула, як їй перехопило дихання. — Ти думаєш, що у них все буде гаразд?

— Усе буде якнайкраще, місіс Сьюзен. Я турбуюсь про них. Це — чудовий корабель.

— Так, Мозку, він чудовий, але чи вистачить у них харчів, як ти гадаєш? їм там буде зручно?

— Харчів достатньо.

— Все це може приголомшити їх, Мозку. Все-таки несподіванка, ти розумієш.

— Усе буде гаразд, — одразу заперечив Мозок. — Для них це повинно бути цікаво.

— Цікаво? Чому?

— Просто цікаво, — лукаво відповів Мозок.

— Сьюзен, — прошепотів Ланнінг схвильовано, — запитайте його, чи їм загрожує смерть. Запитайте, яка є небезпека.

Обличчя Сьюзен Келвін сердито скривилося.

— Мовчіть!

Тремтячим голосом вона запитала:

— А ми можемо зв’язатися з кораблем? Можемо, Мозку?

— Аякже. Вони почують вас, якщо ви звернетеся до них по радіо.

— Дякую. На сьогодні досить.

Коли вони залишили приміщення, де перебував Мозок, Ланнінг вибухнув гнівом.

— О, Галактика! Сьюзен, якщо це вийде з-під контролю, ми

всі загинемо. Ми повинні повернути цих двох людей назад. Чому ви прямо не запитали, чи загрожує їм смерть?

— Бо це саме те, про що я не можу навіть нагадувати. Якщо таке нагадування поставить Мозок перед дилемою, він може загинути. Власне, все, що ставить Мозок в несприятливі умови, може повністю вивести його з ладу. То чи не ліпше тоді уникнути цього? А тепер дивіться, він сказав, що ми можемо з ними зв'язатися. Давайте так і зробимо. Ми одержимо їхні координати і повернемо корабель назад. Вони, очевидно, не можуть самі керувати кораблем. Можливо, Мозок здійснює дистанційне управління. Ходімо!

Минуло чимало часу, поки Пауелл опам'ятався.

— Майку, — мовив він похололими губами, — ти відчуваєш прискорення?

Погляд Донована був порожній.

— Га? Ні… ні…

І тоді в рудоголового стислися кулаки, він зірвався з стільця і вперся у вигнуте холодне скло ілюмінатора. Там було видно тільки зірки.

Він одвернувся від ілюмінатора.

— Грегу, вони, мабуть, запустили двигун, коли ми зайшли всередину корабля. Це заздалегідь продумано. Вони домовилися з роботом використати нас як піддослідних кроликів на той випадок, коли ми задумаємо вибратися звідси.

— Не може бути! Який сенс посилати нас у космос, коли ми не знаємо, як керувати кораблем? Як ми повернемо його назад? Ні, він працює сам по собі і без видимого прискорення.

Він підвівся і став повільно ходити по кімнаті. Металеві стіни відлунювали звуки його кроків.

— Майку, це найнеприємніше ситуація, в яку ми коли-небудь потрапляли, — сказав він із сумом.

— Це новина для мене, — гірко відповів Донован. — Бо я вже почав сподіватися, що почав чудовий період у нашому житті.

Пауелл пропустив ці слова повз вуха.

— Немає прискорення, — значить, принцип роботи корабля відрізняється від усіх досі відомих.

— Принаймні відомих нам.

— Відрізняється від усіх досі відомих. Тут немає двигунів з ручним управлінням. Можливо, вони вмонтовані в стінах. Може, через те стіни такі товсті.

— Про що ти там мимриш? — запитав Донован.

— А чому б і не послухати мене? Я кажу про те, що які б не були двигуни в цього корабля, вони заховані і не мають ручного приводу. Корабель рухається з допомогою дистанційного

управління.

— Ним керує Мозок?

— А чому б і ні?

— Отже, ми не виберемося звідси, поки Мозок не поверне нас назад?

— Може бути. Якщо так — давай спокійно чекати. Мозок — це робот. І він повинен діяти відповідно до Першого закону. Він не може завдати шкоди людині.

Донован повільно сів.

— Ти так вважаєш? — Він ретельно пригладив чуба. — Послухай, вихідні дані космічного двигуна зруйнували робота фірми "Консолідейтед", і, як стверджують інтелектуали, сталося це тому, що в міжзоряних польотах гинуть люди. Якому роботові ти збираєшся вірити? Наш мав ті самі вихідні дані, наскільки я розумію.

Пауелл нещадно смикав себе за вуса.

— Не удавай, що ти не знаєш робототехніки, Майку. Перш ніж виникне фізична можливість для робота порушити Перший закон, десять разів перегорить маса деталей і від робота залишиться купа металобрухту. Все це пояснюється дуже просто.

— О, звичайно, звичайно. Оце вранці мене має розбудити слуга. І я не повинен хвилюватися перед сном, тим паче, що все пояснюється дуже і дуже просто.

— О, Юпітер! Майку, чому ти все скаржишся? Мозок турбується про нас. Тут тепло, світло, багато повітря. Не відчувається навіть прискорення, що могло б скуйовдити твоє волосся, коли воно таке гладеньке, хоч на вітрину виставляй.

— Отак? Грегу, тобі б читати лекції. А що ми будемо їсти? Що будемо пити? Де ми, взагалі? Як ми повернемося назад? А якщо аварія, до якого виходу ми побіжимо і в яких скафандрах? Я не бачив тут навіть ванної кімнати або ж і тих маленьких вигод, що межують з нею. Звичайно, про нас турбуються, але чи достатньою мірою?

Голос, що перебив тираду Донована, належав не Пауеллу. Він був нічий. Голос лунав у повітрі — громовий, розкотистий, що аж приголомшував своїм звуком.

Грегорі Пауелл! Майкл Донован! Грегорі Пауелл! Майкл Донован! Будь ласка, повідомте своє місцезнаходження. Якщо ваш корабель піддається управлінню, повертайтеся на базу. Грегорі Пауелл! Майкл Донован!..

Повідомлення повторювалося механічно, через невеличкі інтервали.

— Звідки голос? — запитав Донован.

— Я не знаю, — схвильовано прошепотів Пауелл. — А звідки тут світло? І взагалі, звідки все це йде?

— Ну, а як ми відповідатимемо? — Вони повинні були говорити тільки під час інтервалів між повторами повідомлення, що голосно відлунювало.

Стіни були голі настільки, наскільки може бути голим суцільний вигнутий метал.

— Даємо відповідь, — сказав Пауелл. Вони вигукували по черзі і разом:

— Місцезнаходження невідоме! Корабель — некерований! Ми у відчаї!

Їхні голоси наростали і дробилися у відлунні. Короткі ділові речення перетворювалися на пронизливі звуки. А холодний настійний голос невтомно повторював, повторював і повторював слова повідомлення.

— Вони не чують нас, — видихнув Донован. — Тут немає передавального механізму. Тільки приймальний.

Він невидющим поглядом уп'явся в маленьку цятку на стіні.

Настирливий голос іззовні повільно став затихати і зник зовсім. Донован і Пауелл знову до хрипоти стали вигукувати слова відповіді.

Хвилин через п'ятнадцять Пауелл байдуже промовив:

— Давай знову обійдемо корабель. Треба знайти щось

поїсти. — В його голосі звучала безнадія. Це було визнання поразки.

В коридорі вони розійшлися — один звернув ліворуч, другий — праворуч. Їхні кроки лунко відлунювали. Згодом вони випадково зустрілися в коридорі, подивилися один на одного і розминулися. Пауелл враз зупинився, почувши радісний голос Донована.

— Гей, Грегу! — гукав Донован. — На кораблі є туалет. Як ми раніше не помітили його?

Хвилин через п'ять вони зустрілися.

— Душу поки що не видно, однак… — голос його обірвався. — Їжа, — видихнув він.

Стіна розсунулася, і з'явилася шафка з двома полицями. Горішня полиця була заповнена банками різних розмірів і форм без етикеток. Емальовані банки на нижній полиці були однакові. У Донована аж жижки затрусилися. Нижня половина мисника охолоджувалася.

— Як… як…

— Раніше тут нічого цього не було, — коротко сказав Пауелл. — Стіна розсунулася, коли я увійшов.

Він їв. Банка була підігріта, до неї була прикріплена ложечка. Пахощі печених бобів наповнювали кімнату.

— Хапай банку, Майку!

Донован завагався.

— А що за меню?

— Звідки я знаю. Ти ще харчами перебираєш.

— Ні, але завжди на кораблях мені доводиться їсти боби. Ніякого тобі вибору.

Він простягнув руку і вибрав блискучу еліпсовидну банку, що плескатою формою нагадувала йому консерву лососини або ще якогось делікатесу. Він із зусиллям відкрив її.

— Боби! — крикнув Донован і потягнувся до іншої.

— Краще їж оце, хлопче. Харчі у нас лімітовані, а нам, може, доведеться залишатися тут довго, довго…

Донован сердито поставив банку на місце,

— І це все, що ми маємо? Самі боби?

— Може, й так.

— А що там на нижній полиці?

— Молоко.

— Тільки молоко? — ображено вигукнув Донован.

— Схоже, що так.

Вони набрали їжі і мовчки вийшли. Одразу за ними зсунулися рухомі частини стіни, утворивши суцільну поверхню.

Пауелл зітхнув:

— Скрізь автоматика. І тільки так. Ще ніколи в житті не доводилося бути таким безпорадним. Де туалет?

— Там, праворуч. І його тут не було тоді, коли ми дивилися.

Через п'ятнадцять хвилин вони вже сиділи в кімнаті з ілюмінатором і дивилися один на одного.

Пауелл похмуро глянув на прилад. Там усе ще було написано "Парсеки", значилася та ж сама цифра "1 000 000", а стрілка приладу твердо стояла на нулю.

Розмова відбувалася у найвіддаленішому адміністративному корпусі фірми "Ю. С. Роботс енд Мекенікел Мен Корпорейшн".

— Вони не відповідають, — втомлено сказав Альфред Ланнінг. — Ми пробували зв'язатися на всіх хвилях — і відкритим текстом, і з допомогою коду. А Мозок ще нічого не говорить?

Остання фраза була адресована доктору Келвін.

— Він нічого конкретного не каже, Альфреде, — відповіла Келвін підкреслено. — Він каже, що вони можуть почути нас… А коли я починаю натискати на нього, щоб він розповів докладно, Мозок стає… ну, він став впертим. Надії мало. Що візьмеш від упертого робота?

— Ви нам розповіли все, що знаєте, Сьюзен? — спитав Богерт.

— Ще одне. Керування кораблем Мозок повністю взяв на себе. Він цілком впевнений у безпеці випробувачів, але не вдається в подробиці. Я боюся тиснути на нього. Однак, як мені здається, центральною подією має бути міжзоряний стрибок. Мозок відверто сміється, коли я піднімаю це питання. Є й інші ознаки того, що дедалі більше виявляється його ненормальність.

Вона обвела всіх поглядом.

— Я відношу це до істерії. Я негайно припинила з ним розмови і, сподіваюсь, не завдала йому шкоди, але водночас він дав мені ключ до розгадки. Я можу зняти істерію. Дайте мені дванадцять годин. Якщо я поверну його до нормального стану, він поверне корабель назад.

Богерт, здавалося, був раптово вражений:

— Міжзоряний стрибок!

— Що сталося? — Келвін і Ланнінг вигукнули водночас.

— Мозок дав нам цифрову характеристику двигуна. Ну, скажімо… я щойно придумав дещо.

І він швидко вийшов.

Ланнінг подивився йому вслід і різко сказав, звертаючись до Келвін:

— Потурбуйтесь, щоб усе було гаразд, Сьюзен.

Через дві години Богерт енергійно доводив:

— Кажу ж вам, Ланнінг, що суть у цьому. Міжзоряний стрибок не може бути миттєвим, як швидкість світла. Життя не

може існувати… матерія і енергія, як такі, не можуть існувати у викривленому просторі. Я не знаю, що це могло б бути, але суть у цьому. Це те, що вбило робота фірми “Консолідейтед”.

Донован почував себе виснаженим і мав поганий вигляд.

— Минуло лише п’ять днів?

— Тільки п’ять. Я впевнений у цьому.

Донован сумним поглядом глянув довкола.

Зірки крізь ілюмінатор здавалися знайомими, але були безмежно байдужі. Стіни корабля були холодні; лампи, що знову нещодавно спалахнули, яскраво горіли холодним світлом; стрілка приладу вперто трималася нуля; Донован усе ще не міг позбутися присмаку бобів.

— Мені потрібна ванна, — сказав він похмуро.

Пауелл метнув у нього швидким поглядом.

— Мені також потрібна, — сказав він. — Ти від скромності не помреш. Але якщо ти хочеш купатися в молоці, а не пити його…

— Зрештою, ми можемо й не пити. І все-таки, Грегу, куди заведе нас ця міжзоряна подорож?

— Ти мені скажи. Можливо, ми будемо лише рухатися. Хоч, зрештою, ми прибудемо кудись. Принаймні прибудуть наші скелети. Але чи не стане наша смерть причиною руйнування Мозку?

Донован говорив, повернувшись спиною до Грега:

— Грегу, становище доволі кепське. Тут нічого робити. Хіба що ходити туди й сюди і розмовляти між собою. Ти знаєш історію про диваків, яких запустили в космос? Вони зсунулись із глузду задовго до того, як померли з голоду. Я не знаю, Грегу, але навіть від світла цих ламп мені стає не по собі.

Запала тиша. Згодом почувся тихий голос Пауелла:

— І мені так само стає не по собі. Ти що відчуваєш?

Рудоголовий повернувся.

— Почуваю себе якось дивно всередині. Ніби все в мені тремтить, якась внутрішня напруга. Важко дихати. Я просто не можу стояти.

— Гм-м. Ти відчуваєш вібрацію?

— Що ти маєш на увазі?

— Сядь на хвилину і послухай. Ти не чуєш цього, але відчути можеш. Скрізь усе вібрує. Вібрує весь корабель, і ми разом з ним. Прислухайся.

— Так, так. Що б це могло бути, як ти гадаєш, Грегу? Тобі не здається, що це ми?

— Може бути. — Пауелл повільно погладив вуса. — А може, це двигуни корабля. Можливо, йде підготовка.

— До чого?

— До міжзоряного стрибка. Може, він наближається, і дідько його знає, що це таке.

Донован замислився на якусь мить і сердито сказав:

— Якщо це станеться, хай так і буде. Але ми повинні боротися. Принизливо чекати склавши руки.

Десь за годину Пауелл подивився на свої руки, що лежали на поруччі стільця, і сказав з крижаним спокоєм:

— Доторкнись до стіни, Майку.

— Вона дрижить, Грегу, — сказав Донован, приклавши руку до стіни.

Навіть зірки здавались тьмяними. Створювалося неясне враження, ніби велетенська машина набирає потужність, що передається стінам, акумулює енергію для могутнього стрибка, вібруючи з страшенною силою.

Воно почалося несподівано, з болючого удару. Пауелл напружився і ледь не вилетів з крісла. Його погляд вловив Донована, який слабко скрикнув і зник з поля зору. Щось корчилося в нього всередині, боролося проти холоду, що поступово обволікав його.

Щось відірвалося і закрутилося миготливою плямою світла і болю. Воно падало… і завертілося.

…і падало вниз,

…у тишу.

Це була смерть!

Це був світ нерухомості і байдужості. Світ мороку і непритомності, темряви, тиші і безформної боротьби.

І передусім це було усвідомлення вічності.

Він був тоненькою білою павутинкою свого “Я” — холодною і переляканою.

Тоді почулися слова. Скрадливі і лункі, вони гриміли над ним у шумовинні звуків.

— Чи підібрали ви собі труну? Чому б не попробувати розсувні труни Морбіда М. Кадавера? Вони виготовлені за всіма правилами науки, добре припасовані до форми тіла і збагачені вітаміном Ви Користуйтесь зручними трунами Кадавера. Пам’ятайте, ви… помрете… на довгий… довгий… час!

Це були і не зовсім звуки, але що б це не було, воно завмерло в єлейному лункому шепоті.

Біла павутинка, якою міг бути Пауелл, вільно плавала в ілюзорному світі, що існував довкола, і впала, коли став наростати пронизливий крик сотень мільйонів привидів, сотень мільйонів голосів сопрано, що переростали в крещендо.

“Я буду радий, коли ти помреш, ти, негіднику”.

“Я буду радий, коли ти помреш, ти, негіднику”.

“Я буду радий…”

Шалений звук ніби по спіралі переростав у ревіння надзвукового літака і знову віддалявся.

Біла павутинка затремтіла від пульсивного болю. Згодом заспокоїлася.

Голоси були звичайні. Багато голосів. Це був шум натовпу. Вирування юрби швидко проносилося повз нього і над ним, залишаючи за собою обривки фраз.

— Для чого вони це роблять, хлопче? У тебе змучений вигляд…

— …гарячий вогонь, я гадаю, але в мене є справа…

— …я зробив рай, але старий святий Петро…

— Ні, я пішов з хлопцем. З ним мав справу…

— Гей, Сем, ходімо з нами…

— Ти дістав люльку? Вельзевул каже…

— Ідеш далі, моє чортеня? А в мене побачення з Са…

І над усіма цими обривками фраз виникло громове ревіння, що заглушало все:

— Поспішайте! Поспішайте! Поспішайте! Ворушіться і не змушуйте нас чекати, за вами велика черга. Підготуйте посвідчення і перевірте, чи стоїть на них штамп з дозволом Петра. Подивіться, чи ви вже біля вхідних воріт. Там для всіх вас вистачить вогню. Гей, ви, там унизу. Займіть своє місце в черзі, а то…

Біла павутинка, що нею був Пауелл, знову розпрямилася, і він відчув гострий дотик вказівного пальця. Усе це вибухнуло в райдугу звуків, що падали на розпаленілий мозок.

Пауелл знову опинився на стільці. Він відчув, що тремтить.

Очі Донована були широко розплющені, ніби дві великі голубі кулі.

— Грегу, — прошепотів він крізь сльози. — Ти помирав?

— Я… почував себе мертвим. — Він не впізнавав свого власного голосу.

Донован, очевидно, зробив марну спробу встати.

— Ми живі тепер? Чи це ще продовжується?

— Я… відчуваю, що живий, — сказав Пауелл хрипким голосом. І запитав обережно: — Ти… чув що-небудь коли… коли був мертвий?

Донован на якусь мить замовчав і повільно похитав головою.

— Чув?

— Так. А ти чув про труни… і жіночий спів… і черги, що шикувалися до пекла? Чув?

Донован похитав головою.

— Тільки один голос.

— Гучний?

— Ні. Тихий, але скрипучий, ніби напилком по нігтях. Знаєш, то була проповідь біля пекельного вогню. Він описував тортури… Ну, ти знаєш. Я вже раз чув таку проповідь…

Він аж вкрився потом.

Вони побачили сонячне світло, що проникало крізь ілюмінатор. Блакитно-біле проміння було слабке — воно йшло од віддаленої мерехтливої цятки, що не могла бути Сонцем.

Пауелл тремтячим пальцем показав на єдиний прилад. Стрілка твердо зупинилася на поділці з позначкою “300 000 парсеків”.

— Майку, якщо це правда, ми повинні бути за межами Галактики, — сказав Пауелл.

— Грегу! — вигукнув Донован. — Ми будемо першими людьми, що вийшли за межі Сонячної системи.

— Так. Саме так! Ми покинули Сонце. Ми покинули Галактику. Про це свідчить наш корабель. Це означає свободу всього людства. Свободу виходу до будь-якої з мільйонів, мільярдів, трильйонів зірок.

Він важко опустився на стілець.

— Але як ми повернемось назад, Майку?

Донован засміявся:

— О, все буде гаразд. Корабель доставив нас сюди, він забере нас і назад. А тепер я хочу бобів.

— Але, Майку… зачекай, Майку. Якщо він помчить нас назад тим самим маршрутом, що й сюди…

Донован підвівся з місця і знову важко опустився на стілець.

— Ми змушені будемо знову… померти, Майку.

— Що ж, — підсумував Донован, — якщо помремо, так і буде. Зрештою, це не надовго, не назавжди.

Сьюзен Келвін говорила повільно. Протягом шести годин вона повільно добивалася від Мозку відповіді — протягом шести безплідних годин. Вона була втомлена від численних повторень, втомлена від марнослівних розмов, втомлена від усього.

— А тепер, Мозку, в мене буде лише одне запитання. Ти повинен докласти особливих зусиль, щоб відповісти просто. Ти маєш повне уявлення про міжзоряний стрибок? Мені здається, що він закине їх надто далеко.

— Настільки, наскільки вони захочуть, місіс Сьюзен. Боже, це ж не якийсь там трюк у космосі.

— І що вони там бачитимуть?

— Зірки і темряву. А ви що думали?

— Вони будуть жити?

— Звичайно!

— І міжзоряний стрибок не зашкодить їм?

У неї аж мороз пішов по шкірі, коли Мозок замовк. Оце й воно! Вона зачепила болюче місце.

— Мозку, — ледь вимовила Келвін. — Мозку, ти чуєш мене?

Мозок відповів кволим, тремтячим голосом:

— Я повинен відповісти? Про стрибок, наскільки я зрозумів.

— Якщо не хочеш, — не відповідай. Але, гадаю, це було б дуже цікаво, якби ти захотів. — Сьюзен Келвін намагалася бути бадьорою.

— Ой. Ви все зіпсували.

Роботопсихолог раптом скочила з місця з виглядом глибокого прозріння.

— О, боже! — видихнула вона. — О, боже!

І вона відчула, як спала напруга, в полоні якої вона перебувала годинами, днями. Пізніше вона скаже Ланнінгу: “Все правильно. Зараз ви повинні залишити мене на самоті. Корабель благополучно повернеться назад з людьми, а я повинна відпочити. Я хочу відпочити. А тепер вийдіть”.

Корабель повернувся на Землю так само тихо, так плавно, як і покинув її. Він точно приземлився на своє місце, і відкрився головний люк. Двоє людей, що вийшли з нього, обережно ступили на твердий ґрунт, погладжуючи давно не голені обличчя.

І тоді один з них, рудоволосий, повільно і цілеспрямовано опустився на коліна і поцілував бетон посадочної смуги.

Вони помахали натовпу, що зібрався тут, і зробили заперечливий жест санітарам, котрі жваво витягували носилки з карети “швидкої допомоги”.

— Де тут найближчий душ? — запитав Грегорі Пауелл.

Їх повели туди.

Всі вони зібралися за одним столом. Творчий персонал фірми “Ю. С. Роботс енд Мекенікел Мен Корпорейшн” був у повному складі.

Повільно, з подробицями, Донован і Пауелл розповіли про свою незвичайну пригоду. Запала тиша. Її порушила Сьюзен Келвін. За тих кілька днів, що минули, вона знову стала спокійною і відчуженою, проте сліди недавніх переживань усе ще були помітні на її обличчі.

— Щиро кажучи, — почала Сьюзен Келвін, — у всьому цьому — моя вина. Коли ми вперше передали цю проблему Мозку — а я сподіваюсь, дехто з вас пам’ятає про це, — я довго билась, щоб переконати його у важливості відхилення будь-якої інформації, здатної створити дилему. Переконуючи його, я говорила приблизно таке: “Хай тебе не хвилює смерть людей. Ми ні в якому разі не допустимо її. Тільки поверни назад аркуш із інформацією і

забудь про нього”.

— Гм-м, — втрутився Ланнінг. — І що з цього випливає?

— Очевидне. Коли саме та частина інформації надійшла для обчислення, з якої утворилося рівняння довжини мінімального інтервалу для міжзоряного стрибка, це означало смерть людей. Це те, від чого повністю зруйнувалася машина фірми “Консолідейтед”. Але я не зовсім приглушила в Мозку усвідомлення неприпустимості смерті — Перший закон не міг ним бути порушений, — проте достатньо для того, щоб Мозок ще раз міг подивитися на рівняння. Достатньо для того, щоб дати йому час збагнути, що мине певний інтервал — і люди знову повернуться до життя, оскільки матерія і енергія корабля знову почнуть існувати. Це так звана “смерть” у переносному розумінні слова була чисто тимчасовим феноменом. Ви мене розумієте?

Вона обвела всіх поглядом. Усі заслухалися. Сьюзен Келвін розповідала далі:

— Отже, Мозок прийняв цю частину інформації, хоч не без помітного потрясіння. Навіть дані про тимчасову смерть вивели його з рівноваги.

Вона говорила про це спокійно.

— Він розвинув у собі почуття гумору — розумієте, це своєрідна форма втечі від реальної дійсності. Він став справжнім жартівником і базікалом.

Пауелл і Донован скочили на ноги.

— Що? — закричав Пауелл. Донован сприйняв це в іншому світлі.

— Саме так, — сказала Келвін. — Він турбувався про вас, дбав про вашу безпеку, але ви не могли взяти управління кораблем на себе, бо воно не призначалося для вас — тільки для гумориста-Мозку. Ми могли зв’язатися з вами, але ви не могли відповісти. Ви мали достатньо їжі, але це були лише боби і молоко. Тоді ви померли, якщо так можна висловитися, а згодом ожили, але період вашої смерті був… ну… цікавим. Я хотіла б знати, як він це зробив. Це був цінний жарт Мозку, але він не завдав шкоди.

— Не завдав шкоди! — видихнув Донован. — О, якби в цього дотепника і грубіяна була лише шия.

Ланнінг зробив порух рукою:

— Гаразд. Все це було і минуло. Що тепер?

— Ну, — сказав тихо Богерт, — передовсім ми повинні поліпшити основний космічний двигун. Очевидно, ми повинні відштовхуватися від цього інтервалу міжзоряного стрибка. Якщо це так, ми — єдина організація, що має супер-робота, — зобов’язані знайти цей інтервал, як що зможемо. І тоді “Ю. С.

Роботс” організовуватиме міжзоряні подорожі, а людство матиме змогу освоїти Галактику.

— А як бути з фірмою “Консолідейтед”? — запитав Ланнінг,

— Послухайте, — раптом перебив Донован, — я хочу внести пропозицію. “Консолідейтед” завдала “Ю. С. Роботс” силу-силенну неприємностей. Щоправда, не так сталося, як вони чекали, і справа повернулася на краще, але їхні наміри не були благочестиві. І я, і Грег у цьому переконалися.

Отже, вони хочуть відповіді, і вони її одержать. Пошлемо їм цей корабель, і “Ю. С. Роботс” зможе одержати свої двісті тисяч плюс вартість конструювання. І коли вони випробовуватимуть його, тоді, очевидно, ми дамо змогу Мозку ще трохи побавитися, поки він прийде до норми.

— Це мені підходить, — твердо сказав Ланнінг.

— І відповідає умовам контракту, — неуважно додав Богерт.

— Але не збулись їхні наміри, — сказала доктор Келвін задумливо. — Врешті-решт, корабель, як і інші, став власністю уряду; стрибок через гіперкосмос був бездоганний, і тепер ми фактично маємо цілі людські поселення на планетах довкола найближчих зірок. Але їхні наміри не збулись.

Я закінчив свій обід і дивився на неї крізь дим сигарети.

— А коли був створений світ, який здається золотим віком порівняно з попереднім століттям, — цьому також сприяли наші роботи.

— Ви маєте на увазі мислячі машини? — запитав я. — Мозок, про якого ви розповідали, був першою мислячою машиною, правда ж?

— Так, і мислячі машини, але я не їх мала на увазі. Радше людину. Він помер минулого року. — У її голосі несподівано прозвучала журба. — Або принаймні він просто вирішив померти, знаючи, що більше нам не потрібен. Це — Стівен Байєрлі.

— Так, я здогадався, що ви саме його маєте на увазі.

— Вперше він вийшов на політичну арену в 2032 році. Ви тоді ще були підлітком і не можете пам’ятати, за яких обставин це відбувалося. Коли він балотувався в мери, та виборча кампанія була найнезвичайнішою в історії…

ДОКАЗ

Френсіз Квінн був політиком нової школи. В цьому вислові, звичайно, як і в інших подібного штибу, годі шукати сенсу. Більшість "нових шкіл", які ми маємо, були відомі в суспільному житті Давньої Греції, і, можливо, якби ми знали про це більше, в суспільному житті давнього Шумеру, і доісторичних поселеннях на палях на озерах Швейцарії.

Однак, аби закінчити цей вступ, який обіцяє бути ускладненим і нудним, ліпше якнайскоріш відзначити, що Квінн ніколи не балотувався на виборах, не гнався за голосами, не виголошував промов і не набивав виборчих урн фальшивими бюлетенями. Так само, як і Наполеон сам не натискував на спусковий гачок на полі битви під Аустерліцом.

Й оскільки політика іноді робить партнерами зовсім чужих людей, якось за одним столом з Квінном опинився Альфред Ланнінг. Його густі сиві брови низько нависали над очима, з яких прозирала гостра нетерплячість. Ланнінг був невдоволений.

Цей факт, якби про нього й знав Квінн, аж ніяк не стурбував би його. Голос Квінна був товариський — можливо, це йшло від професіоналізму.

— Гадаю, ви знаєте Стівена Байєрлі, докторе Ланнінг?

— Я чув про нього. Як і багато дехто.

— Так, і я чув. Може, ви голосуватимете за нього на наступних виборах?

— Навіть не знаю. — В його голосі бриніла неприхована уїдливість. — Я не стежив за розвитком політичних подій і не знав, що він балотується на виборах.

— Він може стати нашим мером. Звичайно, він поки що всього-на-всього юрист, але могутні дуби виростають з…

— Саме так, — перебив його Ланнінг. — Я вже чув цю фразу. Але, може б, перейти до суті справи?

— А ми вже перейшли, докторе Ланнінг. — Голос Квінна був надзвичайно лагідним.

— Я зацікавлений, щоб містер Байєрлі не піднявся вище окружного прокурора, а ви зацікавлені допомогти мені.

— Я зацікавлений? Та невже? — Брови Ланнінга ще більше насупилися.

— Ну, скажімо, зацікавлена фірма "Ю. С. Роботс енд Мекенікел Мен Корпорейшн". Я прийшов до вас, як до її колишнього наукового керівника, бо знаю, що ви й досі користуєтесь авторитетом у фірмі. До вашої думки там прислуховуються, її поважають. Водночас ви зараз менше

залежите від них, маєте значну свободу дій, навіть коли ці дії виходять з рамок загальноприйнятих.

Доктор Ланнінг деякий час мовчав, обмірковуючи почуте. Тоді сказав уже лагідніше:

— Я вас зовсім не розумію, містере Квінн.

— Мене це не дивує, докторе Ланнінг. Але все дуже просто. Ви не заперечуєте?

Квінн прикурив тонку сигарету від недорогої, але елегантної запальнички, і на його вилицюватому обличчі з'явився самовдоволений вираз.

— Ми говорили про містера Байєрлі, — особу дивну і яскраву. Три роки тому його ніхто не знав, тепер його знають всі. Це сильна, обдарована людина і, безперечно, найрозумніший і найталановитіший прокурор, яких я будь-коли знав. На превеликий жаль, він не належить до моїх друзів.

— Розумію, — механічно сказав Ланнінг, роздивляючись свої нігті.

— Минулого року, — спокійно вів далі Квінн, — я мав нагоду вивчити містера Байєрлі — і досить детально. Завжди корисно, самі розумієте, детально вивчити минуле життя політика, котрий обстоює реформи. Якби ви знали, як часто це допомагає…

Він на мить замовк і невесело усміхнувся, дивлячись на жевріючий кінчик сигарети.

— Але минуле містера Байєрлі нічим не видатне. Спокійне життя у маленькому містечку, навчання в коледжі, дружина, що померла молодою, автомобільна катастрофа, повільне одужання, юридична освіта, переїзд до столиці, прокурор Френсі Квінн повільно похитав головою і додав:

— Зате його теперішнє життя… О, воно вкрай примітне! Наш окружний прокурор ніколи не їсть.

Ланнінг різко підвів голову, погляд його старечих очей став несподівано гострим.

— Прошу?

— Наш окружний прокурор ніколи не їсть, — повторив Квінн, виділяючи кожне слово. — Інакше кажучи, ніхто ніколи не бачив, щоб він їв або пив. Ніколи! Ви розумієте, що означає це слово? Не зрідка, а ніколи!

— Не може бути! Ви довіряєте вашим сищикам?

— Я їм вірю і не вважаю це неймовірним. Далі, ніхто не бачив, щоб наш окружний прокурор пив— ні води, ні алкоголю, — або спав. Є й дещо інше, але, гадаю, я чітко висловив свою думку Ланнінг відкинувся на спинку крісла і зосереджено думав. Тоді старий роботист похитав головою:

— Ні, з ваших слів випливає лише один висновок, коли взяти

до уваги, що ви сказали їх мені. Однак Це неможливо.

— Але ж Цей чоловік зовсім не схожий на людину, докторе Ланнінг.

— Якби ви сказали мені, що він — перевдягнений сатана, я б іще, можливо, вам повірив.

— Я вам кажу, що він — робот, докторе Ланнінг.

— А я вам кажу, що нічого неймовірнішого я ще не чув, містере Квінн.

Знову запала напружена мовчанка.

— І все ж, — Квінн ретельно загасив сигарету, — вам доведеться розплутати цю неймовірну справу, використовуючи всі можливості корпорації.

— Запевняю вас, що я не візьму на себе цього, містере Квінн. Це несерйозно — щоб корпорація втручалася в місцеву політику.

— У вас немає вибору. Уявіть, що я опублікую ці факти без належних доказів. Бо мої докази надто побічні.

— Робіть, як хочете.

— Але я цього не хочу. Докази мають бути вагомими. І ви цього не хочете, бо така реклама завдасть інколи вашій фірмі. Вам добре відомі закони, що суворо забороняють використання роботів у населених світах.

— Авжеж! — різко відповів Ланнінг.

— Ви знаєте, що “Ю. С. Роботс енд Мекенікел Мен Корпорейшн” — єдина фірма в Сонячній системі, що виробляє позитронних роботів. А якщо Байєрлі — робот, то він — позитронний робот. Ви також знаєте, що всі позитронні роботи здаються в оренду, а не продаються. Корпорація залишається власником кожного робота, а відтак відповідає за всі його вчинки.

— Легше за все довести, містере Квінн, що корпорація ніколи не випускала роботів, достеменно схожих на справжню людину.

— А це взагалі можливо? Мене цікавить сам факт.

— Так, можливо.

— Гадаю, робота можна виготовити й таємно. Без реєстрації в ваших книгах.

— Тільки не позитронний мозок. Надто багато залучено тут факторів, і над усім цим здійснюється якнайсуворіший урядовий контроль.

— Так, але ж роботи зношуються, ламаються — і демонтуються.

— А позитронний мозок використовується повторно або ж знищується.

— Справді? — Френсіз Квінн дозволив собі легку іронію. — А якщо один з них випадково не буде знищений і так станеться, також випадково, що саме тут опиниться людиноподібний робот,

який чекає, поки йому вмонтують мозок?

— Це неможливо!

— Ви повинні довести це урядові і народу, то чому б не довести це зараз мені.

— Але навіщо нам це? — роздратовано запитав Ланнінг. — Які у нас могли б бути мотиви? Визнайте за нами хоч крихту здорового глузду.

— Будь ласка, мій любий. Корпорацію надзвичайно втішило б, якби в різних регіонах населених світів дозволяли використовувати людиноподібних позитронних роботів. Прибутки були б нечувані. Але люди надто упереджено ставляться до такого. А що, коли спершу показати його — дивіться, він здібний юрист, хороший мер і він — робот? Ви не купите нашого робота-слугу?

— Чиста фантастика. І мало не абсурдна.

— Може, й так. Чому б вам не довести це?

В кабінеті вже згустилися сутінки, але не настільки, щоб не видно було, як Альфред Ланнінг почервонів. Неквапом він натис вмикач, і на стінах м'яким світлом засвітилися лампи.

— Гаразд, — пробурмотів він, — побачимо.

Обличчя Стівена Байєрлі описати нелегко. Йому було сорок за документами і стільки ж на вигляд — але це була здорова, випещена, добродушна фізіономія сорокарічної людини, що само по собі заперечувало ходячу фразу, ніби його зовнішність відповідає вікові.

Це особливо помітно, коли він сміявся, а саме зараз він сміявся. Сміх лунав голосно, довго, на мить затихав, а тоді вибухав знову.

А обличчя Альфреда Ланнінга ніби застигло у невдоволеному виразі. Він повернув голову до жінки поруч, але та лише стисла тонкі, безкровні губи.

Нарешті Байєрлі трохи заспокоївся.

— Справді, докторе Ланнінг… справді… Я… Я — робот!..

— Це не я стверджую, сер, — огризнувся Ланнінг, — і мене б цілком задовольнило, якби ви були представником людського роду. Й оскільки наша корпорація не виготовляла вас, я певен, що воно так і є, — принаймні з точки зору закону. Та оскільки припущення про те, що ви — робот, іде від поважної особи, яка має певну вагу…

— Не називайте її, якщо це суперечить вашим непохитним уявленням про норми етики. Давайте просто припустимо, що то був Френк Квінн, і продовжимо.

Ланнінг сердито пирхнув, невдоволений, що його перебили, і після красномовної паузи вів далі з крижаними нотками в голосі:

— …особи, яка має певну вагу, а мене найменше цікавлять зараз всілякі здогадки щодо її імені, я змушений просити вас спростувати це. Вже сам факт, що таке припущення може бути висунуто й опубліковано з допомогою засобів, що є в розпорядженні цієї особи, міг би завдати великої шкоди фірмі, яку я представляю, навіть якби звинувачення ніколи не були доведені. Ви мене розумієте?

— Атож. Ваші побоювання мені зрозумілі. Звинувачення само по собі смішне, але становище, в якому ви опинилися, серйозне. Прошу пробачення, якщо мій сміх образив вас. Я сміявся над самим звинуваченням, а не над неприємностями, що вам загрожують. Як же я можу вам допомогти?

— Дуже просто. Лише посидіти в ресторані, поїсти перед свідками і дозволити себе сфотографувати за обідом.

Ланнінг відкинувся на спинку крісла. Найважче у їхній розмові минуло. Жінка, що сиділа поряд з ним, очевидно, заглибилась у спостереження за Байерлі і не втручалася в розмову.

Стівен Байєрлі на мить зустрівся з нею поглядом, вона пильно глянула йому в очі, а тоді він знову повернувся до роботиста. Деякий час задумливо крутив у руках бронзове прес-па-п'є, що лише прикрашало стіл, а тоді тихо сказав:

— Навряд чи зможу я виконати ваше прохання. — Він підняв руку: — Хвилинку, докторе Ланнінг. Я розумію, вся ця історія огидна вам. Вас втягнули в неї проти вашої волі, і ви відчуваєте, що граєте в ній негідну, навіть смішну роль. Однак вона більше стосується мене, тож будьте терпимі. По-перше, чому ви гадаєте, що Квінн, тобто та особа, що мав вагу, не замилює вам очі, змушуючи робити саме те, що ви зараз робите?

— Навряд чи така поважна особа виставлятиме себе на посміховисько, якщо не має твердого ґрунту під ногами.

В очах Байєрлі зблиснули глузливі іскорки.

— Ви не знаєте Квінна. Він примудриться знайти твердий ґрунт під ногами там, де не втримається навіть гірський баран. Гадаю, що він знайомив вас із тонкощами того розслідування, якому він піддавав моє минуле?

— Достатньо, аби переконати мене, що нашій корпорації вкрай важко спростувати його твердження, зате вам це зробити було б набагато легше.

— Тоді ви повірили йому, що я ніколи не їм. Ви ж учений, докторе Ланнінг. Де ж тут логіка? Ніхто не бачив, що я їм, отже, я не їм. Що й треба було довести. Це вже занадто!

— Ви як той прокурор, що хоче заплутати дуже просту ситуацію.

— Навпаки, я намагаюсь прояснити те, що ви з Квінном ускладнили. Бачите, я й справді мало сплю і, звичайно, не сплю перед сторонніми людьми. Я не можу їсти з іншими людьми, це — хвороба, ідіосинкразія, вона незвичайна і, можливо, виникла на нервовому ґрунті, але це нікому не шкодить. Послухайте, докторе Ланнінг, уявімо таку ситуацію. Політик прагне будь-що подолати свого конкурента, копається в його минулому, наштовхується на такі дивні речі, про які я згадував. Далі: щоб очорнити свого супротивника, він приходить у вашу фірму, як порядний агент. І ви думаєте, що він скаже вам, мовляв, так і так, такий-то — робот, бо він не їсть на людях і ніколи не спить під час судового засідання. А одного разу, посеред ночі, він сидів з книгою в руках, а в його холодильнику не було продуктів. Якби він так сказав, ви б викликали санітарів з гамівною сорочкою. Але, коли він вам каже: “Він ніколи не спить, він ніколи не їсть”, ця разюча заява засліплює вас, і ви не бачите, що її годі довести. Ви граєте йому на руку, бо здіймаєте галас навколо цього.

— І все ж, — вперто наполягав Ланнінг, — серйозна ця справа для вас чи ні, покласти їй край можна лише так, як я казав.

Байєрлі знову повернувся до жінки, яка й далі незворушно розглядала його.

— Перепрошую, я правильно почув ваше ім’я? Доктор Сьюзен Келвін?

— Так, містере Байєрлі.

— Ви психолог фірми “Ю. С. Роботс”?

— Вибачте, роботопсихолог.

— О-о, хіба психологія роботів набагато відрізняється від психології людей?

— Різниця величезна. — Вона дозволила собі холодно всміхнутися. — Роботи за своєю суттю глибоко порядні.

На вустах юриста заграла ледь помітна усмішка.

— Це важкий удар. Але я ось що хочу сказати. Оскільки ви психо… роботопсихолог, та ще й жінка, я впевнений, що ви подбали про те, про що доктор Ланнінг і не подумав.

— Що ви маєте на увазі?

— Ви прихопили з собою що-небудь з їжі. Щось зблиснуло у звичайно байдужих очах Сьюзен Келвін.

— Ви дивуєте мене, містер Байєрлі, — сказала вона.

Відкривши сумочку, вона дістала яблуко і спокійно подала йому. Доктор Ланнінг пильно стежив, як воно перейшло з руки в руку.

Стівен Байєрлі спокійно відкусив шматок і спокійно проковтнув його.

— Бачили, докторе Ланнінг?

Доктор Ланнінг полегшено всміхнувся, навіть брови його якусь мить виражали зичливість. Але лише мить.

— Цікаво, чи з'їсте ви його, хоч це, звичайно, ще нічого не доводить, — докинула Сьюзен Келвін.

— Невже? — глузливо посміхнувся Байєрлі.

— Звичайно, ні. Це ж очевидно, докторе Ланнінг, що якби ця людина була людиноподібним роботом, це означало б повну імітацію. Він надто схожий на людину, щоб не вірити цьому. Зрештою, ми все життя бачимо людей, і годі підсунути нам щось приблизне, лише схоже на нас. Він повинен бути повністю ідентичним. Подивіться на текстуру шкіри, якість райдужних оболонок, будову рук. Якщо це робот, то я б хотіла, щоб він був виготовлений на "Ю. С. Роботс", бо це — чудова робота. І ви думаєте, що той, хто зумів приділити увагу таким деталям, не потурбувався про те, щоб можна було імітувати прийняття їжі, сон, виділення? Тож обід нічого не доведе.

— Стривайте, — заперечив Ланнінг, — не такий я вже й дурень, яким ви мене виставляєте. Мене не цікавить, людина містер Байєрлі чи ні. Мене цікавить, як врятувати честь фірми. Обід на людях покладе край усій цій справі, що б там не робив Квінн. А деталі облишимо юристам і роботопсихологам.

— Але, докторе Ланнінг, — сказав Байєрлі, — ви забуваєте про політичний бік цієї ситуації. Я так само прагну бути обраним, як Квінн прагне перешкодити мені в цьому. Між іншим, ви помітили, що назвали його ім'я? Це мій давній професійний трюк. Я знав, що ви його назвете.

Ланнінг почервонів.

— А до чого тут вибори?

— Розголос — це палиця на два кінці. Якщо Квінн хоче оголосити мене роботом і зробить це, я муситиму перейняти його методи гри.

— Тобто ви… — Ланнінг не на жарт перелякався.

— Саме так. Я хочу сказати, що дозволю йому діяти далі — вибрати мотузок, випробувати його на міцність, відрізати скільки треба, зав'язати зашморг, встромити туди голову й вишкірити зуби. А виникнуть якісь дрібниці, то я з ними вже справлюсь.

— Ви дуже самовпевнені. Сьюзен Келвін підвелася.

— Ходімо, Альфреде. Ми не переконаємо його.

— От бачите, — лагідно всміхнувся Байєрлі, — ви ще й людський психолог.

Але ввечері, коли Байєрлі поставив машину на автоматичний транспортер, що вів у підземний гараж, і підійшов до свого будинку, в ньому нібито вже не було тієї самовпевненості, про яку говорив доктор Ланнінг.

Коли він увійшов, чоловік, що сидів в інвалідному возику, подивився на нього й усміхнувся. Обличчя Байєрлі засвітилося любов'ю. Він підійшов до возика.

Голос каліки був хрипкий, схожий на скрипучий шепіт. Він виривався з перекошеного рота, що зяяв на пошрамованому обличчі.

— Ти пізно, Стіве.

— Знаю, Джоне, знаю. Але сьогодні я зіткнувся з цікавими і незвичайними проблемами.

— Он як? — Ні скалічене обличчя, ні спотворений голос не виражали ніяких емоцій, лише в ясних очах з'явилася тривога.

— Ти з ними справишся?

— Я ще не впевнений. Можливо, потрібна буде твоя допомога. Ти ж у нас геній. Віднести тебе в сад? Вечір чудовий.

Дві дужі руки підняли Джона з возика, м'яко, майже ніжно обхопивши плечі й забинтовані ноги. Обережно й повільно він пройшов через кімнату, спустився пологим схилом, зумисне збудованим для інвалідного возика, і через задні двері вийшов у сад, обнесений стіною з колючим дротом.

— Чому ти не дозволяєш мені їхати у возику, Стіве? Це ж нерозважливо.

— Бо мені приємніше нести тебе. А ти проти? Ти ж сам радий вилізти з цієї механізованої тачки. Як ти почуваєшся сьогодні?

Він турботливо опустив Джона на прохолодну траву.

— А як я маю почуватися? Краще розкажи мені про свої проблеми.

— Під час передвиборної кампанії Квінн збирається оголосити мене роботом.

Очі Джона розширилися:

— Звідки ти знаєш? Це неможливо. Я не повірю в це.

— Я тобі кажу. Сьогодні в моєму кабінеті були від нього вчені тузи з "Ю. С. Роботс енд Мекенікел Мен Корпорейшн". Говорили зі мною.

Руки Джона повільно скубли траву.

— Розумію. Розумію…

— Але нехай обирають собі таку тактику, — сказав Байєрлі. — У мене є один задум. Ти послухай і скажи, чи не можна зробити ось так…

У кабінеті Альфреда Ланнінга того вечора розігралася сцена, яку можна було б назвати грою у "витрішки". Френсіз Квінн задумливо дивився на Альфреда Ланнінга, Ланнінг дико витріщився на Сьюзен Келвін, а та, в свою чергу, безсторонньо розглядала Квінна.

Френсіз Квінн спробував розрядити атмосферу.

— Дурниці! Він на ходу все придумав.

— І ви збираєтесь зіграти на цьому, містере Квінн? — запитала доктор Келвін байдужим голосом.

— Зрештою, це ваша гра.

— Послухайте! — вигукнув Ланнінг, намагаючись криком заглушити свою зневіру. — Ми зробили те, що ви просили. Пересвідчилися, що чоловік їсть. Смішно припускати, що він — робот.

— І ви так гадаєте? — Квінн різко повернувся до Келвін. — Ланнінг казав, що ви фахівець.

— Послухайте, Сьюзен… — майже погрозливо почав Ланнінг.

Квінн ввічливо перебив його:

— А чому б їй не висловитись? Вона вже півгодини мовчить, як язик проковтнула.

Ланнінг відчув себе вкрай утомленим. Йому здавалося, ще трохи — і він збожеволіє.

— Нехай буде так. Говоріть, Сьюзен. Ми не будемо вас перебивати.

Сьюзен Келвін уважно подивилася на нього, потім перевела холодний погляд на містера Квінна.

— Є лише два способи напевне довести, що Байєрлі — робот. Досі ви називали побічні докази, які хоч і викликають певну підозру, але не доводять вини. А я гадаю, що містер Байєрлі достатньо розумний, щоб спростувати такі підозри. Очевидно, й ви так думаєте, інакше до нас не звернулися б. Отже, довести звинувачення можна двома методами: фізичним і психологічним. Фізичний — це хірургічне втручання або рентген. Як це зробити — думайте самі. Психологічний метод полягає у вивченні його поведінки. Якщо це позитронний робот, він мусить підкорятися трьом законам робототехніки. Позитронний мозок не може бути сконструйований без цього. Ви знаєте ці закони, містере Квінн?

Вона спокійно й виразно процитувала слово в слово знамениті закони, надруковані жирним шрифтом на першій сторінці “Посібника з робототехніки”.

— Чув про них, — неуважно відповів Квінн.

— Тоді ви легко вловите суть, — сухо промовила роботопсихолог. — Якщо містер Байєрлі порушить хоч один з цих трьох законів — він не робот. На жаль, тільки так ми одержимо чітку відповідь. Бо коли він діятиме згідно з законами, це ще нічого не доводить.

Квінн ввічливо підняв брови.

— Чому нічого, докторе?

— Бо коли добре подумати, суть трьох законів робототехніки — невід’ємна частина переважної більшості етичних систем світу.

Звичайно, кожній людині властивий інстинкт самозбереження. Для робота це Третій закон. Кожна порядна людина, якій притаманні соціальне сумління і почуття відповідальності перед суспільством, підкоряється певним авторитетам — прислуховується до думки свого лікаря, керівника, уряду, психіатра, просто приятеля. Вона дотримується законів, звичаїв, правил поведінки, навіть коли вони не сприяють її добробуту, її безпеці. У роботів — це Другий закон. Також мається на увазі, що кожна "порядна людина" повинна любити інших, як саму себе, захищати своїх товаришів, ризикувати своїм життям заради інших. У роботів — це Перший закон. Простіше кажучи, якщо Байерлі дотримується всіх законів робототехніки, він може бути роботом, а може бути просто дуже порядною людиною.

— Отже, — сказав Квінн, — ви говорите про те, що неможливо довести, що він робот?

— Легше довести, що він не робот.

— Це не те, що я хочу.

— Як уже є. А що ви хочете — справа ваша.

У цю мить у Ланнінга з'явилася несподівана ідея.

— А чи нікому з вас не спадало на думку, — повільно мовив він, — що бути окружним прокурором — досить дивне заняття для робота? Судове переслідування, смертні вироки завдають людям величезної інколи…

Квінн раптом запротестував:

— Це не пояснення. Те, що він окружний прокурор, ще не означає, що він — людина. Хіба ви не знаєте його кар'єри? Хіба ви не знаєте, як він вихваляється, що жодного разу не скривдив безвинного, що десятки людей залишилися на волі, оскільки докази проти них його не задовольняли, хоча він міг би переконати присяжних, що їх необхідно стратити? І так воно і є.

Худе обличчя Ланнінга скривилося.

— Ні, Квінне, ні! В законах робототехніки нічого не говориться про людські провини. Робот не може вирішувати, чи заслуговує людина смерті. Не йому судити. Він не може на

шкодити людині — незалежно від того, негідник вона чи ангел.

— Альфреде, — в голосі Сьюзен Келвін відчувалася втома, — не кажіть дурниць. А якщо робот побачить божевільного, що хоче підпалити будинок з людьми? Він зупинить його, правда?

— Авжеж.

— А якщо зупинити його можна, тільки вбивши?

Ланнінг лише крякнув і не сказав нічого.

— А я, Альфреде, скажу, що він зробить усе, аби не вбивати його. А коли божевільний усе ж помре, робот потребуватиме

психотерапії, бо інакше сам легко збожеволіє перед такою суперечністю — формально порушити Перший закон, щоб не порушити його найвищий сенс. Та все ж людина була б убита і вбив би її робот.

— То, по-вашому, Байєрлі божевільний? — запитав Ланнінг, якомога ущипливіше.

— Ні, бо сам він не вбивав людей. Він лише викривав факти, які свідчили, що така-то людина небезпечна для інших людей, тобто суспільства. Він захищає переважну більшість і, отже, максимально виконує Перший закон. Це — межі його діяльності. А вже суддя засуджує злочинця до страти або виносить вирок посадити у в'язницю, коли присяжні визнають його вину. У в'язниці його тримає сторожа, страчує кат. А містер Байєрлі лише з'ясовує істину і допомагає суспільству. Оце й усього. Щиро кажучи, містере Квінн, я ознайомилася з кар'єрою містера Байєрлі після того, як ви звернули нашу увагу на ці факти. Я довідалася, що у своїх судових промовах він ніколи не просить винести смертний вирок. Я дізналася також, що він — за скасування смертної кари і щедро фінансує дослідження в галузі нейрофізіології. Він, очевидно, вірить, що злочинців слід лікувати, а не карати. Гадаю, це багато про що говорить.

— Ви так гадаєте? — посміхнувся Квінн. — А чи не пахне тут роботом?

— Може, й так. Не заперечую. Такі дії властиві роботам або винятково порядним людям. Але, як бачите, просто неможливо провести межу між роботами і порядними людьми.

Квінн відкинувся на спинку крісла. Його голос аж тремтів від нетерпіння.

— Докторе Ланнінг, а чи взагалі можливо створити людиноподібного робота, винятково схожого зовнішнім виглядом на людину?

— Це робилося на "Ю. С. Роботс" як експеримент, — неохоче сказав Ланнінг. — Звичайно, без вмонтування позитронного мозку. Якщо використати людські яйцеклітини і гормональну регуляцію, можна наростити людські м'язи і шкіру на скелет з пористого силіконового пластика, який неможливо помітити при зовнішній перевірці. Очі, волосся, шкіра насправді можуть бути навіть людськими, а не людиноподібними. І коли ще додати позитронний мозок, різні внутрішні органи, ви матимете людиноподібного робота.

— І скільки це забере часу? — коротко запитав Квінн.

Ланнінг подумав.

— Якщо у вас під руками є все — мозок, скелет, яйцеклітини, гормони, обладнання для опромінення — то місяців зо два.

Політик випрямився в своєму кріслі.

— Тоді подивимося, що в містера Байєрлі всередині. Для “Ю. С. Роботс” це небажаний розголос, але я вам давав можливість запобігти цьому.

Коли вони залишилися вдвох, Ланнінг нетерпляче повернувся до Сьюзен Келвін:

— Чому ви наполягаєте…

— А що вам потрібно: правда чи моя відставка? — різко спитала вона, не приховуючи своїх почуттів. — Я не хочу брехати заради вас. Фірма “Ю. С. Роботс”, може, постоїть за себе сама. Не будьте боягузом.

— А коли вони розітнуть Байєрлі, — сказав Ланнінг, — і з нього повипадають коліщатка та гвинтики? Що тоді?

— Він не розітне Байєрлі, — зневажливо кинула Келвін. — Байєрлі не дурніший за Квінна.

Звістка облетіла місто за тиждень до того, як Байєрлі мали висунути кандидатом у мери. Щоправда “облетіла” — не те слово. Вона потихеньку поповзла по ньому. Спершу вона викликала сміх. Але що більше невидима рука Квінна посилювала тиск, то стриманіше лунав сміх, і люди стали замислюватись.

Передвиборні збори вирували, хоч до цього ніякої боротьби не передбачалось. Тиждень тому могла бути висунута лише кандидатура Байєрлі. І зараз його ніким було замінити. Довелося висунути його, але це викликало деякі ускладнення.

Найбільше простих виборців збивала з пантелику невизначеність: з одного боку — жахливість обвинувачення, якщо це була правда, а з іншого — безглуздість його, якщо то брехня.

Наступного дня після того, як Байєрлі без особливого ентузіазму було обрано кандидатом, одна газета опублікувала довге інтерв’ю з доктором Сьюзен Келвін — “всесвітньовідомим фахівцем з роботопсихології і позитроніки”.

Що почалось після цього, можна популярно й стисло охарактеризувати одним словом: “чорті що”.

Фундаменталісти тільки й чекали цього. Це не була якась політична партія або релігійна община. Це була група людей, що не змогли пристосуватися до життя в “атомному віці”, прозваному так у ті дні, коли атоми ще були дивиною. Фактично це були прихильники теорії “простого життя”, що тужили за життям, яке, можливо, не здавалося таким вже й простим для того, хто зазнав його на собі.

Ортодокси не потребували якихось нових причин, щоб ненавидіти роботів і тих, хто їх виробляв. Але обвинувачення, яке висунув Квінн, і аналіз, який зробила Келвін, дали їм привід заявити про себе на весь голос.

На величезних заводах “Ю. С. Роботс енд Мекенікел Мен Корпорейшн”, як у вуликах, роїлася озброєна охорона: тут готувалися дати бій.

Міський будинок Стівена Байєрлі охороняла поліція.

Всі інші деталі передвиборної кампанії втратили будь-який сенс, хоч і передвиборною кампанією всю оту метушню можна було назвати лише тому, що вона заповнювала проміжок часу між висуванням кандидатур і днем виборів.

Стівен Байєрлі не дозволив маленькому вертлявому чоловічкові вибити себе з колії. Не схвилювали його й люди в уніформі, що стовбичили “на задньому плані”. А на подвір’ї його будинку, за похмурим кордоном поліцейських, чекали репортери й фотографи, вірні своїм традиціям. Одна заповзятлива телевізійна компанія встановила камеру біля входу до скромного помешкання прокурора, і коментатор з награнім збудженням заповнював паузи детальною інформацією.

Маленький вертлявий чоловічок протиснувся вперед і показав якийсь хитромудрий офіційний папір.

— Ось, містере Байєрлі, постанова суду, яка уповноважує мене обшукати помешкання з метою виявлення… незаконних… гм… механічних людей або роботів будь-кого типу.

Байєрлі підвівся і взяв папір. Окинув його поглядом і, посміхаючись, повернув чоловічкові.

— Гаразд. Робіть свою справу. Місіс Хоппен, — гукнув він до економки, яка неохоче вийшла з сусідньої кімнати, — будь ласка, пройдіть з ним і допоможіть йому, якщо зможете.

Маленький чоловічок, якого звали Герровей, завагався, почервонів, зробив марну спробу перехопити погляд Байєрлі і промимрив, звертаючись до двох поліцейських:

— Ходімо.

Через десять хвилин вони повернулися.

— Все? — запитав Байєрлі тоном людини, яку не особливо цікавить ні запитання, ні відповідь на нього.

Герровей прокашлявся, почав щось казати, але голос його зірвався, і він кинув сердито:

— Послухайте, містере Байєрлі, спеціальна інструкція зобов’язує нас обшукати будинок.

— А ви цього хіба не зробили?

— Нам чітко сказали, що ми повинні знайти.

— Невже?

— Коротше кажучи, містере Байєрлі, нам сказали обшукати вас.

— Мене? — перепитав прокурор з широкою посмішкою. — І як ви маєте це зробити?

— Ми маємо з собою флюорограф…

— Отже, ви хочете просвітити мене рентгенівським промінням? А ви маєте на це право?

— Ви бачили постанову.

— Можна, я ще раз подивлюся? Герровей вмить простягнув папір: на його обличчі відбулося щось значніше, ніж проста запопадливість. Байєрлі спокійно сказав:

— Я зачитаю, що ви повинні обшукати. Цитую: “Власність, що належить Стівену Аллену Байєрлі і міститься на Віллоу Гроу, 355, Івенстон, а також гаражі, комору, інші будівлі, що входять до зазначеної власності, усі земельні ділянки”… гм… і таке інше. Ось так. Але, чоловіче добрий, тут нічого не сказано про мої нутрощі. Я не частина моєї власності. Можете обшукати мій одяг, коли думаєте, що я сховав робота в кишені.

Герровей добре знав, кому він зобов’язаний своєю роботою. Зараз він мав можливість одержати кращу посаду, і не думав відступати.

— Послухайте, — розприндився він, — мені наказано обшукати весь будинок і все, що в ньому є. Але ж і ви знаходитеся в будинку!

— Глибоке спостереження! Так, я справді в будинку. Але не як частина меблів. Я дорослий, повноправний громадянин, у мене є довідка, що я психічно здоровий. Я маю певні права, визначені законами. Обшукавши мене, ви порушите моє право недоторканості особи. Цього паперу недостатньо.

— Атож, та коли ви робот, ви не маєте права недоторканості.

— Правильно, але все-таки цього паперу ще недостатньо. З нього випливає, що я — людина.

— Де? — Герровей вихопив папір.

— Там, де сказано “власність, що належить”… і таке інше. Робот не може володіти майном. І перекажіть своєму шефу, містер Герровей, що коли він спробує дістати документа, в якому мовитиметься, що я не людина, я негайно подам на нього позов. І він буде зобов’язаний довести, що я робот на підставі тієї інформації, яка є в нього на даний момент, інакше йому доведеться заплатити чималий штраф за спробу позбавити мене моїх прав, передбачених законом. Ви перекажете йому все це, правда?

Герровей біля дверей обернувся:

— Спритний юрист, нічого не скажеш…

Він постояв, тримаючи руку в кишені, тоді вийшов. Посміхнувся в телекамеру, продовжуючи грати свою роль, помахав рукою репортерам і гукнув:

— Завтра, хлопці, дещо матимете! Я не жартую.

Вже в своїй приземкуватій машині він відкинувся на спинку сидіння, витяг з кишені мініатюрний пристрій і оглянув його. Оце вперше йому довелося робити знімок у віддзеркалених рентгенівських променях. Він сподівався, що все зробив як слід.

Квінн і Байєрлі ніколи не зустрічалися наодинці, віч-на-віч. Але візіфон майже замінював таку зустріч. Фактично то була справжня зустріч, хіба що бачили вони один одного в чорно-білому зображенні.

На зустрічі наполіг Квінн. Він і почав розмову без особливих церемоній:

— Гадаю, вам буде цікаво знати, Байєрлі, що я хочу опублікувати повідомлення про те, що ви носите захисний екран проти рентгенівських променів.

— Невже? Тоді ви, певно, вже опублікували його. Я підозрюю, що наші заповзятливі представники преси давно підслуховують мої телефонні розмови в конторі. Ось чому я вже кілька тижнів сиджу вдома.

Байєрлі говорив дружелюбно, майже невимушено.

Квінн стис губи.

— Нашу розмову не підслуховують, вона — під надійним захистом. Я пішов на неї з деяким ризиком для себе.

— Можу собі уявити. Ніби ніхто не знає, що ви стоїте за цією кампанією. Принаймні ніхто офіційно не знає, а неофіційно знають усі. На вашому місці я б не хвилювався з цього приводу. Отже, я ношу захисний екран? Гадаю, ви здогадалися про це тоді, коли побачили, що рентгенівський знімок, зроблений отим вашим жевжиком, перетриманий?

— А знаєте, Бейєрлі, для всіх буде очевидно, що ви боїтесь рентгенівського просвічування.

— А також і те, що ви чи ваші люди знехтували моїми правами.

— Це нікого не обходить.

— Можливо. Це досить-таки символічно для наших передвиборних кампаній, правда ж? Вас мало обходять права громадян. А для мене це основне. Я не дозволю себе просвічувати рентгенівськими променями, бо принципово оберігаю свої права. Так само оберігатиму і права інших, коли мене оберуть.

— Поза сумнівом, з таких обіцянок може вийти цікава промова, але ніхто їй не повірить. Надто пишномовно, щоб скидатись на правду. І ще одне, — голос його став твердим. — Вчора у вашому домі не всі мешканці були на місцях.

— Що ви маєте на увазі?

— Мене повідомили, — Квінн став перебирати папери, розкладені перед ним, які було видно на екрані, — що один

чоловік був відсутній… Каліка.

— Саме так, — спокійно сказав Байєрлі, — відсутній був, як ви висловилися, каліка. Мій старий учитель, який живе зі мною, а зараз перебуває на дачі — вже два місяці, як він там. “Заслужений відпочинок”, як кажуть у таких випадках. Ви ж не заперечуєте?

— Ваш учитель? Який-небудь учений?

— Колись був юристом, до того, як став калікою. У нього є офіційний дозвіл провадити біофізичні дослідження і мати власну лабораторію. Повний опис його робіт належно запатентований у відповідних органах, куди я можу порадити вам звернутись. Особливого значення ці дослідження не мають, але вони нікому й не шкодять. Просто хобі бідолашного каліки. Я йому допомагаю, чим можу.

— Зрозуміло. А що цей… учитель… знає про виробництво роботів?

— Не можу судити про його знання в галузі, з якою я незнайомий.

— Він може мати доступ до позитронного мозку?

— Запитайте про це в своїх друзів з “Ю. С. Роботс”. Їм про це краще знати.

— Я говоритиму коротко, Байєрлі. Ваш інвалід-учитель і є справжній Стівен Байєрлі. Ви — створений ним робот. Ми можемо це довести. Саме він потрапив в автомобільну аварію, а не ви. Це також можна перевірити.

— Невже? Перевіряйте. Хай вам щастить.

— Ми можемо обшукати “дачу” вашого вчителя. І побачите, що ми там знайдемо.

— Ну, не забігайте наперед, Квінне. — Байєрлі посміхнувся. — На превеликий жаль, мій учитель — хвора людина. Його заміська дача — це місце відпочинку. А за таких обставин його право на особисту недоторканість стає ще більше. Ви не одержите дозволу на обшук без достатніх на те підстав. Однак я не утримуватиму вас від цього.

Запала мовчанка. Квінн нахилився вперед, і його обличчя зайняло весь екран. Було видно навіть тоненькі зморшки на його чолі.

— Байєрлі, чому ви так затялися? Вас все одно не оберуть.

— Ви так гадаєте?

— А ви ні? Чи, по-вашому, відмова спростувати звинувачення, — що ви легко зробили б, порушивши один з трьох законів робототехніки, — не переконує людей, що ви — робот?

— Я бачу тільки те, що з маловідомого, непримітного юриста я став всесвітньовідомою постаттю. Ви чудовий популяризатор.

— Але ж ви робот.

— Це тільки слова.

— Доказів достатньо для того, щоб вас не обрали.

— Тоді заспокойтесь, ви перемогли.

— До побачення, — сказав Квінн, і в його голосі вперше прозвучала злість. Візіфон вимкнувся.

— На все добре, — незворушно промовив Байєрлі перед порожнім екраном.

Байєрлі привіз свого "вчителя" за тиждень до виборів. Вертоліт швидко опустився в малоосвітленій частині міста.

— Ти залишишся тут до кінця виборів, — сказав йому Байєрлі. — Якщо справи підуть на гірше, тобі слід бути подалі звідси.

— А що, є загроза насильства? — У хрипкому голосі, що вихоплювався з перекошеного рота, вчувалася стурбованість.

— Ортодокси погрожують; отже, я гадаю, що теоретично така загроза існує, хоч насправді сподіваюсь, що цього не станеться. Вони не мають реальної сили, лише сіють розбрат, що з часом може викликати невдоволення. Ти не проти залишитися тут? Прошу тебе. Я здурію, якщо переживатиму ще й за тебе.

— О-о, я залишусь. Ти й далі думаєш, що все обійдеться?

— Я в цьому впевнений. Тебе ніхто там не тривожив?

— Ніхто. Це точно.

— Вдалася тобі твоя роль?

— Цілком. Тож не хвилюйся.

— Тоді потурбуйся про себе, Джоне. І завтра дивись телевізор. — Байєрлі потис скалічену руку, що лежала на його долоні.

На чолі Лентона пролягли глибокі зморшки від важких дум. Йому випала незавидна роль уповноваженого Байєрлі в передвиборній кампанії, яка, власне, і не була кампанією для людини, що не розкривала своєї стратегії і виконувала поради свого уповноваженого.

— Так не годиться! — Це була його коронна фраза. І, до речі, єдина. — Кажу вам, Стіве, так не можна!

Він різко сів у крісло перед прокурором, який у цей час гортав віддруковану на машинці промову.

— Киньте це, Стіве! Подивіться, який натовп організували ортодокси. Вас не будуть слухати. Скоріш вас закидають камінням. Навіщо виступати з промовою перед публікою? Чим гірше запис на магнітній стрічці або на відеострічці?

— То ви хочете, щоб я переміг на виборах? — лагідно запитав Байєрлі.

— Перемогли! Ви не переможете, Стіве. Я хочу врятувати вам життя.

— Ет! Мені нічого не загрожує.

— Нічого не загрожує! Нічого не загрожує! — З горла Лентона вихопився чудернацький звук. — Ви хочете сказати, що вийдете перед п'ятдесятьма тисячами напівбожевільних і спробуєте їм що-небудь довести — з балкона, як середньовічний диктатор?

Байєрлі глянув на годинник.

— Через п'ять хвилин, як тільки буде готове телебачення.

Лентон тільки й того, що буркнув щось.

Натовп заповнив міський майдан. Здавалося, дерева й будинки ростуть із суцільного людського тлуму. А ультрахвилі дали можливість спостерігати за тим, що відбувалося тут, решті людства. Це були місцеві вибори, але за ними стежив увесь світ. Байєрлі подумав про це й усміхнувся.

Однак сам по собі натовп не викликав усмішки. Звідусіль їжачилися гасла, прапори, які звинувачували його в тому, що він робот. Ворожість наростала, ставала відчутною.

З самого початку його промова не мала успіху. Її перекривало ревище натовпу і ритмічні вигуки ортодоксів, яких у натовпі були цілі острівці. Байєрлі говорив повільно і спокійно…

У кімнаті Лентон обхопив голову й застогнав — він чекав кровопролиття.

Передні шеренги зім'ялися. Вперед пробивався худорлявий громадянин з витрішкуватими очима, у надто короткому, як на його кощаву постать, костюмі. Поліцейський, що кинувся за ним, ледве пробивав собі дорогу крізь натовп. Байєрлі сердитим порухом зупинив його.

Худорлявий чоловік уже був під балконом. Його слова потонули у ревінні натовпу.

Байєрлі нахилився вперед.

— Що ви кажете? Якщо ваше запитання доречне, я відповім на нього. — Він повернувся до поліцейського, що стояв поруч. — Проведіть того чоловіка сюди.

Натовп напружився. Залунали вигуки: “Тихіше!”, які злилися у загальний гамір, а тоді поступово вщухли. Задиханий, з розчервонілим обличчям худорлявий чоловік стояв перед Байєрлі.

— У вас є запитання до мене? — поцікавився Байєрлі.

Худорлявий чоловік витріщив на нього очі і хрипко мовив:

— Ударте мене!

Чоловік рвучко викинув підборіддя.

— Вдарте мене! Ви казали, що ви не робот. Доведіть це. Ви не можете вдарити людину, ви, чудовисько!

Запала дивна, мертва тиша. Її порушив Байєрлі.

— У мене немає причин вас бити. Худорлявий дико зареготав.

— Ви не можете вдарити мене! Ви не вдарите мене! Ви не людина! Ви чудовисько, яке вдає людину.

Стівен Байєрлі зціпив зуби і на очах тисяч людей на площі і мільйонів перед екраном телевізорів розмахнувся і затопив худорлявого кулаком по щелепі. Худорлявий чоловік упав навзнак як підкошений: на його обличчі відбився спантеличений вигляд.

— Перепрошую, — сказав Байєрлі. — Заберіть його в дім і влаштуйте якнайзручніше. Я хочу побалакати з ним, коли звільнюсь.

І коли доктор Келвін розвернула свою машину й рушила з місця, лише один репортер встиг отямитися від загального шоку; він побіг за нею, вигукуючи на ходу запитання, яке вона не розчула.

Обернувшись, Сьюзен Келвін прокричала:

— Він — людина!

Цього вистачило. Репортер помчався у своєму напрямку.

Решту промови вже ніхто не слухав.

Доктор Келвін і Стівен Байєрлі зустрілися ще раз — за тиждень до того, як він прийняв присягу, вступаючи на посаду мера.

— Ви ніби й не втомилися, — сказала Келвін.

Новообраний мер усміхнувся:

— Можу посидіти з вами ще трохи. Тільки не кажіть Квінну.

— Гаразд. Та якщо ви вже згадали Квінна, скажу, що його версія була досить-таки цікава. Жаль, що вам удалося спростувати її. Сподіваюсь, вам вона відома?

— Почасти.

— Вона звучала надто драматично. Стівен Байєрлі був молодим юристом, чудовим оратором, великим ідеалістом і захоплювався біофізикаю. Ви цікавитеся робототехнікою, містере Байєрлі?

— Тільки в юридичному аспекті.

— А той Стівен Байєрлі цікавився. Але сталася автомобільна аварія, дружина загинула, йому ж випало ще більше нещастя. Ноги були скалічені, обличчя спотворене, голос пропав. Додайте ще струс мозку. Він не погодився на пластичну операцію й усамітнився. Він усе втратив, окрім розуму та рук. Та йому вдалося дістати позитронний мозок і то дуже складний, що мав неабияку здатність вирішувати етичні проблеми; а це — найвище досягнення в робототехніці. Він наростив тіло до цього мозку і зробив його таким, яким міг би бути сам. Він послав його між люди як Стівена Байєрлі, а сам залишився старим учителем-калікою, якого ніхто ніколи не бачив…

— На превеликий жаль, — сказав новообраний мер, — я все це спростував, ударивши людину. Як свідчать газети, ви офіційно оголосили, що я — людина.

— Як це сталося? Ви не могли б розповісти? Це було не випадково.

— Ну, не зовсім випадково. Значну частину роботи виконав Квінн. Мої люди почали поширювати чутки, що я жодного разу в житті не вдарив людини, що я нездатний вдарити людину і якщо не вдарю, коли мене провокуватимуть, це буде доказом, що я робот. Через те я й влаштував отой безглуздий виступ, довкола якого було стільки галасу, і неминуче якийсь дурень мусив спійматися на цей гачок. Насправді то був дешевий трюк, який зробив своє у відповідно створеній атмосфері. Звичайно, емоційний ефект сприяв моєму обранню, чого я й добивався.

Роботопсихолог кивнула:

— Бачу, ви входите в мою галузь — очевидно, так робить кожен політик. Але дуже жалкую, що так сталося. Я люблю роботів, люблю значно більше, ніж людей. Якби створили робота, який зміг би стати громадським діячем, гадаю, він краще виконував би свої обов'язки, ніж людина. За законами робототехніки, він не чинив би лиха людям, не допускав би тиранії, корупції, йому були б чужі тупість і забобони. Прослуживши деякий час, він пішов би у відставку, хоч він і безсмертний, — адже він не зміг би завдати прикрості людям, давши їм зрозуміти, що ними керує робот. То було б просто ідеально.

— Хіба що робот не зміг би досягти належних успіхів через деяку обмеженість свого мозку. Адже позитронний мозок за своєю

складністю ніколи не зрівняється з людським.

— Він міг би мати радників. Навіть людський мозок не може обходитися без помічників.

Байєрлі дивився на Сьюзен Келвін з відвертою цікавістю.

— Чому ви посміхаєтесь, доктор Келвін?

— Посміхаюсь, бо містер Квінн не все продумав.

— Ви хочете сказати, що можна було б розвивати його версію?

— Можна було б дещо додати. Протягом трьох місяців перед виборами цей Стівен Байєрлі, про якого говорив Квінн, цей каліка з якихось таємничих причин перебував за містом. Він повернувся якраз перед вашою знаменитою промовою. Врешті-решт, цей каліка міг би і вдруге зробити те, що вже раз зробив, тим паче, що цього разу завдання було простіше.

— Не зовсім вас розумію.

Доктор Келвін підвелася й поправила сукню, очевидно, збираючись йти.

— Я хочу сказати, що тільки в одному випадку робот може вдарити людину, не порушивши Першого закону. Тільки в одному.

— Коли?

Доктор Келвін була вже біля дверей. Вона спокійно промовила:

— Коли той, кого вдарили, — інший робот.

Вона усміхнулась, її худе обличчя сяяло.

— До побачення, містере Байєрлі. Сподіваюсь, що голосуватиму за вас через п'ять років — на виборах координатора.

Стівен Байєрлі й собі усміхнувся:

— Це ще на воді вилами писано.

Двері за нею зачинилися.

Я слухав її, як заворожений.

— І це правда?

— До останнього слова, — сказала вона.

— І великий Байєрлі був просто робот?

— Про це ми не зможемо дізнатися. Гадаю, що був. Та коли він вирішив померти, то знищив себе, тож довести тепер щось неможливо.

— Ну, знаєте…

— Ви також піддаєтеся безпричинним забобонам щодо роботів. Він був чудовим мером. А через п'ять років став регіональним координатором. А в 2044 році, коли регіони Землі утворили свою Федерацію, він став першим Світовим Координатором… От і все, — сказала доктор Келвін,

підводячись. — Я бачила, як усе починалося, коли бідолашні роботи ще не вміли говорити. Більше я нічого не побачу. Моє життя закінчується. Свідком подальших подій станете ви.

Я більше ніколи не бачив Сьюзен Келвін. Місяць тому вона померла на вісімдесят другому році життя.

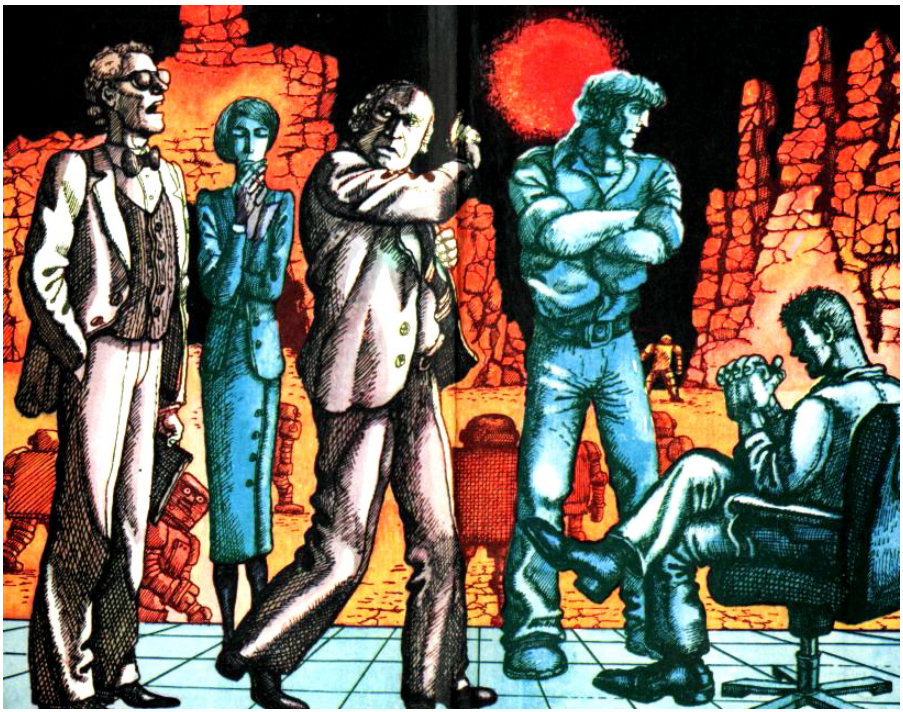

Серия
«Приключения.
Фантастика»

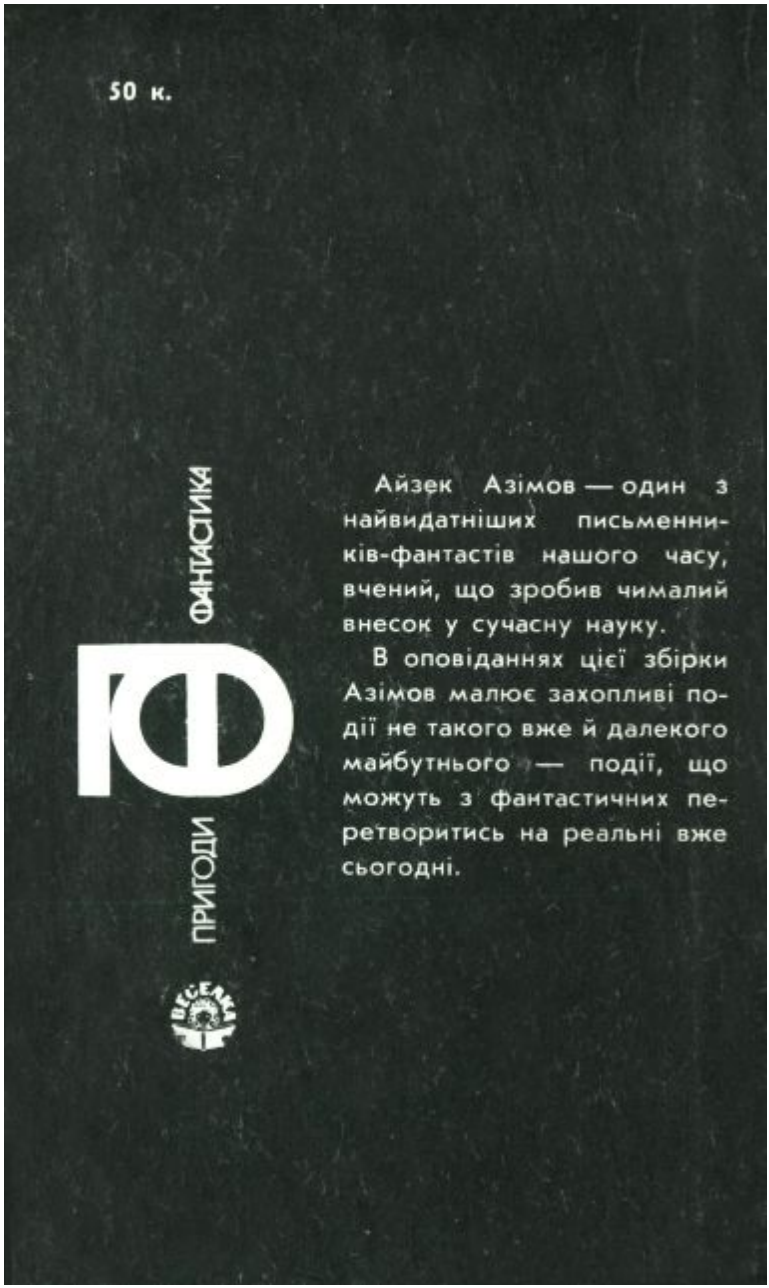
50 к.
ФАНТАСТИКА
ПРИГОДИ
Айзек Азімов — один з найвидатніших письменників-фантастів нашого часу, вчений, що зробив чималий внесок у сучасну науку.
В оповіданнях цієї збірки Азімов малює захопливі події не такого вже й далекого майбутнього — події, що можуть з фантастичних перетворитись на реальні вже сьогодні.

notes

1

Speedy (англ.) — *швидкий, спритний.*

2

Американський сільський танок.